

АНА МАРІЯ МАТУТЕ

ПАСТКА

РОМАН

Кайданами міняються,
Правдою торгують.

Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить!

Тарас ШЕВЧЕНКО

ЧАСТИНА ПЕРША

Обвита рослинами й диким зелом

Розхристаний щоденник

Вона мовби над плином часу: оця рука з випещеними нігтями, крихітна пташина лапка, така мені колись ненависна. Невже й ненависть може зів'янути? Ненависть завжди свіжа, терпка, мов плоди зазелень. Рука без сумніву стареча, але пальці не дрижать, коли ретельно чистять абрикоси. А я завжди їм абрикоси так, зі шкіркою, набиваючи оскомину, з якоюсь простодушною жорстокістю. За тих давніх часів вона визначала, що погано, а що добре, і за столом, і в тому світі, де судилося мені жити. Та одного разу вона настромила на кінчик ножа три чи чотири корнішони і з'їла. Стерильна, несхибна, непристойна й велична. Пам'ятаю її з наставленим ножем, сточеним і вигостреним від довгого вжитку, голіннішим за бритву; пам'ятаю її в суперечності з її кодексом, її нагінками, її приписами. Бачу її тепер, як і колись, віроломну і взірцеву.

Чищення абрикосів задушливого червневого вечора. Старанна й немилосердна, не знаю, додержує вона звичаю чи ні в цій роботі. Але мені здається: я бачу, як здирають шкіру з весни. Через кілька днів вона знов святкуватиме, в которий уже раз, пам'ятний незвичайний день, коли пролунав у цьому світі її крик (уперше і, може, востаннє), бо вона єдина, хто насправді, відчутно існує.

¹ В оригіналі епіграф подано в іспанському перекладі А. М. Матуте:

...trafican con cadenas, unpen hombres,
comercian la verdad,

desgracia siembran, i qué crecorà?..

TARAS SHEVCHENKO

Іноді, як, скажімо, і зараз, я питаю себе, може, й справді жива вона лише в цьому безконечному розтягуванні десерту, напередодні своєї великої дати. Бо тільки ця дата здається безсумнівною з усього, що оточує нас у цьому домі, на цьому острові посеред острова.

Як їй пощастило добитися свого? Якими хитрощами збрала вона нас тут, різних і далеких, — невже лише тим, що готується, як уже нахвалялася, дожити до цього вирішального, дивовижного, ядучого року? Не відаю. Вона не має віку, вона сама час. Завжди однакова, жива і смертна, одвічний парадокс. Над її чолом уже не здійсмається сива хвиля. Скільки ж це часу не бачила, не чула я її, і раптом де й поділася відстань, усе заповнила собою вона: світ це сама вона. А нам біля неї нібито не знайшлося місця в світі. Щоб вона порохнявіла, я щось не помічаю, хоч і знаю, що минув не один рік відтоді, як ми бачилися востаннє.

Вона ж бо мала порохнявіти. Хай би лише зсередини, мов ті дерева. Смерть розповзеться по її жилах, прозирне колись у сіряві її очей, хоча б лише як виклик або як потуга на якийсь жарт. Треба б сказати їй: «Ти не змінилася, тебе оминають роки». І справді. Календар, рух сонця й місяця, рівнодення і сонцестояння не мають ніякого відношення до неї. Так само як великий день, за дванадцять місяців перед її справжнім століттям, як і тиждень, коли триває обжерство її дев'яносто дев'ятої річниці; коли ми всі присутні на початку цього нового року, і вона хльоскає нас з підтекстом, дражнить з відвертим меланхолійним посміхом. Бо печаль — так надалі я називатиму меланхолію — ні на мить не полишає її, вона в ній постійно від першого дня нашої зустрічі. І тоді, пригадую (тоді, коли я старшала), її зневажливий жест здавався просто виявом печалі. Може, саме в цьому причина, пояснення, чому згасла моя ненависть.

Лише мені, одній мені відомо, чому вона на цілий рік раніше хоче відзначити своє сторіччя. («Треба прискорити дату, якщо відстрочувати віковий ювілей, то останнього року можна не пережити».) Я знаю хід її думок, вона для мене вся на долоні, як порожній келих. Їй відомо, яке примхливе, жорстоке й похмуре життя. Вона боїться не дожити до справжнього сторіччя. Боїться примхою долі опинитися в тих жалюгідних і порожніх краях, де непорушні небіжчики чекають хоч якогось спомину, хоч якогось слова, здатного їх враз оживити серед порожніх чужих фраз. Слів, яких би вони вже не зрозуміли, навіть якби й во-скресли.

Розвалившись у своєму портативному кріслі (не в інвалідському кріслі, — це слово їй не до вподоби, — а просто портативному, як друкарська машинка або транзистор), вона ще раз візьме гору над нами: над тими, хто живий, і тими, хто помер — дядьком Альваро, Джордже де Сон Мажором¹, дідом, моєю матір'ю... Ми зростаємо, в'янемо, вмираємо. Вона ж бере гору, спокійна й гордовита, без страху чи радощів, без видимого добробуту. Бере гору, бо завжди брала гору: в перші дні по народженні, в юності, в старості. Бо за її словами тягнеться тиша, мов за деякими кораблями акули, ладні жертви все, що лише викине за борт кок. Вона володіє даром створювати мовчанку, змушувати її кипнем кипіти, мов джерело. Вона сіє збентеження, недовіру, страх, подив, ненависть... І хай! А передусім сіє каяття, мовчанку. Її не так просто перебити, вставити щось між словами; навіть коли її фраза запитальна. Вона страшенно владна натура.

¹ Власні імена каталонців подаються у каталанській вимові.

Минуть і ці іменини, й, мабуть, дотягне вона любесенько до свого століття. Можливо, пильно придивившись до неї під час однієї з пауз у розмові, мені пощастить угадати її червоточину. Зі свого місця за столом — місця постійного — тишком-нишком, може, повернулася б я в своє втрачене дитинство. Я мовчки зорю за нею, як і тоді, коли вона не раз сварила мене. Як і в давні часи, я намагаюся, «щоб ніхто не помічав, не згадував мене». За цією мирною і, звичайно, сердечною родинною вечерею, спостерігаючи, як вона їсть ніжні золотаві абрикоси, поки тягнеться цей її безконечний десерт, я думаю про її червоточину.

Бо ця червоточина в неї вже давно. Вона в ній існувала завжди, як і печаль (чи меланхолія). Тут, у цій грубій колоні серед руїн, обв'ітій усяким диким зелом і рештками плюща, які вона переживає, від весни до весни, від абрикос до абрикос, від яблук до яблук. Уявляю собі цю колону за довгої зими; безсоромну й холодну наготу, хльоскану дощами, поганену написами розбещених хлопчаків, нерішуче лапану зотлілим листям, колючими галузками, покрученим бадиллям квіток. А в іншу пору року...

Вона ніколи й знаку не подасть, щоб її щось хвилювало. Ні власна старість, ні смерть її ближніх, ні смерть її ворогів, ні народження нащадків, в чіїх жилах так чи інакше тече її кров. Вона ніби вічна на смішка над життям і над смертю. Сидяча, позбавлена всяких емоцій образа для життя і смерті. Страшно подумати, як вона чіпляється за життя, небоязка і незбагненна розумом, володарка багатющого маєтку, доглядачка руїни й праху, що оточує її живуче тіло. Живий і здоровий свідок ефемерного царства синіх дзвіночків, бугенвілій, отих покірних і пінистих голівок хмелю. Вона тиранка всього довколишнього оточення, щедра на обіцянки невдовзі померти. Здається, кожною своєю тягучою мовчанкою (в таку мить я згадую тебе, Борхо) вона каже: «Потерпіль, зачекайте, скоро я помру».

Нарешті з абрикосами покінчено, мокрі кісточки блищать на тарілці, ніби темні дівочі очі. Пригадується, такі були на картині в святої Лусії, що колись наганяла на мене тугу. Антонія обережно одсуває з-за столу портативне крісло, вкочує його в сусідню кімнатку, де на столику парує кава. В харчуванні вона не дотримується ніякого режиму, і єдиний її клопіт — це показати, що вона не може — підозрюю, що швидше не хоче — ходити на своїх крихтих, пухких ніжках.

Її чашка, налита по вінця чорним напоєм, неначе насміхається над блідою ромашковою настоянкою тітоньки Емілії, приниженої дієтою і лікарськими приписами. Так, тітонька Емілія позбавлена — вона таке луб'я, шматка, кинута на підлогу — дрібненьких і нікчемних старечих насолод: ненажерства, скнарості, лінощів. Щоправда, їй, може, лишаяються лінощі. Раніше вона бідкалася, буцімто страждає безсонням. Що ж, це сумна віддяка її слухняному і покараному тілу. Тітка Емілія обережно сьорбає з кухлика, бо — я добре пригадую — не терпить гарячого питва. (О, та пляшка з коньяком, той червоний кришталевий келишок, який ти переховувала в комоді своєї кімнати! Хіба справедливо, що ти поплатилася за це такою дорогою ціною, в той час як вона, така дегустаторка, не знає, де ті органи і що таке нездужання.) Громадячи кривду на кривду, цей дім і далі подає приклад довільного розподілу добра і того зла, що є в ньому. Я відчуваю глухе роздратування — замість давно згаслої ненависті — тільки через кривду, чинену тітці Емілії. Зблякла золотоволоса лялька, вона так хотіла зро-

битися доброю, ласою на солодке бабусею; такою бабусею, що носить в кишені карамельки і дрімає над газетою. Але життя обернулося до неї спиною, воно навіть відмовило їй у такому скромному щасті, як благодійництво. З неї могла б вийти пишна і гарна бабця з чудовою, без зморщок шкірою, мов жовтий оксамит, з опалими і ніжними щоками та ще пожадливым, по-міщанському чутливим ротом. Вона дарувала б велосипед після екзаменів і вряди-годи розповідала б одну казочку Репунселя (єдину, яку вона знала). Та от вона до чого дожила: без онуків, без кави, без солодошів, без коньяку, без лікеру «Марі Брізар». Без курива, зате з окулярами, з безсонням. Тіло в неї перехнябилося, ніби плаття на вішалці. Не змінилася лише її сумирність. День у день вона допускається безвідповідальності, всепрощення, зайвої поблажливості щодо свого сина, старого парубка й марнотратника. Рік у рік вона допускається абсолютної бездіяльності, щоб гідно носити своє вдівство по загиблому героєві-чоловікові.

У мене таке враження, ніби її чоловік дивиться на неї тим скорботним поглядом, як на фотографії, що колись так бентежила мене. Пом'яму, такі люди, як дядько Альваро, народжуються, щоб умерти не своєю смертю. З його глибоким шрамом, худорлявим лицем, очима, втупленими в якесь несхибне і вільно взяте ним поняття світу. В дитинстві він здавався мені неправдоподібним, жорстоким і таємничим. Нині цей старий портрет на своєму місці, на тому ж старому столику, показує мені своє звичайнісіньке лице. До того ж на його виправдання: це неправда, що в нього водилися гроші. Цей чоловік, чиїми сувороми чеснотами (як ратними, так і цивільними) нам вуха натуркали, був майже розорений. Очевидно (хоча в той час цього ніхто не казав), він уподобав грати в покер. Зараз я знаю, від кого успадкував Борха ту ж саму пристрасть і нахили. Любий Борхо, ти вирішив на останні залишки спадщини розважити своє не дуже-то почесне, сказати по правді, сирітство. Борхо, ти також не змінився. Ну а той чоловік, **що розстрілював, кого хотів**, чи існував коли він?.. Певне, він і помер вірний сам собі. На землі (як бути точним) — під брамою Теруеля. На відміну од життя, в смерті його не було нічого жахливого. Вона прийшла природно, свідомо. Правду кажучи, ця смерть була не така вже насильна. Я не певна, чи залишив він по собі нагороди, хоч його й нагороджували. Очевидно, не шкодуючи нічого в грі і задля самої гри, він так обмежував себе в усьому, що став скнарою. Нині портрет передає тільки одне розчарування. Ніби він обманутий останньою взятою, на яку так розраховував. У розповіді про цей вечір я можу відтворити навіть тишу, що запала по його смерті: над заставними, боргами, злиднями. І над тіткою Емілією, такою слухняною підступному режимові, що панував довкола: вона ні про що не повинна знати. Така була, мабуть, її місія в цьому світі. Бути, як їй і пасувало, дурною, доброю і покірною. Отак ніщо й не порушило заведеного ладу.

Але стара колона й досі домінує над руїнами. Впорядковує, ставить на свої місця, продає, купує, вирішує. Що їй хід людських подій, порожніх проміжків, куди час стікає, ніби в бездонну посудину? Нічого. Нічогісінько. Руїна — не її руїна. Смерть — не її смерть. Лихо — не її лихо. Що сталося не з нею, не сталося ні з ким. Таким чином, вона не визнає дітей, батьків чи братів. Для неї ніщо немає значення. Зрештою вона сама — світ. Весь знаний світ (ніби старовинні географічні карти). Все повертається до неї, все горнеться до неї: вона приймає або відкидає, на свій розсуд. Підозрюю, отже, що вона ніколи не

сподівалася й не жадала нічого іншого ні від дядька Альваро, ні від доньки, ні від онука. Все сталося так, як вона і передбачала. Її дім, її родина — тобто її світ — існує, як і завжди; ніщо не змінилося.

А ти, Борхо, — можливо, в твоїй пам'яті щось і збереглося, — вже забув наш старий пляж, де стільки всього було; ти ріс як із води, не-піддатливий тишко, ввічливий бунтар, егоїстичний підлесник Борхо, любий друже, любий брате, часом мені спадало на думку, що ці дві жінки, які любили тебе та й досі люблять — кожна по-своєму — не чекали од тебе іншої поведінки. Їх легко збагнути цього вечора, в цьому домі, якому ти був вірний. Ти не порушував етикету, ти поводився, як велять традиції і звичаї. А в повітрі витала (та й ще витає) жадана обіцянка, пестячи тобі слух, зір, надію: «Зачекайте, не сьогодні-завтра я помру». Вона ніколи не обурювалася тобою й не нарікала на твоє, Борхо, життя, як ти обурюєшся нею, нетерпляче виглядаючи її смерті. Смерті, що насміється з родинної урочистості і додасть завтра ще один рік до дев'яностовосьмилітнього життя (хоч вона вдає, ніби йдеться про її століття). Востаннє, коли я бачила тебе, Борхо, ти тримався якось скуто: я зрозуміла, що сидіти в глибокому кріслі тобі незручно. Я знаю тебе, Борхо, я можу навіть уявити, як тобі важко прикидатися цяцею-хлопчиком. І вже немає тих очей, які були одного ранку в заплаканого дитяти. За ці роки вони пожовтіли. Вже ніхто не скаже, ніби вони золотаві, чи зеленкуваті, як оце червнєве небо.

І вона нетерпляче очікує на тебе, очікує вже два вечори. Й сиплячи словами, нишком позирає на годинника. Вона й досі вміє говорити про одне, а думати про інше. Вона думає про тебе. Цього вечора ми обоє думаємо про тебе. Більше, ніж твоя матір про тебе. Більше, ніж я про свого сина. Адже ви обидва завжди спізнюєтесь. І зараз я знаю, чому ми з нею майже завжди сходимося. Це не має нічого спільного ні з любов'ю, ні з людською цікавістю. Ці речі — несумісні в часі, в нашому короткому житті (в себелюбній частці, в мізерному часі, що випадає кожному з нас). Собі можна брехати. Але ж ніхто інший не повірить.

Я ще раз хочу підкреслити, що на чолі в неї вже не піднімається ота сива хвиля. Нині її чоло нагадує мені пісок, до якого припливає конати море: так як конають справді й навік. Але я знаю — вони однаково йтимуть, розбиті й кучеряві, одна за одною, всі ці хвилі. Мертві брижі над далеким золотим сянням. По дорозі їм траплялися черепашки, морські мушлі, з яких нанизували коралі і браслети доньки морського царя; невиразні обриси якоїсь істоти, що мала на самому дні моря сад у формі сонця; сад помережаний тінями, блудними відблисками загиблих кораблів; море глибоке, каламутне й смарагдове, на поверхні якого вже під прудким вітром плавають корабельні кістяки; море майже кам'яне, прірва, куди, крутячись, спадають незграбні і мляві кораблі та трупи моряків. Подібно до паперових вітрячків, що вже вийшла з ужитку. (Таємниче падіння з м'якістю пір'їни, схоже на снігопад...)

Я думаю про цю таки стару голову і знаю, як марно блукати з багром у руці, ніби хочеш знайти останки на піску. Ця голова обертається міражем мого дитинства, але море далеко, воно облизує побережжя якогось острова, який мені ніколи не пощастить пізнати.

Цього вечора я вже багато чого не верну. Того, що змушувало мене страждати, сміятися, міркувати, зростати. Ми вже дорослі, Борхо. І забудькуваті. Ми забули про наші дитячі походеньки і про наші

порочні кисло-солодкі дитячі серця. Хоча іноді — вчора, десять піт тому, може, взавтра — нам здається, ніби це збереглося в іншому місці (от як коли відкривається випадково помічена скринька і з того боку кришечки в мізерному люстерку настрахає нас привид тих очей, що їх уже давно немає). У всіх наших вчинках було щось від одиночної беззмінної засідки.

Ось так, мені уявляється (під руку з самотою), і входять у свідомий вік. Цього вечора я можу показати, в чому спершу була самота: в якійсь трагічній втечі від світу, в якомусь солодкому, боязкому й нетерплячому почутті своєї одрубності від нього. А в останній час — нині таки справжня самота — в якомусь захопленому й нестримному поринанні у світ. Оце й уся різниця між минулими й теперішніми часами. А проте вади і чесноти, що їх набувають люди, більш-менш спільні для всіх. Свідоме й мовчазне ставлення до глупоти, несправедливості чи неподобства. Переважна схильність до мовчання. В кожному разі, якщо першу самоту порівнювати десь із островом, то остання самота — останній острів — ввійде до цілого архіпелагу. Якби мене запитали, чому я приїхала сьогодні до цього дому, колись такого ненависного, то довелось б визнати: **тому, що я жадала цього**. Так воно і є. Якось на околиці одного селища я бачила мертвого жебрака. Він лежав під цвинтарною огорожею, за якою квітла білим цвітом гілка. А то ще бачила вбитого чоловіка, кинутого під борт човна.

Я чудово знаю, чому приїхала сюди. Я дуже добре знаю, чому не можу визволитись, і ніколи вже й не визволюся від тиранії. Я народилася в тиранії і в ній помру. Може, навіть з деяким комфортом, вважаючи себе зовсім невинною. Певне, я надто поринаю в останню стадію самоти, я навіть байдужіша нині, аніж в минулому році, й одначе...

Я знаю напевно, хоча лише уявно, що під землею щось розверзається. Може, навіть, під моїми ногами: в кожному разі, дуже близько од мене. Відтоді, як я повернулася на острів, мені все ввижається прихована пастка, і я, хоч і безпідставно, ніби вгадую серед цих стін якийсь німий крик, ніби хтось оце попався. Тут же, зараз, цю мить. Це тільки здогад, перебіжний, ледь уловимий. Проте, не вірячи йому, я все ж повертаю голову і підозріло озираюся навколо.

Я не повинна була вертати сюди. Як давно вже я не думала про цих людей, про своє дитинство; не думала нічого про такі речі; про цей дім, про цю кімнату. Так само як і про цей острів. Для мене досить було такого простого буденного приводу, отого запрошення: **«Мені минає сто років, хочу зібрати вас біля себе»**. (І квола, іронічна обіцянка наприкінці: **«Може, востаннє»**). Може. Може. Не розумію, як можна, доживши до дев'яноста дев'яти років, казати **востаннє**. Вона сама є оте **востаннє**. Може — хіба вона повинна вимовляти це слово? Для неї не було і ніколи не буде ніяких **може**. Одначе в цьому чується якась дитяча, сліпа, безадресна злість. Бідолашний Борхо, з утомленими жадібними очима, прикритими повіками; і тебе колись мучили порожніми і багатонадійними примовками: **улюблений онучку, коханий хлопчику**. Якби ти ні на що не сподівався, то не відгукнувся б на запрошення (але ти відгукнешся; хоч із запізненням, а відгукнешся). Може, ти не марнував би свого життя, все очікуючи й очікуючи. Не марнував би сил і талантів (з погляду колекціонування монет) на ждання. Нині я здогадуюся, що здійснення жаданої обіцянки прийшло б для тебе пізно. Адже це правда — те, чого ми найдужче жадаємо,

завжди приходиться пізно. Важко збагнути людську істоту, підглядаючи лише її бажання, нетерплячку, розчарування, порожнечу. А куди ж поділася слава, про яку нам стільки говорили? Де ж цільність, за якою ми тужили? Борхо, хай би що вже сталося, чи станеться в майбутньому, чи може статися, ми з тобою зв'язані одним тоненьким путом. Може, нас об'єднує якась тендітна, нерозривна любов, від краю до краю, від початку до кінця оцеї нитки, куди б ми не подалися. Адже іноді ми відчуваємо болісну сіпанину. Я прочитала це, як завжди, в твоїх опущених повіках. Може, ти лише виглядаєш цього тужливого щемно-солодкого майбуття, бо багатство ніяк не йде в руки. Вже нема ніякої ради, ніхто не в силах повернути назад час. Сьогодні, вчора, вже пізно. Завтра ще не надійшло, але вже пізно. Мій дорогий Борхо, справжня зрілість приходиться до тебе без терпкої, колючої втіхи од першого подвигу, од першого гріха. Ти втратив її і вже навіть не пригадуєш коли.

Між тобою і мною перехрещуються роки, люди, вчинки. Час від часу ми бачилися з тобою. За кілька днів ми знову стрінемося. І знов почнемо нашу постійну бесіду. Гадаю, ще не охолов жар нашої останньої суперечки. (Принаймні, це хоч уціліло.)

У мене таке враження, ніби я вже колись вела справжній щоденник. Природно, це був би не методичний і вірогідний автодокумент, щоденне й сумлінне побутописання і дрібні спостереження. Не звичайний щоденник (щось схоже на те, коли моя старенька Маврісія оглядала виплетені для мене светри, кажучи: «Коли я знімала з тебе мірку, ти лежала хвора на скарлатину» або — «Коли я дійшла до рукавів цієї фуфайки, то саме вдарив такий мороз, що померзли помідори»). Він був би зовсім не такий, цей гаданий щоденник, нібито ведений мною; але я переконана в існуванні якогось відгомону, може, певного тону, — тону певного голосу, певної фрази, що постійно бринить, тяжить над моїми вчинками чи у феноменальній пам'ятливості того, що все ж має статися — того, що я робила чи думала або пережила в якийсь момент, що тепер (цього світанку, коли я не в змозі склепити очей) здається мені абсолютно непотрібним. Як можна вернути минуле? Того дня, коли якийсь майбутній Едісон — візьмемо для прикладу — одним поворотом маленького вимикача зробить нам таку ведмежу послугу — прокрутить у скляній кулі крок за кроком ціле наше життя, — все тоді втратить цінність. Тим часом, люди вдаються до плетених светрів, до інтимних записників, до мистецьких творів, до споруд, до вигадок... Колись ні одна з цих речей не буде потрібна, й беручий спомин можна буде стерти, наче сірий порох.

Якби я розпочала зараз, цього безсонного й безтямного світанку, в цій же кімнаті, — колишніх заклятих кімнатах, приналежних великому й страшному прадідові, таких жахливих для мене в дитинстві, — урочистий і марнославний щоденник, лицемірний щоденник, сповнений найвищих думок та наївного психологізування, це була б ще одна пуста затія мого життя. Але я тут слухаю «скрип пера по паперу» (як прийнято висловлюватися у справжньому щоденнику). Те, що я зараз пишу, могло б бути наслідком — по тому, як я побачила його в ній, у тітці Емілії, в Антонії — сумнівного покриття втрат; такого безбарвного і незграбного, що боюсь — воно мені ні до чого. Іноді, зачарована, я споглядала руїни міст і краєвиди, спустошені плином часу, війною

чи землетрусом. Силуети на вітрі, символи далекої краси, втраченої слави, безповоротного болю. І я не можу не сказати собі, що споглядані з якоїсь холодної й високої сфери геройські діяння, жорстокі різанини, можливо, не відрізнялися б від прощ чи туристських наїздів. З перших моїх споминів пробивається докірливий погляд: «Що ти зробила зі мною?» Дитячих фотографій я не зберігаю. При самій думці писати справжній щоденник на мене спадає піниста лінь; точнісінько так, як, бувало, я виношувала помсту, і приходила мить, коли треба було діяти. Але я не діяла. Мабуть, воно правда, що писати — це один з тисячі виявів помсти — не вельми одважною — даних нам, людям. Боги мали інші, втішніші способи: і там були їхні привиди, в траві. Без рук, без носа, скручені кільцями під сонцем, поміж кусючої жаливи. Привиди богів, їхні тепер уже нестрашні помсти пощезали, як дим од мармуру й від бронзи. Боги повмирили в наукових дисертаціях, у рекламних проспектах фармацевтичної фірми Байєр.

Усе це чистісіньке пустослів'я, щоб приховати внутрішню тривогу, привід виявити свій нахил до описування власних почуттів. Я майже завжди намагалася ховати від самої себе справжні мотиви свого поводження. На цьому грандіозному обмані й базувалося виховання моїх почуттів (виховання мого інтелекту ніколи не мало значення, тим більше, що жінці не конче мати якийсь багаж, щоб посісти достойне місце в товаристві, призначеному їй), формування моєї істоти, народженої для того, щоб братися до жалюгідної й нудно-солодкої боротьби проти чоловічої статі (яка неминуче судилася і мені). Отже, моєю найважливішою і єдино дозволеною зброєю стали заслони, за якими крилися егоїзм і шанолюбство, невігластво і безпорадність, лінощі і хтивість. Заслони, здатні пропускати дещо крізь себе, так що все могло здаватися і допустимим і недопустимим (залежно від випадку). Але я вже не оте незграбне й допитливе дитя, не мовчазна й суворо печальна дівчина, не апатична й забудькувата жінка, що зі святим подивом споглядає світ і людську юрму. Цього ранку я істота без віку, нездатна ні судити, ні обурюватися, істота не горда, без якоїсь нужди. Пригадую, років дванадцяти, чотирнадцяти я уявляла, як одного дня мені пощастить спізнати щось блискуче, пишне (навіть страшне), що дасть мені ключ од світу. Сьогодні ж я переживаю почуття розчарування від того, що світ існує сам по собі; що він крутиться порожній (без ніякого ключа; робить свої оберти з нелюдською втіхою, викликаючи десь там позіхи в якогось бога).

Якби на якійсь незнайомій карті можна було позначити ту країну (скільки є країн об'їжджених, любих, забутих по дорозі того, що називають епохою), де я остаточно позбулася глузду — ще не зовсім повнолітня — то вона була б там, де я вперше сказала: «Хіба можна ненавидіти її? Це моя баба і, зрештою, вона взяла на свою шию таку безталанну і ненадійну дівчину, як я». Якби це був справжній щоденник і мені довелося б обирати початок — тобто відповідний початок, з якого можна повести розповідь — то я б відштовхнулася від того моменту (краще сказати: від тої країни), де перебувала тоді, коли до мене знову повернулася ненависть до неї. Гадаю, що цей, так званий щоденник, написаний з пропусками й провалами в згадуваному, не міг бути нічим іншим, як тільки шитими білими нитками клаптями видимої і невидимої дійсності, зіткнутих лобами минулого і теперішнього. Прав-

дивий щоденник, вірна розповідь про нинішню реальність, безвідносна до вкраплень інших реальностей (майбутніх, минулих, забутих, недавніх), правдивий щоденник узагалі неможливо написати, а мені й поготів. Я не в силі вірити, що події життя — це просто події. Лише сама назва та й усе; немає нічого непевнішого, ніж шукати, більш чи менш чесно, самовиправдання.

Одного дня до мене знов вернулася ненависть до неї. Тому я вражена, що не відчуваю її цього вечора. І тому цього вечора я така збентежена. Зрештою, що мені до того, що їй сповнюється сто чи двісті, чи дев'ятсот років? Я більше не свідок її років. Я перестала ним бути вже давно.

Уявляю собі той день, коли до мене знов повернулася ненависть до неї, зріла й доречна (не терпка й крихка ненависть чотирнадцятилітньої дівчини): того дня я одержала першого листа від батька. Війна вже закінчилася, ми жили в Барселоні; в нашому домі панувало радісне піднесення. І саме тоді, коли ніхто, здається, й не згадував про батька, прийшов лист з пуерто-ріканського університету. Мій батько хотів, щоб я була при ньому, і від подиву, що хтось може бажати подібні речі, в мені першої миті ворухнулося якесь почуття любові, вдячності чи злопам'ятства. Знаю лише, що вона (звичайно, цього листа вона встигла прочитати ще раніш, ніж я) мовчки зорила на мене. Пригадую, аркуш у моїх руках, тремтіння моїх пальців, мій незмірний подив. Пригадую дрібненькі, як мак, літери, вони видалися мені лиш безкраїм виразом людського смутку.

Коли батько відсилав мене зі старою Маврісією в село, матері вже не було, я ледве її пам'ятала. Зате я могла б докладно описати старий дім, ліс, скрип дверей. А про батька знала, що він був ставний та смаглявий, як і я, і що — на відміну від мене — мав дуже гарні вуха. Згодом мені довелося їх побачити, такі самісінькі — в підручнику анатомії для художників. Вуха мого батька були мені тоді за батька. Ніжно смагляві, бездоганної форми, глухі до мене (а я, хоч як парадоксально, вважала їх верхом досконалості). Таке вже взагалі дитяче мислення, і не треба нічого підмальовувати.

Протягом багатьох років його справжній фах — перед війною він викладав на кафедрі — залишався таємницею для мене. Пізніше настала пора, коли я збагнула, що цей завжди відсутній і майже забутий чоловік ділив своє життя, своє здоров'я, свої гроші і гроші моєї мами (за винятком її щастя чи, принаймні, подружньої згоди) між політикою і літературними мріями. (Перше нібито для нього важило куди більше, ніж друге.) Але воював він не на боці переможців, а на боці переможених, і тому зник з мого життя разом з останнім туманом війни.

І лише вона одна ніколи не переставала говорити мені про того, кого інші намагалися не згадувати. **В психологічно-педагогічно-відповідних** моментах змальовувала мені образ людини, чиїми найчастішими атрибутами були: комуніст, масон, розпусник, жид і, може, якби він народився в Каталонії чи в Країні Басків, ще й сепаратист. Але ми жили в такий час, коли ці ярлики не сходили з вуст, і тому вони мене не дуже вражали. (Майже кожен, хто не мислив або не чинив так, як здавалося доцільним їй, міг вважати себе включеним до цього списку.) Проте мені дошкуляв тон непоправної фатальності, з яким вона

говорила про нього: ніби йшлося про якусь провину, що висіла на мені. Про якусь нестерту пляму, яку я повинна була змити якою завгодно ціною. Виходило, мій батько, з його ніжними й бархатистими вухами, якщо втілював у собі не викінченого диявола, то був уже точною подобою того, кого вона вважала за його помагача. А дияволові помагачі, запеклі вояки неправого війська, були гірші за диявола, бо їм бракувало імені, — хоч маленького, але власного, — яким так діяла на запрограмовані нашим вихованням уми ця казкова істота. Зрештою (переважало класове чуття), диявол доброго роду. А помагачі — гендлярі, всякі зайди, найманці лукавого, безперечно, під началом сатани. Якби я була дочка сатани (одного невеселого вечора в інтернаті, з сльозами на очах я навіть про це подумала собі на втіху), то відчула б якусь полегкість. Але Помагач — так я його прозвала, і навіть ще й сьогодні подумки так називаю — з вухами, мов морські мушлі, занапастив мою ранню молодість, вдихнув у мене безплідне, але отруйне злопам'ятство, якого нелегко було позбутися.

Помагач був — завжди був — дуже далекий від підозри, що його ідейні змагання так засмучували мене. Він завжди належав до ангельського племені, здатного бачити біля себе агонію того, хто йому наймиліший, і не звертати на це уваги. Здатного задушити того, хто йому найлюбіший, згубити самого себе, зовсім цього не помічаючи. Бідолашний, а згодом такий любий Помагач: завжди в дорозі до заплутаної Правди, лише йому (як здавалося) досяжної; зобов'язаний визволити цілий світ, стати світом. Бідолашний Помагач, як я люблю тебе неподільною любов'ю ще й досі.

Я точно запам'ятала той день, коли до мене знов вернулася ненависть до тебе, після першої вісточки од батька з його далекого університету. Того дня (я без єдиного слова сховала листа в своїй шухляді), того самого дня — ми саме пили каву, а вона переглядала якийсь журнал — вона раптом сказала, як завжди, переставляючи по своєму слова: «Поглянь, які черевики, такі точно носив твій батько». Її палець безжально тицьнув у якісь жахливі в два жовті тони черевики. Вона знала, що з цим жестом у мені прокинеться якийсь нешляхетний сором, безпросвітно сумний і смішний; що цей сором зросте, наче брудна піна; і може, зітре якийсь спомин, або приємне слово, або якусь давню ласку. Але не знала, що разом із соромом повернеться й ненависть. Я відчинила шухляду, знов дістала листа й поклала його на коліна: «Ну, перечитай ще раз і подумай. Адже ти все ж таки його дочка». З-поза дрібних літер, таких раніше для мене хвилюючих, з-поза несміливого заклик: **приїжджай до мене, моя донечко**, з'явилася дражлива пара грубих жовтих черевиків. Цього я не змогла їй пробачити.

У перші роки життя вдача в мене була вперта й непокірна; але після переходу в інший колеж (куди мене віддали одразу після закінчення війни) я абсолютно змінилася. З малої збитошниці виросла шаноблива, несмілива дівчина й непогана учениця. Поволі зійшли нанівець моя балакучість, зухвалість і всі лихі вихватки. І тоді в моє життя прийшла мовчанка, велика мовчанка.

Ось що я можу згадати нині, цього світанку. Гадаю, що моя справжня історія починається в тиші того дня, не знаю точно якого, коли, подібно героєві однієї дитячої казки, я втратила голос.

Марнувати час

Беверлі йому пояснювала, як його виношували і взагалі як виношують дітей. Звуки її голосу бриніли тихим криком, розсипалися незбагненною й безмежною гамою у вухах хлопця, а хлопець той нишпорив по саду з одним бажанням, щоб щось негайно сталося: якась неймовірна подія, що переверне світ догори ногами. Вже давно Бер відкрив (і добре собі затамив), що раю не існує. Нема раю ні для Беверлі, ні для мами, ні для діда Франка. Так само й для Бера. Ну, гаразд. Але як може його не бути для Паппі? Паппі переїхала машина з молоком, помаранчевим соком і морозивом. Величезний фургон з вітамінами. Бер питав себе, чи Паппі справді перестав існувати. Саме в цю мить Беверлі знову розповідала про той час, коли Берове життя почало битися там, у материній утробі. Бер повинен знати ціну, точну вагу життя. Бер уявляв сам себе в утробі: майже відразливим згустком каші. І в його уяві безутішна відсутність Паппі зливалася з чародійною загадкою життя.

Бер народився тоді, коли тато воював далеко від дому, безперечно, за праве діло (хоча вони ще приїдуть до нього, до батоженних вітром рівнин, до біло-рожевої хатинки, до червоних квітів за палісадником, червоних без усякого натяку). Беверлі надівала грубі шкіряні рукавиці, брала пофарбований зеленою фарбою гачок і копалася, длубалася в землі (поки він боровся з бажанням упасти додола й качатися від болю, від почуття вини за неймовірне зникнення Паппі); Беверлі розповідала докладно й дохідливо про загадку життя, про дітей, що б'ються таємничо в лоні мудрих і ніжних матерів. «Вони наче оця земля, спушена під посів чудових квіток». Беверлі не хотіла, щоб Бер згадував про Паппі. Треба сприймати все так, як воно є, треба розуміти, що в світі сила-силенна Паппі, які теж б'ються, мов драглисті згустки, в утробі якоїсь суки. Тут Бера, з доброго дива, вирвало.

Але все це сягає в інші часи. Зараз підуть картини, наведені без усякої задньої думки. Саме зараз, коли його тягне на вулицю, геть з цієї квартири, від цих товстошкурних зачохлених меблів (ніби перед відкриттям якоїсь дивовижної виставки). «Тут живеш, як на складі спактованих років», — колись зауважив він. Але вони вирішили, що жити тут, користаючись іноді з послуг Леандрової дочки, краще, ніж мешкати в зручному готельному номері. Як можна сперечатися в деяких питаннях? Є речі і так очевидні. Переходячи під'їзд, Бер усміхався до Леандро (той знав маму і бабусю Марію Тересу: навіть пригадував, як бабуся виходила з дому в шлюбному вбранні). Хоча тоді Леандро був майже дитиною, як він сам квапився додати. Всі ці Леандрові розмови наганяли на хлопця тугу. Розмови, від яких так і несло елейною відданістю. Вологою, зв'язною, свійською відданістю. Через два роки йому ще важко було пристосуватися до нового порядку.

Беверлі була інакша. І Франк теж був інакший. Бера розбирала тривога. Наче до нього поверталася колишня нестяма, вже переборена, давно забута, подібна бажанню, побачивши певні предмети, тягти їх до себе (як того дня, коли він спакував речі і приїхав до цієї країни, яку Франк називав вітчизною). Дідусь зрізав квіти охайно, ніби імена, і ставив ці імена в уявні вази. З інших вуст такі розмови могли б

дратувати, може, набридати, або просто йти повз вуха. А в Франка все ставало мелодією, тоном, і це захищало його від насмішок чи лайки.

І нині Бер, як це бувало вже не раз, відчув бажання вийти з дому і не слухати більше ні хвилини крізь розчинене вікно голос диктора телебачення. Він кинув книжку, залишив без уваги навіть телефонний дзвінок (може, дзвонили в терміновій справі, або це був хтось із невеличкого кола тих, кого він шанував: Марію, Луїс, Енріке та ще дехто). Він рушив майже бігом вниз по вулиці; в тиші третьої години дня, по-під штахетами, по-під дрімотним спокоєм саду, невідомо як уцілілого між сучасних кам'яниць. Тут сади були рідкістю. Пунктуально і періодично сюди приповзали екскаватори й валили мури; приповзали циркулярки й спилювали стовбури. А натомість зводилися червоні, білі стіни, розлініяні екзотичними японськими жалюзі. Побачивши знов наш будинок, мама сказала: **я б його не впізнала**. Але мама майже не жила там. Франк перевіз маму й бабусю Марію Тересу до Мадріда. Тоді (як казав дідусь) Мадрид був містом високим і далеким, як вежа. Поїхати до Мадріда з тої вулиці, де в останньому саду ростуть духмяні польові дзвіночки, — це все одно, що розлучитися зі світом. Так казав Франк. Слухати Франка було цікаво, але без користі (як деякі речі — скільки їх не слухай, а все одно не втримаєш у пам'яті).

У такий момент, як тепер, він не міг не облишити книжки, не скочити зі стільця, не кинутися сходами вниз, не всміхнутися до Леандро і не помчати вулицею. В подібні моменти він пробігав по асфальту цілі кілометри. Відкривав вулиці, безлюдні площі, занедбані фонтани, сліди якогось парку, поглушеного колючими чагарями, торс якоїсь статуї, дров'яний склад, клініки, заводські корпуси. Наче у пущеному прискорено фільмі, сам обернутий у страшливу й запаморочливу камеру; аж поки відчував себе ніби стриноженим, і враз його охоплювала страшна втома, а по шиї, по руках і ногах котився піт. Тоді, за звичкою, входив він до першого-ліпшого бару і перехилив чарку або брав чашку кави. До кави та чарки навіть після двох довгих років він не міг звикнути. В такі хвилини Бер почував себе пригніченим і дуже самотнім. Річ дивна, бо тоді, як і нині, він не мав друзів; до того ж тоді не усвідомлював цієї своєї самоти. Енріке, Луїс та й Марію здавалися йому в такі хвилини нереальними, неживими істотами: десь тільки у згадках (як причини життя, роз'яснювані Беверлі, або загадка смерті — відсутність Паппі). Тоді (як і нині) Бер передчував наближення чогось ворожого (невидимого залізного кільця полону). Згадувалось, як одна молода негритянка, побачивши, що до дівочого дортуару наближається гурт у білих балахонах, викинулася з вікна (а той гурт просто поспішав на свято «новачка» в сусідньому дівочому пансіоні). Коли він заглиблювався в ще незнайомі вулиці, щось подібне штовхало і його (і він боявся, що всі вулиці цього міста, цієї країни, цієї батьківщини уявлятимуться йому завжди незнайомими). Його поривав сліпий шал (точнісінько, як молоду негритянку). Смерть юної чорної студентки така безглузда, така по-дурному нестямна, як і його втеча вулицею вниз, світ за очі.

Ще малим він був застуканий Беверлі тоді, коли манікюрними ножицками чикрижив жабу. Беверлі доводила йому глупоту цього вчинку. Щоправда, Беверлі завжди доводила йому непотрібність всякої глупоти. З воркуванням у голосі, зі своїм спокійним багатослів'ям, Беверлі обережно забирала з дитячих рук гострі предмети, вміло од-

мивала кров на одежі, поки щезали плями. Кров — жорстока (і передусім — брудна).

Униз по сходах, вулицею вниз, Бер тужив і, шарпаний суперечливими почуттями, втікав під блискучий, чистий, прозорий скляний ковпак. І коли нарешті прокидався (він справді виглядав як після сну), змарнілий, стомлений, оновлений, спітнілий і щасливий, то заходив до бару. І пив чорне пійло, обпікаючи піднебіння. Тепер наставала мить, щоб повторити подумки: **поверхня нарешті лопає, вистелена під нею, ніби смердюча плацента, оболонка нарешті рветься, і можна втекти з сітки, з величезного капкана...**

Щокрок, щодня тільки свідомість якогось безмірного боягузтва, добачувана всюди (як мурашки чи ящірки). «І я за це боягузтво вдячний всім. Мамі, дядькові Борсі, моєму батькові та й Франку (що і він такий боягуз, майже ніхто не знає). Я їм вдячний за це боягузтво, без нього я б не зважився на перший крок».

Але цей несвідомо жаданий крок також тільки починав визрівати, оформлявся: спершу приязнь, а потім панібратство, а потім спільництво з Маріо та іншими хлопцями. «За цим кроком підуть інші». В такі хвилини в нього з'являлася певність, що до нього, Бера, вертається незнаний досі душевний спокій. (До Бера без друзів, Бера без любові, Бера без раю.) Темний загадковий душевний спокій, втрачений ним уже давно (може, в тумані першого плачу, а може, тоді, коли він був тільки липким і слизьким згустком каші).

У сутінках бару, оточений брудним пластиком, пляшками, нерухомими вентиляторами, з напівсонним сусідом поруч, Бер просить принести кави й поринає в срібну млу телеекрана. Заколисуваний, він пливе на вутлому човні, з цигаркою в зубах. До нього нічого не доходить, крім багатоголосого, майже металевого рокоту; ось цей рокіт здимається, наче вітрила над морською гладінню, наче рій комах або посвистів, а потім залишає його самого, осоловілого посеред суворого іскристого моря. Все виходить разюче логічно. Навіть переконливо. Йому подобається слухати багатоголосе коливання звуків, куди час од часу вплітається уривок мелодії, розтягнутий, мов передражнювання. «Куди приємніший, аніж якась симфонія чи придуманий мотив». Можна любострасно танцювати в цьому звуковому бринінні, мов комаха. «Саме комахою я себе й почуваю — посміхається він до стелі розімлілою посмішкою — комахою, що кружляє навколо світла, дурною, метушливою, бадьорою і невтомною». Передусім, невтомною. Втома, яку він відчуває, не його власна, може, вона вкладена в нього, починаючи від споконвічних інстинктів і закінчуючи конкретним відчуттям у кінчиках пальців ніг. Іноді, в цій утомі, йому здається, ніби він примирився з чимось або з кимось. Як той, хто дотримується певного закону, переданого по безперервній лінії найдальшими і невідомими предками. У таких випадках, як оце тепер (серед цигаркового диму, вколисуваний то якимсь звуком, то паузою), він гадав, що його безмірна втома (значно давніша за його роки) — не легка і звичайна втома, а вироблений і зважений стан, до якого, зрештою, привело нарікання інших дуже примітивних істот, народжених одна від одної. Втома, зрештою, далася взнаки, проникаючи з роду в рід більш чи менш перепрацьованих чи натруджених; і ось вона в ньому, Берові, осіла (ніби гуща цієї непроцідженої кави на дно чашки). Така втома налягає не швидко. Вона може визріти лише крізь безліч надій, печалей і сумнівів. «Я просія-

ний, проціджений, я те, що лишається». Попіл сиплеться йому на груди, і він помічає, що забув про сигарету.

Хіба це не дивина, не сміх — увійти в світ Маріо з допомогою дядька Борхи.

Коли він закінчив середню школу імені В, йому було сімнадцять. Беверлі подарувала йому «додж», і все, здавалося, йшло без зайвих ускладнень. Він завжди намагався не відрізнятись од інших, ні в гіршому, ні в кращому. Бути як усі, не лізти вперед зі своїми явно нецікавими думками й мріями — така поведінка була загалом найрозумніша. Якось він трохи не зробився ідолом через бейсбол. Проте вчасно дав задній хід. Йому подобалося блукати самому, поміж дубами й сикоморами, посадженими навколо коледжу, трохи любити (тобто дозволяти трохи любити себе), говорити лише про необхідне (тобто очевидне). Іноді, ступаючи по жовтому листю, яким осінь вистелила землю, він виявляв у собі розпливчате, забуте почуття, дуже близьке походженням до байдужості (але годі було розібратися в ньому, і Бер покинув це). Нерозважливо повертатися до туманного минулого — хай навіть такого куцога, як у сімнадцять років. Він повертався до Ф., до Беверлі, до дідуса Франка і до свого університету, до білок і пальм, до блискучого під сонцем саду. В Ф. він почував себе як удома. Він не поділяв манії багатьох приятелів тікати геть від своїх рідних місць і вступати до університетів десь якнайдалі. Для нього не так уже й важив вступ до університету в Ф. (цей заклад завжди був би для Бера **Франковим університетом**, хоч Франк становив найменше коліщатко у його великому механізмі). «Може, — думав він, — йдеться про який-небудь атавізм». Франк теж відрізнявся од своїх приятелів і од більшості своїх співвітчизників. Вони без кінця переходили з університету до університету, ганяли з департаменту до департаменту, з штату в штат. Мчали зі сходу на захід, наче зграя мисливських псів: пролазливих, проворних, прудконогих, захеканих... Бер пригадував Франка, виведеного з себе останньою угодою з MLA¹ (відомого «Ринку рабів»). Підштовхуваний Беверлі, він воював у своєму інтуристському номері, заморочений телефонними дзвінками, мартіні, «епойнтментс», «пейперс» і «ріпортс»², заплутаний пропозиціями, лестощами, визнаннями, візитами, інтригами... Бідолашний Франк, похитуючись на порозі Oak Room³, спираючись на хлопцеву руку, казав: «Ходімо до себе, Бере...» До себе — означало не додому, а лише до кабінету любого spanish department⁴, до любого університетського парку з багряною, золотою осенню, любої сімейної затишної (до дрібниць продуманої наперед, звичайно) розмови з Беверлі, великою і вже майже єдиною подругою. Бер усміхався, пригадуючи, як він питав себе: «Може, і я буду такий, як Франк? Я ж ніколи не відчував себе кочовиком; я домосід». Але він не любить. Він не любив Ф., не любить tulip tree⁵, не любив ніякої землі, ні одної жінки. Він не любить нічого, нікого. Його симпатії понормовані, розважливі.

Але одного разу Франк (ох, треба ж казати дідусь Франк, «чому всі його так називали?» Навіть його донька — мама — навіть він сам,

¹ MLA (Modern Languages Association) — об'єднання викладачів іноземних мов у США (англ.).

² «Діловими зустрічами», «паперами» і «звітами» (англ.).

³ Oak Room — кімната з дубовими панелями.

⁴ Іспанський факультет (англ.).

⁵ Тополя (англ.).

всі його називають позаочі просто Франк. З Беверлі було інакше: тій дуже не подобалося, щоб її називали бабусею), одного разу, отже, дід Франк поділився своєю довго береженою таємницею. Іноді Берові і тепер вчувається, як тремтів голос діда, коли він згадував свою країну. В такі хвилини Бер все ще ніби чує якийсь дивний, таємничий, загадковий наказ, що змушував його слухати мовчки (навіть не вірячи ні тим словам, ні почуттям, ні думкам). Керований невиразною, томливою цікавістю, якоюсь безмірною пошаною, яка не потерпіла б блюзнірства. Сама думка, що хтось міг би сміятися із слів Франка — дідуся Франка — змушувала його ховатися (у скромному дерев'яному будиночку, пофарбованому білою фарбою, в крихітному саду з двома дубами) од усіх друзів, знайомих чи приятелів. Сама думка, що хтось міг би сміятися, навіть доброзичливо, зі слів (порожніх, зовсім беззмістовних) дідуся Франка, могла б довести його до нестями, до вбивства. Однак Бер не любив і дідуся Франка.

Таємниця, так довго плекана дідусем Франком, розкрилася одного недільного ранку в саду, якраз під дубом. Дідусь Франк, вкотре вже, почав розпитувати про його покликання, про майбутні плани. Але цього разу, як зрозумів він, це було по-справжньому (не так як колись десятирічним хлопчиком він насмішив Франка, заявивши: **ніким, коли виросту я, то хочу бути ніким**). «Що ж гадаєш робити в цьому житті?» Бер уже знав (хоча старих людей взагалі, здається, годі зрозуміти, Бер розумів діда Франка, як ніхто: ні мама, ні навіть Беверлі з її таємничою любов'ю до нього), він знав, що для дідуся Франка **робити щось у цьому житті** — це значить обов'язково пройти курс навчання в університеті. Й оскільки він добре це знав (а Бер і далі чикрижив жаб й покірно дозволяв витирати йому кров з пальців), то побачив тої миті на садовому столику посеред чудового, зрошеного газона, дбайливо підстриженого дідусем Франком, журнал, де в яскравих фотографіях подавалися блискучі й грандіозні архітектурні проекти нового і чудового міста Х'юстон. От він і відповів: «Буду я архітектором». Дідусь Франк похвалив: «Добре». Вийшло дуже доречно. Все (пов'язане з університетом) заслуговувало хвали. Бер знав це того недільного ранку. І знав це й тепер, у цьому зачохленому домі, де — очевидно — народилася мама; і знав інше: **я буду добрим архітектором**. (Так само він знав, що був би добрим ще кимось; кимось, взятим навмання, за столом чи під дубом, у момент запитання: **ким ти збираєшся стати в цьому житті!**..) Того ранку він відповів, дивлячись угору над дідовою сивою головою (дідуся Франка це не шокувало, як тут декого шокує). Він саме роздивлявся дубове листя, коли дід Франк відкрив свою давню, заповітну мрію. Коли він говорив про це все — повернення на батьківщину — як повернутися туди, де ти ніколи не був раніше? — про закінчення школи і вступ до якогось невідомого університету в іншій землі з іншою мовою. (**Ніким, я хочу бути ніким**, тільки й подумав він, утупившись у дуба.) Та в душі його не було зовсім бунту. Принаймні воно ще не прийшло, незвідане почуття бунту. Від того ранку, коли, дивлячись над сивиною діда Франка на дуба, він по секрету звірився листю, що в нього немає покликання, якою вільною вольницею здаються ці два роки!

У дідуся Франка почалася відпустка (так здавалося), саме час для того, щоб Бер пізнав стару Європу. (Європу, до якої Беверлі вчащала двічі на рік, по три чи чотири тижні. Європу з фотографій Беверлі, смішно захарашчену соборами, мостами і селищами, ніби звуглілими

від якихось вивержень чи землетрусів.) Там, на рідній і самозабороненій Франковій землі, на таємничій і збуреній Франковій землі (куди **поки що я не повернуся**), Бер мусив учитися, Бер мусив жити. (Що воно таке — батьківщина?)

Тут уже немає дідового дуба. Під час розмови Бер уже не дивиться над головою свого співрозмовника. Бер не має батьківщини, не має друзів, Бер не має (з дуже давнього часу — хтозна й відколи) раю. Ніколи вже нікого він не називатиме Паппі: потроху він утратив таку можливість. Хоча названа батьківщина очікувала на нього, на Бера. Так казав дідусь Франк, але дідусь Франк ніколи не перейшов кордону. Він уперто лишався старіти перед дверима своєї країни, і так кожну відпустку, дивуючись і обурюючись, що інші люди, такі самі (чи колись такі самі), як він, поволі одривалися од нього, ніби від якоїсь невблаганної осені, від якоїсь запеклої впертості опале листя. Затятий, незворушний, він споглядав, як інші тихо й неухильно злітали з непривітних гілок: поверталися, навіть купували маленькі ділянки забороненої, любимої землі. Навіть мріяли вмерти на ній, стліти в ній, забути, меланхолійно покірні (а може, й байдужі). Попіл давнього і вже згаслого вогнища оживав, спалахував: ніби розсудливі лицемірні й підтоптані молодики, ладні почати все наново, забути все разом. Чорні очі дідуся Франка блискали тоді гнівом (його незвичайним гнівом). Бер, спостерігаючи його, бачив, як він віддаляється все більше й більше, мов острів, що відступає, губиться у хвилях. Острів, що тікає в щось пишне й останнє; услід сонцю, дню, тобто спогаду про день. Геть зранений, страшний з вигляду, символ якоїсь давньої, героїчної й незавершеної баталії; погрозово піднята рука стискає ціпок (вона погрожує вже не людям, а часу), бо **«не всі мають онука, якого можна послати, як виклик, як попередження, як крик-нагадування: я ще не вмер»**. Бер бачив тоді себе закуреним, розтоптанім і вірним знаменом якоїсь непримиренної сутички.

І тут, на цьому рубежі, на краю цих слів і цього бажання нараз губилася тьмушість Бера. Він уже не старався розгадати мету цього послання, носієм якого зробив його чоловік, який сам собі заборонив єдино можливе щастя. Ці слова, оцей суперечливий виклик здавалися йому «надто вже дідусевими».

По Європі вони подорожували разом, а в Парижі до них приєдналася мама. Вони переїжджали кордони, оглядали міста, людей, собори, музеї, каміння, дерева, річки, злидні, пишноту, історію, убозтво, смерть. Одної ночі Бер повернувся — проте, як можна повернутися туди, де ніколи не був: ні думкою, ні духом, ні ще якимсь чином? Він перетнув кордон з ваганням, бо з того боку якийсь предок (такий схожий на дуба) з піднятим угору ціпком намагався стримати непростімі, безсоромні сльози. Він проминув рубіж останньої, впертої Франкової гідності під дощовим листопадним небом, у деренчливому нічному поїзді, разом з мамою, неуважною, простудженою, обкладеною журналами і безпричинно веселою.

Бер прибув до старого міста, до старого дому, де очікували на нього лише зачохлені меблі. В те місце, де нині він осів, безнадійно застряг у плетиві тієї сіті, якої вже й не хоче рвати. Бер усміхався своїм споминам, ніби товаришеві по іграх, якого не хотілося признавати. Нелегко було хлопцеві, звиклому ділитися своїми думками з дубами та сикоморами, вступати в новий край. Дні були втомливі, химерні, ніби шкіра, що не належить нам, ніби очі, що не дивляться нашими очима,

ніби розуміння, що не збігається з нашим розумінням. Поняття світу людей відмінне од нашого поняття життя й істот, що живуть у ньому. Бер з німим подивом почав відкривати чужий світ, далекий, цілком інакший.

Одразу по прибутті йому довелося бути мовчки присутнім на обговоренні складних проектів, цих величезних споруд слів, де єдиним мешканцем був він. Під час сніданку в місті, в якому зійшлися мама й дядько Борха (мама і дядько Борха повторювали безліч разів свої жарти постарілих дітей, які стрілися знов і мовби ніяк не хотіли погодитись, що дитинство минає, або ще гірше, смердюче стліває, ніби труп), він сказав: «Мені потрібен якийсь наставник, той, хто спрямовував би мене ці кілька місяців перед вступом до університету...» Але і його власні слова також загубилися у веремії відступів і наступів, споминів і не-свіжих жартів — жартів страшенно інфантильних для істот, яким перевалило за сорок і чиї душі давно зашкарубли. Під зливою побажань і планів на блискуче майбуття, що лунали навколо юного Бера (**знову повернутого нашій батьківщині**), Бер м'яко, солодко заплющив очі (над ніжними пахощами помаранчевого мармеладу, над жарким і густим напоєм, уживаним на Середземномор'ї замість кави, над блідим сонцем, що спочивало на скатертині й уже провіщало неприємну й вологу пору року, хоча місто було відоме теплими й м'якими зимами); Бер заплющив очі або принаймні примружив їх над скатертиною (охайно випраною, випрасуваною і вишитою «вручну»). В його запитанні бриніло ще одне невисловлене запитання; в його вухах, в його очах; воно пробивалося крізь спомини, почуті фрази («Скатертина, вишита рукою, навіщо?»)

Очевидно, дядько Борха був у курсі його страхів, сумнівів чи надій. Він казав: «Само собою зрозуміло. Я про це подбаю...»

Вирішувати, вступати до архітектурного інституту. Хтось, Хто Мене Скеровує, В Сімнадцять, Майже Вісімнадцять Літ, Батьківщина, Не Знаю Нікого, Нічого Не Хочу Знати... Світ можна змінити набором кількох порожніх фраз. Бер відчував, що його огорнула хмарка байдужості — й упізнав цю байдужість, як упізнавав іноді самотнє дерево, або якусь хатку на виднокрузі.

Точніше кажучи, старий світ здавався йому брудним і дрібним.

Насправді дядько Борха навіть не знав Маріо. Він знав Енріке, бо Енріке був «Фернандовим хлопцем». В уяві Бер міг би відтворити його розмову в клубі одного ранку перед виходом у море. Дядькові друзі повинні відчувати ту саму любов до моря, як і він, інакше вони не могли бути його друзями. Колись він сказав про це відверто: море — це єдина дорога, що може зблизити його з іншою людською істотою, привести його до якоїсь прихильності чи дружби. Безперечно — тут ніде не подінешся — море здружило і їх обох. Попри все, Берові довелося визнати цю нестійку і головну тезу. «Бере, ти з діда-прадіда моряк». Бер відчув свербіж якогось неспокою, чи може, надокучливої пихи. Але це правда. «Бере, ти з діда-прадіда моряк». Через кілька днів дядько Борха сказав: «Ага, так є вже потрібний тобі чоловік, він тебе направлятиме, вестиме, як ти кажеш», — щоразу при повторенні слів Бера, або когось іншого, молодшого, до тридцяти років, дядько Борха виголошував з незрозумілою іронією: «як ти кажеш». — Це хороша людина, аспірант з університету. Він здорово допоміг Енріке

(хлопцеві Фернандо), коли той двічі підряд провалився на екзамені. З цього кола завжди беруться помагати, бо, розумієш, це люди достойні, але без грошей... По-моєму, він готується до конкурсу, чи що, і, крім того, утримує хвору матір. Бачиш, Фернандів хлопець обожною його, здається навіть, вони друзі...» Як дивно, як химерно прозвучало для Бера таке пояснення. Дядько Борха дав йому візитну картку, телефон. «На, телефонуй Енріке. Він тебе введе в курс діла».

Отак ненароком, якимось по-дурному почався для нього саме той етап у житті, який він передчував.

III

У цьому місті

«Поняття «щастя» вигадане якимсь садистом для того, щоб дати всім нам відчутти себе страшенно нещасними», — подумала Іза з посмішкою. Вона покурювала собі, простягнута на ліжку, з очима, нібито втупленими в стелю. Насправді ж вона почувала себе шпигуном, якимсь недремним сторожем.

Краєчком ока вона стежила за Маріо. Цього разу він лежав спокійно, навіть без сигарети. Нерухомий, з заплющеними очима, наче мрець. Іза натягла по шию простираadlo. Після любові її охоплювала якась атавістична сором'язливість, вона не могла прогнати думки, що любов, зрештою, непристойна. Хтось казав їй — звісна річ, давно, — ніби ця сором'язливість дісталася нам ще з передвічних часів, після вигнання перших людей з раю («і вони прикрилися, бо побачили наготу свою» тощо). Вона вже не вірила в Адама та Єву, але була в полоні тих самих слів, тих самих уявлень.

Маріо так і лежав із заплющеними очима, напрочуд молодий як на свій вік. Ніхто б не подумав, що йому тридцять з гаком — «ближче до сорока, аніж до тридцяти». Ніхто не дав би йому більше двадцяти восьми. Але він виглядав таким стомленим — од неї, од життя, од самого себе. «Хто його знає, може, він думає про іншу. Шекспір назвав ревності потворою із зеленими очима. Із зеленими чи з карими, але потворою. Навіщо взагалі існують ревності? Оті провінційні ревності, які не дають мені спокою разом з усіма іншими прикрощами. Вона зітхнула майже солодко. Проте всі люди більш чи менш провінціали. І зрештою, яке це має значення? Я провінціалка, ну й добре. В мене безліч вад, усіляких тяжких забобонів, до того ж я дочка військового і сирота. Вдома мені нічого не бракувало; але я цуралася свого середовища, я прибула до омріяного міста (по-моєму, є якийсь фільм з такою назвою), і хоча я не дуже освічена, та можу поклатися на свою інтуїцію. Я хитра і, як мало хто, знаю собі ціну. Не те що оцей бідолашний Маріо, він знає все, але тільки не життя, тільки не самого себе. Я ні. Я знаю, яка я, знаю свої вразливі місця: я обмежена, але якщо вже в чомусь обізнана, то глибоко. Отут я переважу тебе. Якби не переважала, то і не мала б тебе, я ж народилася, щоб мати тебе. Я люблю тебе такого, як ти є, кволого і нерішучого, юного-старого, народженого, щоб втрачати. Але втрачати не зі мною: я з тих, хто крутить долюми, з тих, хто змінює життя і вивертає його навиворіт, мов шкарпетку,

Я переможу, я завжди перемагаю, хоч іноді в мені закипає лютя. Маріо — мій, Маріо — мій. Я зроблю його життя таким, яким весь час будує моє. Світ належить не таким кволим, вразливим, схильним до теорій інтелігентам, як Маріо. Світ належить таким пересічним і сильним, як я. Я не помиляюся, я вмю дивитися правді в очі, я знаю себе, знаю, як критикувати себе, як критикувати інших. Маріо — мій, і ніяке діло, ніяка жінка, ніщо не відніме його в мене, бо не має моєї сили. Для Маріо я вигадала Ізу, для нього я терпляче створювала саму себе, щоб йому хотілось бути зі мною, хай він і не любить мене. Маріо не любитиме нікого, ніколи. Він не вмє любити. Маріо, ти знаєш, що проти таких людей, як я, важко боротися. Ми, мов олія, завжди плаваємо зверху».

Як далеко, далеко позаду залишився краєвид дитинства, першої молодості. Простягнута в ліжку біля чоловіка, що був для неї всім у цьому світі, Іза відмовляється од своєї нібито ясної долі: долі зламаної, перекроєної її волею і непримиренністю. Далеко позаду лишилася маленька Іза, «плід суперечливого виховання» (вона злегка всміхнулася і пригасила недокурк у білій попільничці біля пляшки вермуту, мартіні-екс-россі, на столику з круглими плямами од склянок). Уже забулися заняття (їх довелося припинити через брак коштів), мрії про славу, безладне поглинання книжок, порізані цензурою фільми, наречений. Темні під'їзди, вогкі лави в парку, грошова скрута, річка, вино в тавернах, надія, прихована за меланхолією. Звичайно, в маленькому місті вона зажила і неслави. «Але, звісно, не без користі». Не те, щоб вона була повія. Лише нахаба. Вона здавалася собі яскравою особою і відчувала себе європейкою. Вона могла лаятися, курити на вулиці (правда, лише недопалок у під'їзді глухого двора), легко давала цілувати себе. Як далеко тепер це все од цієї кімнати, од цього недоречного сорому.

(Тепер дві бабці в омріяному місті пропонують до послуг, разом із своїм гостинним егоїзмом, величні руїни: розтягнутий у довжину поверх із заржавілими трубами, тарганями і морозяною мозаїкою взимку; заскленими галереями, урнами, нішами або виступами, кріслами-гойдалками, потрісканим і склеєним смужками клейкого паперу кришталем, виставкою білизни над патіо, і коминками, і басейнами з водою, де служниці літніми вечорами влаштовують гульбища з паперовими ліхтариками. А в залі піаніно, розладжене вже кілька років, картини, намальовані старими дівами цього дому, з підписами-посвятами; старовинний оксамит, таємничі й сторожкі триніжки по кутках; усмішки померлих дітей на фризі погаслого коминка (з дивовижною порцеляною вазою, витвором якогось модерніста), де повинен паласти вогонь, проте: «це небезпечно, краще газовий ріжок». На дні шухляди — жовтава сіточка для волосся: «Ох-хо-хо, бідолашна Софія, бачиш, не одружилася, щоб не покинути нас. Зараз уже немає таких прислужниць». Порцелянові черевички з датами-роковинами на підшві, французька пудра у ванній на скляних поличках, укритих серветками. Під вечір на патіо докучливо нявчить кіт, він знає, що пакунок з тельбухами якоїсь ще теплої невинної тварини опише траєкторію од заскленої галереї до червоних плиток; вогкі сутінки протинає гостра морська сирена: Іза пригадує, що море близько, тут, за її спиною. Кошенята з масною шерстю пожирають кишки, серця, печінки, жахливі горла. Уже розвіявся по вітру попіл усіх лаврів, світ уже схожий на ьрослого здоровенного крокодила з роззявленою пащекою; більше

не залишилося навіть клаптів од мрій і замірів тої дівчини, що мала нареченого, бо не було в неї чогось кращого.)

Схилена на кам'яний парапет мосту через Ебро, Іза, не теперішня, а інша, далека, знемагала од випарів поганого вина, випитого в стилізованій таверні, куди могли вчашати скромні дівчата і студенти з інституту, чепурухи і наречені з женихами (з умовою повертатися додому раніше, ніж замкнуться парадні двері). Ось уже п'ять років, як це все було. П'ять років, як усе це скінчилося. Наче п'ять нових, різюче несхожих життів. Небо в цьому іншому місті величезне, червоне над кільцем бульварів; воно не має нічого спільного з сутінками вулиці короля Санчо, ні з майданом Незалежності, ні з парком Інфантів. Нині небо чисте, суворе, ніби чуже лице, майже беззоряне (на небо ніхто й не дивиться), і часом воно видається насмішкуватим. Існують інші речі під небом цього міста. Деякі вечори здаються роками, деякі дні секундами. Молодість — це щось ефемерне, гірке і рясне (а не якесь принизливе очікування). Серце — несамовита ноша. Страх — якась віра.

Маріо заснув, навряд щоб міцним сном, легкий подих піднімав йому груди. «Маріо — молодий, він завжди буде молодий». Іза оглядає голову з густими кучерями русяво-рудого відтінку, «що в'ються від самого коріння». Він міг би мати голову таку, як у святого Іоанна, або як у молодого тигра, «волосся було б ще густіше і м'якше, якби не стригся часто», подумала вона з похмурою ніжністю. І все одно до нього торкаєшся — ніби до отого іграшкового тигра в дитинстві — палко, бязко. Очі в нього трошечки косі, вилиці широкі, рот чутливий і жорсткий. Маріо спить легким сном. Іза думає, що Маріо ніколи по-справжньому не спить; завжди він такий: тривожний і підозрілий, недовірливий, непевний, журливий і молодий. Дивитися на нього, сонного, Ізі стає досадно. Вона ще раз вкриває його («врода його своєрідна» — посміхається вона до себе). Проте весь він ніби поклик, чутний крізь одягу. Його шкіра світла, а не біла (золотава од дрібних веснянок), «він ніби молодий леопард!»

У неї теж ластовиння. В тому місті, де минуло її дитинство, руде волосся і ластовиння робило людину незвичайною. Чимось таким, що завжди відрізняло її і в доброму, і в лихому. «Шкода, що в неї таке ластовиння, чому вона не пробує якихось засобів?» Хасінто натомість признавався: «Коли я тебе побачив з таким ластовинням, ти одразу сподобалася мені». Хасінто, наречений. «Хасінто, яке щастя, він такий славний хлопець». «Чоловіки, відомо...» Проте нічого не відомо, нікому нічого не відомо, відомо лише те, чого справді хочеться. «Дехто, можливо, може жити за тридев'ять земель від усього цього». (Так сказав якимось той страшний хлопець, що з нього сміялися інститутські дівчата; хтозна-чому його називали поетом, хоч ніхто не бачив, щоб він написав хоч одного вірша, щоб писав щось, окрім конспектів; завжди схилений низько над паперами, бо не носив окулярів, бідолаха.) Тим часом мама: «Щоб я зустрічала тебе в під'їзді з нареченим, як тобі не соромно? Ти як прислужниця. В тебе що, нема дівочої гордості?» А згодом: «Відомо, як буває: чоловік — це солома, жінка — клоччя, з'являється диявол і роздуває вогонь». Мама говорила грубо і до того ж брехливо. І про клоччя, і про диявола, і про все. Хасінто носив чорні вуса, щоб здаватися звичайним хлопцем, щоб бути майже таким,

як усі. Бо він був дуже мужній і не любив цим хвалитися, він зачісував чуба назад, намочуючи його і не заглядаючи в дзеркало (так і ходив, бідолашний). Вона казала йому: «Хасінто, поглянь, як ти залишив ззаду, волосся стирчить, як ручка на глечики». Проте він задоволено усміхався (бо був дуже мужній). «Таке скажеш, стану я ще звертати на це увагу, велике діло». Ізі робилося соромно, що подруги бачили його з цим злиплим і покрученим оселедцем на тім'ї. Її кортіло кількома рухами пригладити його. Хасінто був трошечки нижчий за неї. Він справді мав незавидний зріст.

Іза повертається лицем до стінки. Саме цієї миті вона почуває, як переплелось минуле з сьогоднішнім: і все це таємниче споріднене з Маріо. Всі її спомини нараз зійшлися на ньому, навіть знайшли своє виправдання в ньому. Здавалося, все зберігає свій сокровенний зміст через саме існування Маріо. «Мої найдавніші спомини без усякого зв'язку, проте ясні... Мов зараз бачу перед очима японський світильник — може, й несправжній — підвішений посеред стелі, із червоним і золотавим світлом; і відчуваю на щоці чийсь подих, жіночий подих (може, мами, а може, й няні), шепітливий і свистячий, легкий, приємний. Я вдихаю якесь глибоке відчуття блаженства цього сторожкого сну, за яким я згодом, через кілька років, так тужила. І коли я одного разу з самоти й розпачу занедужала і хтось запалив слабеньке світло, лампу, прикриту газетою; та крізь її відблиск до мене доходив захисний повів. Сумно тільки знати, що протягом багатьох років, і в період найбільшої зневіри, і в період піднесення духу, коли я почувалася сильною і твердою, сумно знати, що я справді жадала лише відчути себе під захистом когось або чогось. Я вже розпрощалася з релігійними віруваннями, — по правді сказати, й раніше не надто палкими, — а все ж вони приносили мені деяку втіху; ніби внутрішнє переконання, що хтось стежить за моїми добрими і лихими вчинками. Зрештою я шукала захисту од самоти. Бо добре собі втямила, що людські істоти не здатні на дружбу. Щоб таке справжня дружба, майже ніхто не знає, хоча багато разів ми створюємо собі цю недовгу ілюзію, непевне щастя, основане на уявному єднанні з кимось. Те ж саме шлюб. Жінка з таким безглуздим вихованням, як моє, — якщо взагалі я маю якесь виховання, — запізно робить цей висновок. Маріо часто каже мені, що моя земля, мій світ — незрушні й глухі до всього нового, а невігластво там просто неймовірне. Дивно, що іноді, як і нині, коли я дивлюся на цю стіну, в мене таке враження, ніби я присутня при повільному й найбільіснішому конанні. Я не люблю моєї землі, проте відчуваю себе зв'язаною з нею нерозривними путами; я її частка, частка її самотніх гір, її вбогих річок, її великих імен. У цій країні таку жінку, як я, небагато що обходить. Самота і невігластво — ось її законний шлюб».

Хасінто був нижчий за неї: «Ти виростеш зависока». Так, звичайно, в місті товстунів така дівчина, як вона, «не мала збуту». Іза роздивлялася свої довгі ноги, ніжну шкіру (вислів почутий чи вчитаний), **ніби посипану шафраном**. Скочивши з ліжка, вона підійшла до дзеркала, оглянула плечі, майже зависоку талію («надто зараз, коли в моді низька»), кістляві хлопчачі клуби. Іза відчуває дитячу гордість за свої високі стегна, коліна, за щиколотки («і зап'ястки, і передпліччя успадкувала я від доброго і древнього материнського роду»). З другого боку, батько-воляк наділив її майже зрослими бровами, рудим волоссям, ши-

роким, трохи не чоловічим ротом («я вродлива, але якби й не була гарна, то байдуже. Все одно знала б, якою я здаюся. Зовнішністю я задоволена»). Іза воскрешає в пам'яті інші, вже вмерлі слова, понесені далеким вітром: «Зависока, еге? Все-таки незручно для жінки...» — казала кузена Феліса, відома своєю порцеляною шкірою, в тому місті, через яке байдуже протікала річка, між тінистими низинами, тавернами, вицвілими будинками з вузькими вікнами, між консервними фабриками та кукурудзяними качанами, насипаними під сонцем. Ох, навіть у ті дні її місто не визнавало жіночу юнь з пишними стегнами, вгодовану вітамінами. А чоловіки (слово «чоловіки» розкочувалося круглою луною між піднебінням і зубами в матерів) були такі, як у схвальних відгуках мудрих матрон: «середнього зросту». Дівчатка — «лялька», або «квіточка», або ще — «бідолашна, бридуля, але яке в неї серце, а яка голова! Така розумна, така світла; шкода, що не вдався в неї брат». «Бридуля». «Бідолашна». «Але які в неї руки, побачила б ти, яку вона вишила скатерку та серветки...» тощо. І вона, Іза, загублена в жорсткому світі підпалених західним сонцем шибок, загублена ще в одному дневі, що втікав разом з водами Ебро, під мостом з п'ятьма прогонами, до далекого моря (море здавалося справжнім уже лиш на географічних картах). «Очевидно, тобі не можна ходити на високих каблуках з Хасінто, твоїм нареченим...» У матеріному голосі чулася безмежна, дрімуча байдужість. Хасінто — **наречений**, а це найкраще, що можна було мати в ті дні, в тих краях. («От якби тобі посправнішати, між іншим, тут і отут, доню, ти виглядала б нівроку; а то ти якогось варварського стилю. Я б у тебе дещо познімала; слухай, я даю тобі те, чого в мене забагато, а ти — чого мені бракує. Ха-ха-ха».) Басейн з яскраво-голубою водою, щойно відкритий біля річки, що влітку висолоплює пересохлий язик, мов бездомний пес. «Дитино, в купальнику ти не така худа; слухай, що я тобі скажу: тобі завжди треба так ходити, ніби в спортивному костюмі». «Але ж і вигляд у тебе, дівчинко, хто б міг подумати? Бісова кров. Ось лишень ноги трошечки задовгі, але зрозуміло, при твоєму ростові інакше й не могло бути, еге ж? А яка гарна в тебе зачіска, можна позаздрити; ти миєш волосся вдома, раз, два і готово. Ох, дівчинко, а я натомість кожного четвертого дня в перукарні — хіба можна порівняти!» «Знаєш, німець сказав, що ти дуже вродлива, бач, цим іноземцям подобаються такі, худенькі, тільки не треба заноситись!..» Хасінто дрижав од холоду в під'їзді. (В нього шкіра надто біла, очі надто гарні, а що за розкіш його вуса — чорні шовковисті, підстрижені.) «Завтра, о четвертій, як завжди... хоча ні, не вийде, я забув, мені треба до зубного; краще в місті десь о шостій... але не в барі, ти ж знаєш, у мене ні гроша, краще на **нашій** лаві...» **Нашим** було все: лава, тополя, закрут річки; тобто всі ті місця, де вперше сталося щось (щось, що скоро вже забувалося, ніби поховане). «**Нашій**» — вкрадливим і вимогливим голосом, нудотно солодким голосом майбутнього мужа, що не пустить дружину працювати, бо він таки справжній чоловік, не те, що інші. («А він зовсім ним не був, цей чоловічок».) У своєму сірому жилеті, любовно виплетеному матір'ю, дружиною окружного судді; та жила в іншому місці й засипала його одноманітними листами: «чи ти шануєшся і чи одержав ковбаси, наше містечко зараз дуже схвильоване, не думай, і тут бувають розваги, приїжджала трупа, ти не уявляєш, яке в нас зараз життя, а інженерова донька, не уявляєш, як вилюдніла...» Тим часом дощ буйними краплями карбував пилюку біля дерев'яної лави. Лист був написа-

ний на папері в лінійку; чотири сторінки зеленим чорнилом. Причаївшись за деревом, хлопець з похмуро-веселими очима вбивав щось, когось; його пальці стрибали на кулеметі з жовтої пластмаси, його горло дрижало. «Чому не можна почувати жалю, обурення; чому хочеться лише одного: покинути, втекти?» А може, і вбивати, як той хлопець. «Вбиймо, хлопче, всі бажання землі, тим часом як чоловічок у плетеному вручну жилеті, кандидат на звичайного, врівноваженого власника шляхетних, гарно підстрижених вусів, поважний чоловік тремтить од холоду в прорізі прицілу». Кажуть: «Він славний»; кажуть: «А які в нього очі!» Ну, звичайно, якісь очі в нього є, ще цього бракувало б. «Він буде гарним чоловіком». «Він серйозний». «Цей піде далеко». Звичайно, піде, бо «дядько Едуардо сказав, що тільки-но він закінчить...» Тим часом у внутрішній кишені піджака з шкіряними латками на ліктях («Слухай, їх гарно роблять і до того ж це практично») мамин у лінійку лист викладає параграфи божевільно безглузлого, несамовитого, жахливо банального і нелюдськи щасливого життя. «Ні, ні, я подамся звідси...» Серйозний чоловічок зазнавав (у під'їзді, де могли бавити час лише слуги) помірковано любострасних радощів. («Чоловік — солома, а жінка...» тощо...) «Він низький для такої дівчини, як я, він на три місяці молодший за мене і лише через два роки стане на власні ноги. А потім мине невідомо скільки часу, поки він дочекається щедрості вимогливого дядька Едуардо; а потім що? Терпіти все це, щоб насамкінець одружитися. Який сенс? Навіщо?» Але дні проходили, мов віки, мов роки, мов секунди. «Я не хочу, щоб ви стовбичили в під'їзді, пора вже привести його до нас і поговорити з батьком...» І завтра, і наступного дня: «Ти чуєш, востаннє кажу, моя доцю, якщо в твого хлопця серйозні наміри...» **(Востаннє, кажу востаннє.** «Але ж у цьому місті ніхто не чув чогось востаннє!...») І оце «поговорити з батьком» обірвалося з татовою смертю. Тато помер, його відвезли на кладовище Кампо дель Есте. Він залишився під землею. Йшов дощ, і вітер (жахливий листопадовий вітер) рвав вірвовки на терасі, де вішали білизну, і його гостре завивання проймає до кісток. Тато помер.

Іза повертається од дзеркала, знову лягає біля чоловіка, нібито померлого легкою непомітною смертю. Її гордість уже не така певна. Млява гордість за надто пізно досягнуту мету. А крім того: «Чи ця мета справжня?» Іза кидає оком на заснулого чи вдавано заснулого якогось чоловіка на ім'я Маріо. Тепер у нього лише один непідкупний, безжальний вартовий, званий Іза. Це вже його охоронець, спустошений, гнітюче самотній у квартирі. Вона згадує японський світильник (може, й не справжній); і, лежачи на щоці, мугиче стару пісню.

IV

Три дні любові

Я пішов не тільки з дому. Я пішов од кожної меблини, од кожного вікна, од кожної краплі зелені, що оточувала його. Я пішов од цього і завжди тікатиму звідти, починаючи з цього дня. Всі мої вчинки зводяться до безоглядної втечі, бо те, що мене насправді штовхнуло

і погнало геть, був переляк. Страх, що обняв мене після одного осіннього ранку, котрого ніщо і ніхто не зітре з пам'яті.

Старе грядуще я втратив, а нового не удостоївся: лише скнію в теперішньому. Мене підтримує якесь незвичайне відчуття перебутої катастрофи, як у витягнутого на берег, загорнутого в парусину потерпілого, в якого зуб на зуб не попадає, навколо мене п'яні матроси, вони намагаються оживити мене, передають один одному пляшку: хочуть, щоб я приклався набряклими посинілими губами до шийки. Хто збирається оживити мене? Якийсь гурт невдоволених, чистих, спраглих хлопців? Може, їм потрібні лише безцільні пригоди? Всі юнаки ждуть життєвих пригод; і деякі з них (як і я в їхньому віці) можуть готуватися до якоїсь пригоди в силу закону, домовленості, відповідальності. Почати наново — це вроджений юнацький ідеал. Але я лежу в халупі і ніяк не дотягнуся губами до пляшки; ніби на дні моєї совісті кричить якийсь голос: «Навіщо вони силкуються воскресити мене?» Залиште мене самого, дайте мені втекти з цієї хати, від цих дверей, пофарбованих у дурний рожевий колір, з гіпсовими ангелами. Чи це не ангели? Це бідолашні голі сеньйорити, що намагаються створити еротичну атмосферу в цьому червоному світлі, в цих хитро повернутих дзеркалах, на цьому столику із слідами склянок. Тут ще чути гострий дух недавньої п'ятики, який починає вивітрюватися. Бідолашна Іза, перед дзеркалом. Чого ти ждеш од мене? Краще, якби ти почала розуміти, що нічого не буде. Зараз ти, мов хлопці, мов м'ясожерні собаки, жадливі якогось жорстокого ствердження, чогось більшого, ніж безсилі гасла і слова, ніж збори, голодні чи сидячі страйки. Ваші очі просять, просять, просять щораз більше. Ви сподіваєтеся, що я принесу це ствердження. Передусім Бер. Бідолашний Бере, ти кидаєшся туди й сюди, шукаєш притулку своєму порожньому дитячому серцю. Двадцять років. Лише двадцять років. («У клубі до мене вже звикли. Ми часто виходили в море. Коли мій дядько сяде в літак на Пальму, все вже буде готове, домовлене...») Якщо він нездатний вимовити таку довгу фразу, то може принаймні порозумітися короткими фразами. Звідки така жадова крові? Вони ніколи не бачили крові, як бачив я, вони не розуміють, до чого може довести мене справедливість. Негарно перетворювати в особисте почуття щось таке значуще, як слово «справедливість».

Так, я бачив кров. Ні заслання, ні біблійне прокляття, ніщо не змінилося для народу з тих часів, коли його сини під жорстоким оком переможців, конкістадорів, зазіхачів, цивілізаторів, закуті проходили під мурами... Чи не все одно, як вони називалися? Гендлярі завжди однакові, хоч би в яку одягу вони вбиралися. Мені доводилося йти серед цих людей з жорсткими губами — тепер, лише тепер зріє в мені якийсь своєрідний бунт, що його, може, й не варто так називати, — аби вижити знову, вижити ще раз.

Чого ти дивишся в дзеркало, Ізо? Ти не зробишся вродливішою через це, і не через це я збираюся любити тебе знову. Гадаю, що колись я тебе любив. Проте ці часи вже далекі. І не повернуться більше. Я не пасую тобі. Один щось робить, другий полишає це іншому, той говорить, той доносить, той мовчить, а той пророкує. (Я пригадую хлопчика, який підійшов до мене того дня — босоніж, самотній, з прутком у руці (так само, як іншого дня, що мені, ще зовсім юному, здався обраним для пробудження страху). Босий хлопчик підступив ближче, і я побачив, що це горіховий прут, яким можна хльоскати по чому

трапляться: по траві, по квітах. Хлопчик (ще замалий для того, щоб бути добрим чи лихим) усміхався стуленим ротом. Він дивився вгору, а горло йому тремтіло від сміху. Він був лише хлопчиком і міг батожити скільки завгодно, досхочу. Все що заманеться: без жалю, без причини, без страху, без побоювання розплати за свої удари. Він міг шмагати досхочу болісні зойки, лють, отупіння, сльози, застороги. Все він міг перісцити, бо він був усього лише маленький хлопчик з прутом у руці. Але я помилився. Коли він стояв біля мене, я переконався, що хлопчик зовсім не сміявся. Скорше він був чимось стурбованим.)

Не завжди приємно знати глибоко якусь людину, Ізо; якби я не вдавав із себе заснулого (щоб не чути твого голосу), то міг би сказати тобі: «прошу, відійди од дзеркала». Самота, без міри і в різних проявах, не так уже заслуговує презирства, як тобі здається. Я знав людей, що намагалися вирватися з її полону, повалити нездоланні перепони. Я завжди з подивом спостерігав ці відчайдушні й запізнілі зусилля. Навіщо, Ізо? Навіщо перекидати мости від острова до острова, від материка до материка, навіщо покривати світ зловісними ґратами тюремних комунікацій? Не дуже приємно знати людину. Не дуже добре доводити до крайності, любов затискати в лабеті любові, робити з любові цікавість, нудьгу. А з нашої інтимної і жалюгідної зневаги любов. Вона перетвориться в цікавість, в нудьгу і презирство. Хвилі повернуться. Деякі речі ніхто не має права руйнувати чи позбавляти сну. Скажімо, можна любити (скажімо, чому б не спробувати любити мене саме так?) від острова до острова; з видом на море, що буває гарним (як я чував) навіть узимку. Можна чудово любити без копирсання в душі другого, без запускання туди пальців і вивертання нутрощів назовні. Нутрощі, між іншим, так і залишаться таємничими, моторошно загадковими перед нашими очима. Коли діти ламають іграшки, щоб побачити, як там усередині, вони на мить завмирають з дурнуватим виразом на лиці.

V

Марнувати час

Тепер, напередодні такої довгожданої події, після його дворічного досвіду, було б добре сказати йому: «За те, що марнуємо час, ми дуже вдячні тобі, дядьку Борхо». Як охайний, слухняний і майже щасливий гладіатор, Бер міг би привітати його такими словами: «Я тобі дуже вдячний, дядьку Борхо, що ти приймаєш мене в своє товариство, що ти водиш мене до клубу (у священне місце, в оплот древньої юнацької доблесті); що ми ходимо разом у море на твоїй чудовій яхті. Я дякую тобі за все, дядьку Борхо. За твої поправки, коли я невдало будую фразу («Прокляті індіанці!»), за твоє товаришування, за твою похвалу, що я добрий матрос, що хоча б цього ти навчився там...» «Дядьку Борхо, індіанці вміють плавати... в каное вниз річкою; і на яхтах по великих озерах». Було б добре колись поговорити отак з дядьком Борхою. Лише з ним. Чому лише з ним? Бер тихо усміхається своїм думкам. Його усмішка з'являється на самоті (мов зелені й золотаві метелики, що самотньо кружляють навколо вечірньої студентської лампи). Берові

хотілося б пробити панцир, щоб тільки сказати щось таке дядькові Борсі.

І багато іншого в такому дусі. Особливо, коли дядько Борха (перебравши лиш одну краплю алкоголю) розводив свої непереконливі проповіді: «Але, Бере, підрахуй, як ви марнуєте час. Якщо ви хочете перетворити світ, зробіть раніше кар'єру. А потім, на соліднішій базі...»

Перетворити світ. Ці самі слова вимовляв і Франк, але які вони не схожі. «Перетворити світ», «змінити світ» відгнали якимсь утомленим аскетизмом у дідових устах, поки він ходив між Лувром і Сеною в улюбленому Парижі; в Парижі, перетвореному його мріями (наче під ударами його чорного ціпка по камінню, на знак захвату; наче перед якоюсь дивною старою гравюрою, зрозумілою лише для нього). В такі хвилини дідусь Франк ставав живим втіленням найпростодушнішої, просто-таки ангельської скорботи. «Проте йому він міг сказати все», — закричав у Беровій душі несподіваний, майже чужий голос. Зате дядько Борха присаджував його при кожній розмові (з різкістю, не зовсім невинною). Окрім балачок про море, про кораблі, про великі озера... («І на великих озерах...») Вони відвідають їх разом восени або весною. Чикаго та озера, здавалося, його хвилювали. Дядько обіцяв поїхати, складав плани, а потім забував про них, охоплений душевною, майже хворобливою втомою. В ньому, в його словах (і навіть у неказаних словах) почувалася якась безнадія, для Бера ще й досі незрозуміла. Він навіть не розповідав, як друг Фернандо, про війну. (Дядько Борха теж не воював: «Не думай, друже Бере, ніби я такий старий...» — сміявся він із зовсім незбагненою гіркотою.)

Мова йшла про старий прудкий човен з двома моторами; переобладнаний, перефарбований та перетворений в незвичайну і — Бер цього не заперечував — привабливу яхту. Човен уже одслужив у військовому флоті під час останньої бойні. «Ти знаєш, коли скінчилася війна (я маю на увазі європейську, не нашу, розумієш?), морське відомство продало багато таких, уже списаних човнів. Їх купували переважно контрабандисти. Один із марсельських контрабандистів за добру ціну й відпродав мені саме оцей човен. Я, як бачиш, на ньому вигадав. Виходить: він мені майже нічого не коштував. Але наступного року я куплю собі таку...» Дядько Борха говорив, яку гарну, сучасну, незвичайну яхту купить він собі наступного року. «Само собою зрозуміло, куди кращу за яхту Фернандо. Я краще трохи подожду, але облагоджу дільце. Ти, певне, помітив, що у Фернандо...» Дядько Борха дільце облагодив. Але, щоправда, — Бер слухав мовчки, нишком стежачи за його засмаглим, щеним лицем, за його блискучими очима, — він жив вічним передднем безперервних **«наступних років»**, що йшли один за одним. Наступний рік (з'ясував Бер) був не чим іншим, як тим днем, коли помре старезна бабуся. (Як і тоді, коли він спробував вивчитися на моряка й облишив затію через два роки. Як і тоді, коли він почав якусь комерцію і відмовився од заміру. «Я вмю ждати, Бере. Треба тільки облагодити дільце...») Бер мовчав і дивився на море. Вони часто плавали разом на човні «Меч-риба» (що Берові, годилося б завважити, починало подобатись). Білому, фарбованому й перефарбованому матросом Пабло, леліаному, без кінця фотографованому, розхвалюваному дядьком до небес. (По блискучих хвилях плив, наближався в Беровій уяві якийсь абсурдний привид: побожне признание мами, котра говорила про якийсь вітрильник, що його, мабуть, старий без-

умець назвав «Дельфіном».) Привиди, що втікали, наче морський вогонь на бортах і такелажі, химерне світіння, зелене чарівне полум'я святого Ельма. Полум'я, що, проте, здіймалося й панувало над таким легковажним і дещо цинічним життям, як життя дядька Борхи; єдиного, хто вижив, з усіх мешканців останнього, справжнього втраченого раю. «Дельфін», «Меч-риба»... — сумно бурмотів Бер під кигикання чайок; птахи м'яко відривалися од причалу, од тераси клубу, от друга Фернандо і його гучних анекдотів. Силкуючись збагнути їх, Бер супив брови.

В міру того як земля і люди зоставалися позаду, дядька Борху все більше обіймав спокій, навіть смуток, незрівнянно надійніший за всі слова, вимовлені за чаркою: в споминах, у жартах. У чистому морі дядько Борха раптом поринав у мовчання, можливе лише з ним, з мовчазним Бером. На вітрах і на морі, що, здавалося, вже належали їм, вони забували про землю; дядько Борха і Бер полегшено дихали мовчанням («може, й спільним», — трохи непевно міркував Бер).

Але Бер не хоче дядькової дружби і взагалі нічиєї дружби. Дядько Борха неодмінно буде по-старечому передражнювати геть усе: істоти, інших людей, інші змагання, інше море. (Дядько Борха, мучений спрагою і привидами; усміхнений і банальний, ніби пливе серед чистого моря до єдиного океану, де йому не судилася плавба.) В такі хвилини Бер дізнає не дуже звичного відчуття: щось схоже на те, коли він побачив, як потрапила в павутиння муха. Ні до мухи, ні до павука ніякої симпатії він не почував: лише почував, що не все гаразд. І тоді палицею заходився чавити і муху, й павука, і бив стільки, що від них мокро-го місця не залишилося.

Цієї самої ночі дядько Борха повернеться до Мадріда. Але тепер усе вже гаразд, на мазі. І свідома, молодеча пиха охоплює, надимає його, мов химерну кулю; хоч бери й лети в це небо, розквітле весною. Дядько Борха повертається в Мадрид (де його завжди очікують незвичайні пильні справи), але: **«Того ж святкового дня (Берові добре відомий тихий, ледь помітний вуркіт, приглушене роздратування в дядьковому голосі) я сяду в літак на Пальму; ти приїдеш в аеропорт і зробиш усе, щоб ми вирушили на світанку...»** На терасі клубу (куди вони вчашчали останнім часом) дядько Борха нібито на повні груди дихав своєю лінивою молодістю. «Старий світ, — міркує Бер, — мабуть, заселений дітьми-стариками»; він мовчить, дивлячись на прозору пишноту оранжаду (що викликає стільки жартів у насмішкуватого друга Фернандо). «Нарешті», — кричить чийсь голос, невідомо де, чутний лише Берові. Дядько Борха, сам того не помічаючи, ввійшов у гру, дав себе захопити шестерні. Одним коліщатком стало більше в делікатному годиннику, терпляче, тихенько наладжуваному молодим Бером (юним різником жаб). Ніколи не сподівався Бер, що чимось завдячуватиме іменинам якоїсь старушенції. І зараз, саме зараз, напередодні великої події, добре було б сказати: **«ми, що марнуємо час, ми, невдячні старшим за подароване (подароване, не зароблене, не зароблене), не зароблене в поті нашого чола (хоч я не уявляю спітнілого чола в дядька Борхи, хіба що у фінській парні), ми невдячні за все, що одержуємо, нехай це буде значно більше, ніж мінімальний і необхідний загальний комфорт. (Телевізор, холодильник, оплачена відпустка, шість сотень — гадаю, нічого не пропущено із забезпеченої долі.)** Така невдяч-

ність особливо обурлива, бо ми невдячні також і за найкоштовніший спадок: різні системи і спосіб життя, слова (такі, як раса, віковічні цінності, героїзм, благородні ідеали). У нас немає красивого, блискучого, особистого ідеалу. Ми справді марнуємо час, на відміну од вашого меркантильного суспільства-ідеалу, захопленого конкуренцією, боротьбою і чварами. Подивись коли-небудь у дзеркало, дядьку Борхо, тільки чесно (хоч для тебе, мабуть, дивне це слово), і ти побачиш самотню людину, виснажену боротьбою з собою, спустошену боротьбою з життям, роздавлену, мов горіх, руками того велетя-священника, якого ти найнявся викохувати; зневірену і такою ж мірою знуджену, нездатну зрозуміти, куди тебе завело це чудове поєднання заохочувань і побоювань. Хіба ми, що марнуємо час, похмурі, невдячні, привілейовані і невдоволені сини, ми, що марнуємо семестри, роки **(безповоротні молоді літа, безповоротні, сказав ти одного разу)**, хіба ми одержали все од таких людей, як ти, хіба ми хочемо бути такими, як ти? Я наперед почуваю якусь утому, коли ти запитуєш мене: **«Чого ви прагнете? Ви проти всього усталеного, як давно відомі анархісти. Відповідайте, з ким ви?»** На мене нападають позіхи, а може, безсилля. Можливо, потрібні були б цілі дні, місяці, роки на те, щоб розтлумачити тобі щось таке просте й очевидне, абсолютно вільне від легенд і мудрацій. І ти все одно не збагнув би. Бо вже давно — а може, й ніколи — я не розмовляв з людьми віку дядька Борхи. Замість говорити про такі чи подібні речі, ранками в клубі чудової весни, він виточував, вигострював свій план-спокусу: податися на Пальму човном «Меч-риба», разом з матросом Пабло. І наступного дня (десь о шостій чи п'ятій ранку, якомога раніше, щоб утамувати гіркоту послуху бідолашного хлоп'яти-старика, нажаханого сторіччям, яке знущується з його давньої нетерплячки) дядько Борха і він (славний Бер, що любить море) повернуться разом до клубу (здається, в дядьків життєвий центр). Дядько Борха, що ніколи не воював, ніколи не плавав на казкові острови якимось фантастичним — і, можливо, неіснуючим — вітрильником, званим «Дельфін», міг уважати себе володарем якого-небудь підкореного царства, де можна було б помістити вбогі раї для хлоп'яти, що наслухалося романтичних історій. Бер з усміхом дивиться на цю людину, захоплену своєю ідеєю; на цю людину, вдвічі з гаком старшу за нього і схожу на якусь маріонетку, що кепкує з оранжаду, водночас подзвонюючи шматочками льоду у високій, безневинній склянці. Бер здригається од збудного відчуття влади. «Це відчуття, — визнає він, — небезпечне для будь-кого». Нема потреби слухати радісного ствердження, ні марних порад і застережень — вступу до цієї оманливої авантюри, — щоб по блиску в очах (ніби знову запалених якоюсь лютою, майже агресивною нудьгою) зробити висновок, що годинник молодого Бера, так терпляче збираний, деталь по деталі, почав справді йти.

Берові вже немає потреби слухати слова; тепер, цього чудового ранку, він може повернутися в тихий затінок самоти.

Спочатку і серед хлопців він мав славу відлюдька. Дехто навіть уважав його за гордія. Нелегко було розвіяти це уявлення. Раптом Бер почуває (може, в шлунку) щось схоже на сіпання: «Так сприймали мене інші хлопці... Чому інші? Навіщо ця інтимна дискримінація самого себе?»

Вітер морщить морську гладінь. Бер витягує ноги, що з деякого часу стали задовгі. Проміння осяває злегка засмаглу дядькову шкіру і робить помітними сліди його вроди, підточеної роками. Кутики вуст у нього трохи опущені донизу. («Звичайна річ у людей його покоління».) Але це несправедливо. «Його покоління і, треба додати, його класу». Бер кривить гримасу перед якоюсь невидимою аудиторією; на думку йому спадає Герардо — представник «неуніверситетських» (так він у душі прозвав хлопців з темними мозолястими руками; прозвав з іронією, в якій почувався неусвідомлений сором). Герардо того ж віку, що й дядько Борха, проте: «Ні, в Герардо немає саме цього виразу». Вуста Герардо, робітника-металурга з чорними, чорно-матовими очима, яких Берові ще не доводилося бачити,— його вуста стиснуті. Ніби вони ніколи не усміхаються, ніби їх ніколи не торкалося збудливе бажання.

Знову сіпання в шлунку. Споглядання Герардо і дядька Борхи, як не дивно, навіть нарізно, однаково діє на нього, викликає однакову нудоту. Що в світі не все гаразд — це стара, відома істина, проте... «я хотів би сказати тобі щось дуже просте, але ти не збагнеш цього». (Якось невиразна підозра пробивається, ніби сховане джерело.) «Таке просте...» Підозра, сумнів блукають майже завжди десь поряд. А як ні, то вранці можна було б знайти якийсь щасливий вихід.

Запах моря, газовий сморід од причалів підіймається до них.

— Підведи голову,— чує він голос дядька Борхи.— Не знаю, як можна бачити так, з похнюпленою головою. Це школа Діна і Брандо...¹ Скільки нашкодили вам ці люди!

Сонце б'є йому в очі, і він швидко зажмурюється. На вінці склянки дрижить блідий відблиск. Дядько Борха відпиває ковток зі склянки і ледь повертає голову вбік. По розстебнутому коміру його сорочки млосно ковзає вузол із темного шовку, і в ньому, поки він п'є, якимось невідповідно, майже різко ходить борлак. Вітер доносить запах його лосьйону, і Бер проводить рукою по підборіддю; він не поголився. Дядько Борха не каже йому про це: він безмовно робить йому гостре зауваження. Тоді Бер каже:

— Я не бачив їхніх фільмів. Мені лише двадцять років.

У таких випадках, як цей, дядьків погляд дуже виразний. Швидкий, як удар, як блискавка. «В такому погляді вміщається вся ненависть землі»,— думає Бер. І мимоволі здригається. Навіть в очах Герардо він не бачив такої ненависті. «Я тільки-но назвав його старим»,— усвідомлює він. Хлопець дошукується делікатнішого виразу, але такого виразу нема або ж він не знає його.

Дядько Борха легенько проводить пальцем попід коміром сорочки. Цей жест викликає асоціацію з давньою витонченою стратою через удушення. Бер бачить, як він підходить, як перетинає терасу. Стрункий, випростаний на повен зріст, якому (це єдина дядькова вада) бракувало ще трьох сантиметрів. «Однак, коли він не сидить на місці, то здається молодшим за мене»,— розмірковує Бер, допиваючи свій оранжад. «Куди молодший за Луїса, за Енріке і за Марію... і, певна річ, без міри молодший за Герардо».

Проте безглуздо щоразу вертатися до Герардо:— Вертатися, ніби покірна худобина, до того прісного стану, коли розмиваються всі наведені контури. Щоразу подумки вертатися до Герардо й інших, «неуніверситетських...»

¹ Імена відомих американських акторів.

Розхристаний щоденник

Мені здається, ніби голос свій я втратила одного ранку. А от якого місяця, якого року — не скажу. Лише пригадую сонце, світло, розлите над землею: лисе каміння світу, мов наставлені бивні якоїсь невидимої злості. Здається, я опинилася на березі — в моїх споминах, у моєму житті завжди присутній якийсь берег — і світло повернуло мені голос, глухий, густий, мов ніч. Але опинилась я не на березі, а на просторій рівнині, де пила мартіні в барі «Ланчен»; і був тоді не ранок, а майже ніч. Ще непригасле світло обернуло день у сизу чорноту. Може, я відтворила той голос спалахами, хвилинами чи роками. Але я збагнула, що тиша не в моїй вдачі, що життя вело мене з тиші в тишу.

У пам'яті виразно бачу, як я сиджу на терасі, внизу лагідними уступами спускається земля. Знаю, що саме тієї миті ущух вітер, достоту саме тієї миті, як я подумала: «Щось пропало». Я могла бачити майже фізично якесь неймовірне спустошення, цілковите плюндрування; і світ здавався мені засіяний сіллю, як робили в давнину деякі загарбницькі орди. Трава більше не зможе рости, все лежало мертво, щоб згодом оновитися (якщо взагалі щось оновлюється).

Тільки тепер вряди-годи я знов бачу стару поросль, драглисте листя якогось непевного жовтня; простодушні дикі дзвіночки, відроджені, не-свідомі, вчеплені в камінь, піднятий угору багато віків тому. Я помру, так нічого й не зрозумівши.

(Нараз я подумала — і знаю, слушно,— що батькові треба було б займатися археологією, а не політикою.)

Ніколи восени я не бачила пальм, їхнього пурпурового листя. Тато мав старечий вигляд, дарма що його шкіра здавалася бронзовою від спорту. Він як уже набридлий привид. Мені боляче було так думати, бо що я мала спільного — нічого спільного не мала — з тим (я стояла навшпиньках, тремтливо й боязко тяглася до трубки сільського телефону), хто казав мені: **посилаю тобі!..** Я вже ніколи не зможу називати його батьком. Відтоді, після довгої розлуки, я, як і всі, повинна була називати його Франком. Хтось помер, пропав у млі. Той, хто був усього лиш вигаданим героєм вигаданої дитячої казки. Дев'ятнадцять літ — це ще надто мало.

Я не знаю, який справжній вік людини, її точний і справжній вік, та мить, коли можна сказати: мені двадцять, сорок років. Ні дні, ні шкіра, ні жили чоловіків і жінок не мають стосунку до цих речей. Тої осені — здається, за два місяці до 7 грудня сорок першого — я вперше побачилася з батьком.

Я думала, що вона ніколи не вибачить мені цього кроку. Але вона сказала: «Хоч раз цей бідолаха Франк виконає свій обов'язок». Вона не перешкоджала моєму від'їздові. Моя присутність була їй неприємна, але я ніколи не припускала, що в такій мірі. Лише тітка Емілія сплакнула, коли проводжала мене в аеропорт; і я зрозуміла, що хоч вона мене любила.

Тата вже не було в Пуерто-Ріко. Я мала зустрітися з ним у Сполучених Штатах. Франк перевівся в університет на Середньому Заході, де іспанський факультет уже зажив слави.

Я завжди думала, що Бер страждає й катується од якогось почуття відповідальності переді мною. Іноді він дивиться на мене з такою самою чи схожою дбайливістю, яку виявляють деякі батьки до своїх дітей. Чому я не можу привести свої почуття до усталених норм? І я не почуваю ненависті чи огиди до привида моєї старості, яку звичайно почувають жінки в моєму віці. Я не стверджую, що в мене моложавий вигляд (зрештою, по-моєму, я ніколи його не мала), а та жінка, яку я бачу, коли заплющую очі, непідвладна часу. Чи, може, лише древня, далека. Може, ці міркування зводяться до марної дитячої пихи, бо ми намагаємося переконати себе, буцім у глибині нашої істоти очікує свого великого часу щось дуже важливе, ще невиявлене.

Звичайно, Бер приїде завтра. Він повинен був дати телеграму або якось попередити. Та Бер не пише листів, не шле телеграм (єдине, в чому він схожий на мене).

Вона добряча, велика й поважна — відстань між нашими життями. Ми з Бером сумлінно створили її. Бер знає, що я не вмію поводитися, як практична мати. (Я не кажу — гарна мати, така оцінка кинула б на мене тінь.) Був такий час, коли я вважала, що мати й син повинні бути добрими друзями. Але з жахом пригадую одну дівчину з коледжу, що була подружкою матері.

Існує така очевидна для всіх річ, як плин часу. Ми ніколи не зможемо йти в ногу з часом наших дітей. Ніколи не гнатимеш у такому самому ритмі. Важко визначати вік, а не час, що кладе свій відбиток на нас, як повітря і світло кладе свій відбиток на старі статуї в парках. Мій час — не синів час, хоча мій син, може, старіший за мене. Мій час — це, наприклад, Боршин час. Хоч ми з Борхою вважаємося звичайнісінькими антагоністами, люблячими братом і сестрою, сердечними ворогами. Та, поза всяким сумнівом, ми приятелі в тому часі, коли нам випало жити.

Чому я згодилася, щоб Бер зостався тут, на цій землі? Я, ніби муха, не прив'язана до жодної країни, мені байдуже до походження, до зв'язків, до давніх традицій землі й роду. Що означає більшість цих слів? Я хотіла, не знаючи, що мені цього хотілося, аби повернувся Бер. Не тільки тому, що бідолашний Франк (тато, я хочу сказати) мріяв про це ще в Парижі у свій чудовий відпускний період. Бідолашний Франк ніколи не сказав «моя доня» з таким виразом на лиці, як «мій онук».

Цікаво ось що: навіть вона, сама непробивна байдужість, відчула щось до Бера. Не щось схоже на акуратну й добре обгрунтовану любов, яку вона почуває до Борхи, а щось відмінне, якесь почуття, для мене й досі незбагненне до кінця. Відколи ми очікуємо Бера (а очікувати стає нестерпно), вона вже двічі запитувала: «Коли ж заявиться твій син, Матіє?»

Бера люблять усі. Принаймні, всі хочуть з ним подружитися. Я люблю Бера материнською, тобто безтямною, тремтливою любов'ю. Не треба було б любити дітей. Жодна дитина не вдовольняється тими планами, що снуються для неї. Навіть найслухняніші мають маленький клаптик особистих, сокровенних мрій; навіть ті, що найупертіше трималися всього старого, мали свій скромний рай згублених троянд. Ніхто не повинен був любити дітей з такою всежерущою і руйнівною любов'ю, з

такою жагою спадкоємності на цій старій, безжальній землі. Любов — складна й делікатна, люта й небезпечна, смутна й тріумфальна. Ми повинні були відпускати любов так, як тяжкохворим відпускається морфій. Біль — це щось природне, а любов — придбане, як розчарування. Бере, синочку, шануймо відстань між нами, і життя буде терпиміше.

Франк, що за своє життя перейшов стільки відстаней, бажає такого й Берові. (Я думала: **просто йому не хочеться помирати.**) Він казав: «Я хочу, щоб Бер познайомився з Європою, хай поїде на батьківщину». Проте яка в Бера батьківщина? Одному йому це відомо.

Якби мій бідолашний Помагач знав, як довго зберігаються в мені його слова, то здивувався б. Але поки житиму, я не суперечитиму, не розчаровуватиму Франка. (Так само я ніколи не сказала б Маврісії, що не вірила в святу Геновеву та святу Маргариту; що не вірила, буцім свята Тереса плакала, коли перевертала хліб.) Певне, я вбила б того, хто вирубав би цей жовтавий сад, укритий порохом, що животіє серед пісків. Ніхто не скаже йому подібних слів, поки я зможу запобігати цьому.

Бер тут; прибулий здалека, вирослий у м'якій суворості співробітництва, справедливості, скромності та самотини. Але я кажу це для того, щоб неминуче впасти з цими загальниками в сумнів. Мої сумніви не заплямують тебе, Бере. Ти будеш вільний, мов будяк на горбі. Ти сам себе занестиш, я не помагатиму тобі. Я — добрий велетень. («Не американське ім'я я хочу своєму онукові, а європейське...» Або: «Моєму онукові я хочу іспанське ім'я».) Я чую голос бідолашного Помагача, астматичного ангельського тирана. Що це значить: **я хочу моєму онукові!** Хто твій онук? Що ти колись зробив для цього онука? В старості вона, заклятий ворог, справжній звір, який може топтати порядність, доброту, любов, мораль без ніякої шкоди для себе (чорний і звитязний лицар якогось круглого столу Кривди), і ти, бідолашний мрійнику, розлучений із світом, відданий світу на відкуп, ви однаково говорите про когось, хто для вас такий же чужий, як і Бер: **«Де мій онук! Я хочу, щоб він приїхав на ці іменини».** Він наймолодший у роду. Якої він раси? Якого світу? Де його батьківщина? Про Бера ніхто нічого не знає. Бер говорить дуже мало (як і я в його віці). Але в Бера немає нічого спільного зі мною (крім хіба що мовчання).

Покірна, слухняна, мовчазна, я чекала виклику. Виклику не лише для мене, а й для Бера. Одного разу я зустріла Бера на кордоні, ми сіли в старий поїзд, і я повезла його.

За вікном разом з дощем проносилися краєвиди; Бер сказав: «Я не люблю поїздів. Це смішно, що ти боїшся летіти літаком. Ми втратили стільки годин, що...»

Які години ти б виграв, Бере? Твої слова стають якимись загадковими знаками, які я вже й не намагаюся зрозуміти. Я не хочу сперечатися з Бером, не хочу бути другом-недругом. Мені ще важко уникати плетива слів, ніби якогось вітряного шквалу, я сама наче той рвучкий вітер.

Усміхнувшись Берові, я подумала: «Я всміхаюся хлопцеві, який грається в головоломку. Я спостерігаю його намагання з тисячі часток скласти якийсь величезний ребус. Я всміхаюся, чекаючи, чи стане йому кмітливості підігнати кусочок до кусочка». Бер (як кажуть матері про своїх синів) — дитина. Бер — це дитина, що розмовляє з дитиною-ма-

тір'ю (не померлою, на його біду). Але Бера аж ніяк не цікавлять при-
види.

Я спіймала себе на тому, що дивлюся на зелений келишок. Від ходу
поїзда він підскакував, рідина плескалася, і чулося легеньке, ледь уло-
вимо дзенькання.

Одного дня, не знаю якого саме, збирались у вирій птахи. В моїй
пам'яті урвище, луна, голос Маврісії і її співи, щоб їх повторювала Пані
Луна. І все ж: «Слова (промовляла вона своїм стомленим голосом при-
служниці) залишаються записані в Гроті Пані Луни, яка їх збирає і роз-
ставляє по порядку, щоб писати долю». Я лякалася, а Маврісія заспоко-
ювала: «Ну, доцю, не бійся, це бабині брехні. Вигадки старих сільських
бабів».

Хоч ніхто й не збирав імен і навіть позначок у якомусь гроті, птахи
збирались у дивний вирій, у вирій життя, молодості. Не знаючи, з якої
причини (без ясної свідомості, чи морального обов'язку), одного дня, в
якусь мить молюдь зривається в політ. У нестримний вирій перелітних
птих. Пародія на самих себе, безформний кортеж, марна процесія,
минулі роки диваються у дитячих стільчиках, картонно-кам'яні ідоли між
згаслих вогнів.

— Ходімо вечеряти, мамо, наша черга,— промовив Бер, рвучко
згортеючи книжку.

Як завжди, вагон-ресторан здавався переповненим, незручним.
Офіціант, мастак у жонглюванні, впевнено захищав свою голову мета-
лічною тацею.

— Мамо.

— Що ти хочеш?

Бедмежаткові очі дивилися на мене сердито.

«Ми маємо спільну для обох нас мову». Ні, немає її в нас. Ми мали
її в давні часи (куди давніші, ніж ті, коли мене дивували пальми з чер-
воним, як мак, листям, коли Пані Луна терпляче й дбайливо збирала
слова дітей-крикунів і складала з них їхнє майбутнє).

Зелений келишок відкидав на скатертину свою прозору, майже під-
водну тінь. Впало трохи попелу; щось невагоме, дитинне й минуще, як
подзвін або смарагдова тінь. Падав дощ, розтікаючись дрібними кра-
плинами по вікно. Вже була ніч. Я слухала рясне ляпотіння дощу об
шибку і в кожній краплі помічала крихітну перлову іскорку; чувся запах
заліза, сирого дерева, хліба, тягло масним і гарячим кухонним чадом.
(Щоразу, коли офіціанти входили чи виходили, і грюкали двері на пружинах,
щось густо зітхало, як тварина. Бренькіт металу об фаянс, зе-
лена і нав'язлива оманлива пляма на скатертині (ніби сяння мініатюр-
ного акваріуму.) Все це я могла б описати тепер дуже докладно. Ніщо
не стерлося від тої ночі.

Мені часто уявлялося чи снилося, наче я блукаю по дну темного
і водночас кришталевого моря, обминаючи якусь майже кам'яну рос-
линність. У таких прогулянках я почувала себе вільною й відсутньою;
чудесно вільною од тисячі тягарів, прив'язаних до спини, до ніг, до очей,
до лунких хвилин годинників. Тієї ночі, коли я вечеряла разом з Бером,
я нібито перебувала в такому сні, хоча й незвично тривожному.

Заплющивши очі, я знову відчула біль. Біль, можна сказати, гострий, пронизливий. Я відклала серветку і зціпила зуби. Втрачаючи самовладання, я стисла талію. Біль раптовий, жорстокий, ніби ножовий удар; він поволі шириться, спочатку теплий, потім гарячий, перетворюючись у колючий, нестримний свербіж, аж поки підніметься до горла і почне жалити, як тисячі мурашок.

Здоровою кощавою рукою Бер взяв мене за передпліччя.

— Нічого, вже минулося.

— Те, що й завжди, так? — спитав він зі звичною, можна сказати, буденною цікавістю. «Звісно, у мами виразка шлунка. Це природно, що в мами болі у шлунку». Крізь біль я подивилася на Бера так, як дивилася на келишок, на скатертину. Така в мене звичка дивитися на істоти і на речі (на те, що найближче) — сомнамбулічно і водночас з абсолютною ясністю. Так ніби марення було, як не парадоксально, входом у найсуворішу і найтвердішу реальність. Позбавлена всіх чуттів, крім зорового, я споглядаю Берове обличчя, світле й м'яке волосся, матову шкіру, ледь підсмажену сонцем, сіро-зелені очі (ведмежаткові очі з допитливим азіатським розрізом). Я дала йому це прізвисько — Бер — ще малим. Він завжди був ведмежатком, з своїми недавно перейденими вісімнадцятьма роками, з нетерплячкою, причаєною в цій насмішкуватій складці в куточках вуст. Підборіддя в нього ще таке дитяче, ну просто хлопчик-пестунчик, що ввісні гарно тулить до подушки вуха. Шия тонка, потилиця западається ніжною ямкою, вистеленою золотавим пушком. (Це та шия, яку я стільки разів цілувала, під жорстким бляшаним дахом, по якому барабанив дощ; в іншому вагоні, вже далекому й остаточно згубленому.) Кажуть, Бер дуже схожий на мою матір.

Берові муляла краватка, він якимось особливо витягував комірець, примружуючи праве око; а я відчувала раптову, нестримну жалість до його чудової молодості.

— Нічого, не турбуйся. Я стомилася, сину, піду полежу.

Він нерішуче простягнув мені руку. Цей жест, так би мовити, послуху завдав мені болю. «Не думати. Не думати навіть про тон голосів, ні про колір предметів, ні про звуки, ні про відбитки. Не думати, тільки дивитися, спостерігати. Берове обличчя, його руку, оманливу зелену пляму». Тоді якимсь рвучким, дитячим рухом Бер перекинув келишок на скатертину й подивився на мене з радісним острахом. (Одного разу, коли йому було п'ять років, він поламав іграшку і з усміхом прийшов до мене показати її. Я завважила, що він з прихованою втіхою чекав на моє бідкання.)

Там я лишила його назавжди. Тієї ночі я кинула його в старому вагоні, з усмішкою дитини, що любить дивитися, як плачуть дорослі. (Так само, як того дня, коли він признався: **«Я дуже люблю дивитися, як плаче Беверлі. Мамо, зроби так, щоб вона знову заплакала, як отоді на пляжі.»**) Підлога у тамбурі ходила ходором. Звідкись сотався дим, а може, це тільки здавалося. Але димом пахло, це безперечно. Я ледве стояла на ногах. Темна хистка латка між двома вагонами здавалася мені запаморочливою. Рухливий, звужений світ немилосердно тряс мене. Я простягнула руку до металевих поручнів і кілька секунд трималася над хисткою землею, наче маріонетка в якомусь страшному ляльковому вертепі. Потрушувана чимось, кимось, якимсь часом, повернутим і втеклим до іншого часу: що і не наздоганяв мене, і не забував. Я хотіла схопити щось між двома вагонами, щось, що втрачала або вже остаточно втратила. Підвішена за невідомі нитки, з кволими ватяними ногами,

сіпаючись над пасткою. Підвішена між двома нерозрізненними смугами. Якусь мить мені хотілося повернутися до хлоп'яти і погладити його по голівці, по шовковистій голівці. Але я перейшла в другий вагон, і в ньому не зупинялася аж до кінця коридору і, вже зайшовши в своє купе, відчула якусь незвичайну беззахисність.

Я була стомлена, тільки стомлена. Я не могла позбутися гіркоти, спомину про той час, що зараз уже нічого не значить — і тому немовби його не було й зовсім; не могла перетворюватися на магнітофонну стрічку, що повторює власні слова (вимовлені колись раніше, тепер вони лише тінь власного голосу). Я нагадувала одну дівчинку, яка спішила проказувати вечірні молитви, щоб уберегти себе од страху, од світової кари; хоч дівчинка ніяк не могла збагнути, чому з приходом ночі треба сподіватися зла. З якої причини повинно приходити зло? Це була гарна ніч для самогубства, якби я вірила в самогубство. Якби я тільки бажала його. Але я ніколи не зроблю цього, я присмокнувся до життя, як млюск; як оця бабуся, що й досі керує нами напередодні великого свята.

Двері в купе зачинилися з тривожним стукотом. Ніч тільки-но почалася, болі в шлунку не стихали, виразка вимагала ліків з крейдяним присмаком. Але туга минулася, залишилася тільки ніч. (У коридорі я бачила або вгадувала людські пари, самотні істоти, розбиті сім'ї.) Туги вже не було, але ще не минув страх. Може, це він підбадьорив мене. Всяке свіже почуття, навіть страх, може бути благодворне. Сорок років завжди застукують зненацька: вони ніколи не сповняються, не лишаються перейдені, ці сорок років. Сорока років не існує. Це ще одна брехня, це одна з таких цифр, якою ми заміняємо загадковий маятник часу, один з тих безжальних і потрібних годинників, які ми терпляче фабрикуємо, щоб пояснити собі, чому час захльостує байдужість, незціленна нехить до всього.

Мені боязко було переступити межу, ще раз повернутися туди, куди я йшла, куди підкрадалася катастрофа, більш-менш фальшива, більш-менш лицемірна, більш-менш колективна. Я подивилася на себе в дзеркало: «Гадаю, що я не змінююся, але це не так. На мене дивляться вже інші очі. Але що все-таки не змінилося? Ота вісімнадцятилітня дівчинка, ота жінка двадцяти трьох, тридцяти років, яку я вважала такою остаточною». Раптом биль стих. Приємна втома охопила мене, і я подумала, що іноді биль дивовижно бадьорить. «Зараз Бер — це ще один незнайомиць. Чи варто говорити з ним, часто бачити його, якось надолужувати довгу розлуку? Оце постійне, болісне розчарування я відчуваю щоразу, коли він говорить зі мною, коли кличе мене. Раніше, коли він був ще дитиною, і я навідувала його, час від часу, я казала собі: **це мій син**. А тепер несподівано він зробився чоловіком. Птахи не визнають своїх дітей після того, як навчили їх літати; і тигри, і собаки не визнають своїх дітей, як тільки ті підростають і можуть самі подбати про себе. Чому ж ми, люди, повинні бути інакшими? Що нас спонукає вірити, ніби наші марення або наші розчарування стануть у пригоді нашим дітям, що ми повинні заповідати їм звички, спомини? Вони нас люблять, і ми їх любимо, але самої любові замало. Мені здається, я повертаюся до моїх давніх міркувань, коли я ще вважала, що відкриваю світ. А тепер світ — це щось уже звичне, якась таємниця, що не викликає в мені цікавості. Материнство перетворює більшість жінок в якихось королев, власниць. Мені ж здається, материнство все забирає». Я лягла, погасила світло й віддалася тихому заколисуванню поїзда. «Але я люблю Бера», — майнула думка. «І як його не любити? Та й, крім того, я

люблю землю, дерева. І навіть боюся. Навіть. Боюся Бера». І земля, і дерева, і вода жили, розтікалися, виростили, хоч я нічого від них не ждала і, звичайно ж, нічого в них не вимагала.

Поїзд загальмував, щось рипнуло, я прокинулась і зрозуміла, що спала собі любесенько. Напилася води, глянула на годинник і знову лягла. Крізь шпарку в шкіряній фіранці пробивалося світло, станція видалася мені холодною і непривітною. Вже не дощило, але повсюди відчувалася розкисла вогкість. Об стіну легенько постукувала вішалка. Поїзд знову рушив.

Від землі сотився туман, і стовбури дерев (зроду не бачила красивіших дерев) здавалися обведеними тушшю. Отак колись я брала пензель або пірце і в старих книжках окреслювала чорнилом гравюри.

Газон був ще зелений, густий, свіжий. Зелень не зів'яла. Тільки в недалекому і гомінкому Браун-Каунті землю, гілля, небо вкрило золото. Золото, м'яке і тістоподібне, ніби злиплий порошок, сипалося з якогось магнітного неба. (Мені пригадалися фільми Уолта Діснея, тим фільмам я ніколи не вірила — і несподівано переконувалася в їхній правдивості.)

Але там, на газоні, біля дерев'яного, пофарбованого в біле будинку, я була самотня. Біля гаража підносилася вгору височенна пальма. Листя, спадаючи, ширяло навколо мене. Багряне, золотаве. Я тягнулася руками до листя. О шостій вечора, в Іспанії, в листопаді сонце відривалося від неба й висіло низько, як помаранча — можна рукою взяти. Воно вже не палало: це був лише зрілий, мабуть, солодкий плід. «В Іспанії (я намагалася пригадати) перше листопада — було... було?..» Раніше сьомої Франк ще не вертався, викладаючи в вечірніх класах робітничої молоді. У суміжних садах без парканів, без штахет, без видимих хвірток — досить самих меж, шанованих добросусідством — маленькі вогнища свідчили про спалення листя. Дим застеляв землю, вся земля сповивалася димом і туманом, а туман — це теж, зрештою, дим.

Я могла читати, але не говорити. Англійська, винесена з колежу, ні на що не годилася. Людська мова — це щось інше, незбагненне і складне, її можна і не можна зрозуміти без граматичних правил. Англійської з моєї маленької книжечки ледве вистачало, щоб читати газету. Мовчати. Усміхатися. Я тільки-но прибула з Іспанії. «Really?..»¹ — запитували татові друзі. Іспанія була чимось далеким, країною, яку важко перенести на карту. Ну й що? Чи це обходило мене? Світ ширший, просторіший, ніж погрози, що псують життя гарно вихованим дівчаткам (дівчаткам, які вміють користуватися виделкою й ножем і під час розмови не вимахують руками, навіть не дуже зводять брови). А тут тобі за столом інші правила. «Одна рука під столом?» Світова погроза виявляється нарешті чимось майже банальним, тим, що доводиться визнавати без ніякого страху.

У сусідських вікнах діти повиставляли гарбузи із свічкою всередині. Вони повирізували в них очі, ніс, рот, і гарбузи почали усміхатися. Може, вони хотіли бути похмурими, але в тумані здавалися страшенно смішними. Сусідський газон був добре доглянутий (не як у бідолашного тата, якому все бракувало часу підстригати його: наприкінці кожного тижня він давав хлопцеві Мерфів кілька доларів, щоб той це зробив.

¹ Справді? (англ.)

Але не щотижня хлопець Мерфів мав потребу в доларах або бажання підстригати саме татків газон). Вони обережно позгрібали листя, а привітна й мовчазна сеньйора Мерфі розклала маленькі багаття, що о шостій вечора вже затьмарили всі одсвіти й вогники. Дим доходив до нашого саду: далекий ладан, що огортав мене єдиним знайомим відчуттям, єдиною родинною ознакою того вечора.

Відьми, скелети й усміхнені або погрозливі гарбузи, здавалося, підморгували мені з вікон. Я не знала цього, мене ніхто не попередив; у цьому було щось од дитинства, і я відчула якусь невиразну заздрість. «Якби тато попередив мене...» Я навирізувала б чорних і зелених ляльок, наклеїла б їх на шибки, купила б порожній гарбуз, повидовбувала б у ньому дірки і засвітила б зсередини, як лампу.

Але час чорних ляльок і страху вже минув. Мені дев'ятнадцять. «Я не хочу, щоб ти фарбувалася»,— сказав тато. Сказав не одразу, а через два дні, коли взяв мене вечеряти в «Індіану». Сказав, не піднімаючи очей, ніби оглянув мене раніше і застукав, коли я була неуважна. Як він помітив, коли під час розмови майже не дивився не мене?

На іншій землі, тій, що я покинула, будинки ніби виростили з землі, мов якесь продовження ґрунту, мов якийсь ще один земляний горбок. Камінь на камені, земля на землі. А тут не так. Тут, на зеленій території університету, наші будиночки здавалися дбайливо поставленими на газони. Ніби величезні іграшки на зелено-жовто-рожевому килимі.

Протягом першого тижня в дерев'яному будиночку (до речі, не дуже ретельно пофарбованому) я відчула щось подібне до відчуження; ніби мене ніщо не стосувалося, ніби я була зовсім іншою дев'ятнадцятилітньою дівчиною, несподівано закинutoю в незнайомий світ, в незнайому родину; дочкою незнайомого чоловіка. Коли я заходила в мою кімнатку з розкладачкою (де тато повісив безневинні краєвиди — весну, осінь, літо, зиму), я подумала: «Цієї ночі я могла б накласти руки на себе, це було б неважко. Проте завтра я розкаюлася б».

Мене збудив стукіт у двері, і голос кондуктора попередив, що за годину поїзд прибуває в моє місто. Світло було вже холодне, ранкове. «Мені снилося щось неприємне,— подумала я.— Не знаю, що саме, та, певна річ, неприємне». На підлозі валялися журнали. «Не знаю, навіщо я купую журнали. Вони обридають мені і, кажучи правду, я ніколи не читаю їх». Коли я вибралася снідати, Бер уже закінчував сніданок. Він захопився читанням. Бер неуважно подивився на мене: «Ну як? Тобі краще?» Його книжка з чорними палітурками вирізнялася на блідо-голубій скатертині.

У станційному диму спалахували і тремтіли вогні. Скільки років тому? Скільки сплигло часу? Чому раптом пригадується одна пісня, що сподобалася мені в двадцять років?

З-за хмар визирало білувате сонце.

— Як пощастило! — мовив Бер.— Ми майже без багажу!

Він радів таким дрібницям. З нього злітала відчуженість, відсутність, і він тішився, що його мати поїхала майже порожнем, або що вона купила помаранчевого мармеладу, або що тут можна курити.

У парку, за штахетами, мерехтіли зелені крони дерев, ніби клуби хмар.

— Коли ти поїдеш? — запитав Бер.

— Після обіду, — сказала я. В цій відповіді я, хтозна-чому, прискорила від'їзд на один день.

Я збираюся розповідати історію мого життя. Ні, я збираюся розповідати історію моєї історії. Я нічого не збираюся розповідати. Життя може обернутися в низку дрібних вчинків, у стовписько банальностей, що спричиняють безмежне і прикре невдоволення. Певне, може бути й так. Ми живемо один день на цьому тлінному світі, а життя здається нам чимось безмежним, і про смерть не думають. Про смерть не думають так, як думають про життя. Смерть сидить у самих нас, у глибини наших очей, витріщених перед світлом, теплим плином спогаду, похмурим димом забуття.

Тут, на цій вулиці колись я народилася. В цьому вікні немає нікого. Воно ніби забите. У мене таке відчуття, ніби я ніколи не народжувалася. Які чудні речі пишуть газети, з своїми оголошеннями про найми, про фрезерні верстати, про чергові аптеки, про іменини, про смерті! Я ніколи не родилася.

— Будь ласка, скажи йому, щоб зупинився на розі, на нашій вулиці односторонній рух, — мовила я Берові.

В зачиненій квартирі тхне пліснявою. Меблі тут зачохлені.

Я не можу розповідати історію мого життя, взагалі чинюсь історію. Але могла б розповісти історію цих дверей, цього порожнього стільця, цього ліжка без простирадел, без ковдр, голого, ніби небіжчик, пограбованого. Я думаю про речі, яких ніколи не знала, і повторюю їх сама собі, немовби це була справді цікава й правдива історія, історія мого життя.

Од кожного нового міста, з яким я знайомлюся, лишається в мені лише спомин, не то фривольний, не то нахабний: аптечні, автобусні вивіски. Вигуки, запахи, людські погляди. Я думаю про саксонських удів, що подорожують компактними групами. Мені хотілося б отак подорожувати.

(Закінчення в наступному номері)

*З іспанської переклав
Борис ДЗЮБА*

ШАСТКА

РОМАН

VII

Марнувати час

Ім'я Берові придумала мама, хоч Беверлі казала, що то вона. Річ у тім, що до його справжнього імені Роджер ніхто не міг звикнути. А шкода, бо відтоді, як він прибув до цієї країни, прізвисько якимось прижилося між цих людей.

Може, дружба з Маріо, його щира дружба почалася того самого дня, коли Бер почув, як літня жінка назвала його Бембі. Маріо почервонів — це було дуже помітно — і кинув на неї вдавано байдужий погляд. Маріо одразу причинив двері, і Бер подумав: «Не знаю, навіщо матері так роблять?» Тоді він сказав оте, чого тут-таки засоромився:

— Мене звать Бером, і коли чую інше ім'я, то не відповідаю. А поличуть на прізвище чи назвуть Роджером, мені здається, ніби то не мене. Це смішно, але в житті стільки смішних речей, і їх не уникнути...

(Хлопець без Керма і Вітрил. Хлопець Губій-Час.) У ті дні Маріо був ще тільки викладачем на підміну. Та скоро, дуже скоро він зробився другом. Бер-Без-Друзів ніколи і гадки не мав, що чоловік, «який себе підтримує» додатковими лекціями, поки сам готується до конкурсів («ти ж знаєш, це люди достойні, але без грошей»), міг стати його першим, єдиним другом. Конкурси Маріо були тим пунктом, якого він ніколи, ні за що не досягнув би (та він і не бажав досягнути), як Бер вирішив одразу ж. Якимось він запитав: «Чому ти це робиш, якщо вважаєш це марним?..» Маріо відповів: «Бо не можу цього не робити. Є такі діла, які робляться через те, через що не робляться інші». Цей аргумент видався Берові складним і досить вдалим. Але він зрозумів, що Маріо дійшов до краю чогось. Чогось, що тривожило і його, хоч іще й несвідомо.

Якось він уже вкотре зайшов у дім, до якого знедав-на звикнув. У дім, що останнім часом став немовби центром його існування. Більше для нього, аніж для Луїса, Енріке та інших. Він не міг пояснити цього, навіть не намагався («бракує часу, треба обминати деякі питання»). Бер стримав самовдоволену усмішку.

Дім зводився на місцині, що називалася (хтозна-чому) Оболонь¹. При вході стояв чудовий мармуровий умивальник з краном у формі лебедя, завжди блискучим і чистим (заходами похмурої консьєржки, що суворо поглядала на Бера поверх окулярів у металевій оправі). «В старовину в таких будинках можна було побачити дуже рідкісні речі». Мармурове поруччя сягало тільки другого поверху. В середині ця пишнота восьмисотих років, це химерне розуміння світу розвалювалося; це нагадувало якесь непомітне занурення. Дві начищені скляні кулі ніби плавали над колонами, підтримуваними каріатидами в мудро зак-ручених навколо ніг спідницях. Це був не такий дім, як бабусин, де народилася мама. Це був не такий дім, де змусили його жити, напханий і — порожній. Бер відчував утому. «Два роки, не треба перебільшувати. Це небагато, якщо пам'ятати, скільки треба опиратися, щоб не дати себе затягти в цей механізм, в це досконале й солодке ярмо». Дім Маріо ди-хав чимось прекрасним і тонким, «як розтерта у пучках квітка». Бер зно-ву усміхнувся сам до себе.

Консьєржка з ганчіркою в руці розчинила дверцята ліфта. Чемна і нечемна, послужлива і неприязна водночас. Кнопки в ліфті блищали. (На одній з них загубився ковпачок; «при натискуванні може вдарити стру-мом...») Ліфт рушив з глухим стугоном неповороткого заліза; Бер під-нявся вгору наче в якомусь примарному й бутафорному ковчезі. «Маріо живе на останньому поверсі. Це не найкращий поверх. На такій висоті мармуру вже немає, крайки сходів стерті черевиками. Туди вже не під-німається консьєржка зі своїм порошком для чистки».

Йому відчинила не та старенька жінка, що завжди. Та старенька жінка (з її журливими блакитними очима, що, здавалося, ось-ось заплачуть) померла, її поховали два тижні тому. «Жінка, що називала Маріо «Бембі». Незнайома служниця сказала:

— Сеньйор ще не повернувся. Заходьте, можете зачекати...

В тиші цокання запиленого годинника здалося йому непотрібним і якимсь безжальним. «Я розумію Маріо. Хто приходить у цей дім, той не може не розуміти Маріо. Того, що він зробив, того, що він робить і того, що готовий ще зробити. Луїс, Енріке... чи вони зрозуміють Маріо так, як розумію я?»

Уже минула восьма вечора, а зустрітися вони мали о пів на восьму. Маріо майже ніколи не спізнювався. «Якщо тільки не...» Бер підвівся й підійшов до вікна. Перед ним на синьому даху, серед пласких покрі-вель, виднілася погасла світлова реклама, втулена між телевізійних ан-тен. «Немає нічого огиднішого за погашені світлові вивіски»,— знудь-говано подумав Бер. Він примружив очі, антени видавалися йому хрес-тами на якомусь химерному, залізному кладовищі. Кладовищі, підвіше-ному над міськими дахами. «Якщо тільки не... Звісно, він з Ізою. Це через Ізу. Завжди, коли в гру вступає вона, виходить якийсь перекіс». Іза була єдине, що можна було закинути Маріо. «Дурна й невситима жінка. Вона не для Маріо. З першого дня, як познайомився з нею, я

¹ Так у Мадриді, Барселоні та інших іспанських містах називають нові квартали, збудовані за межа-ми міста.

подумав: це жінка не для нього. Але все не так ясно, не так просто. Як йому натякнути?.. Однаково Маріо покине її. Після того, як усе це минеться, Маріо покине її. І цей крок принесе Маріо справжнє щастя самозвільнення; так, крок цей означатиме самозвільнення». Бер знову сів у крісло з різьбленими бильцями. «І для мене теж». Він помітив, що говорить уголос. Тихо, але вголос. Рідна мати, знайомі не могли з нього слова витягти, а тепер він заговорив сам до себе. Так, і з усмішкою. Казали, що він не вміє усміхатися. («І це молодий хлопець!..») Але ніхто не подумав, що від мами теж нелегко добитися усмішки. Бер дістав цигарки.

На підлозі лежав густий шар пороху. («Я не хочу працювати,— казала та бліда жінка.— Я вже стомилася од роботи...») Він чув ці слова кілька разів, коли приходив зарано, як цього вечора. (Коли ще Маріо був лише викладачем. Коли вона була ледве жива.) Вона була з тих жінок, що завжди нарікають на домашні справи, що нічого не бачать, крім цих справ, завжди по шию в безконечній метушні. «Цікаво, що порох на меблях вона розцінювала як кінець світу». (Того ж дня вона знов зайшла з пір'яним віничком. Побачивши її, Бер збентежено підвівся: він не здогадався, що вона хотіла трохи прибрати. І коли повернувся Маріо й побачив її, то почервонів. Як того дня, коли при Берові його назвали Бембі...) Все здавалось далеким і близьким водночас. Ніби того дня, коли Маріо говорив з ним по-іншому, підбиваючи підсумок своєму справжньому життю. Була дощова неділя, а днем раніше Маріо запитав у нього, що він дійсно знає про це місто, про цю країну. Те, що Бер знав, було ні до чого. Минув рік, як Беверлі подарувала йому «додж». Оскільки він ще міг користуватися ним (тепер він продав його і їздив зеленою, запиленою материною шестисоткою), тої неділі він ще мав «доджа», за кермо вперше сів Маріо. Перетнувши місто, вони піднялися вгору широким бульваром, де будівлі здавалися жалюгідними ще до того, як їх придавив час. Потім вони опинилися в досі не баченому світі — море тут не мало нічого спільного ні з морем дядька Борхи, ні з морем Бера. Хіба могло бути таке море? Берові минуло лише вісімнадцять років.

Іржаво-рожевий колір, здавалося, зафарбував тут геть усе — і дашки і все під мостом. Внизу чути було море, що неспинно билось об прибережне каміння; вода стікала вибоїнами і розливалася по чорному смердючому пляжу. Під мостом тулилися імпровізовані рахітичні, неймовірні халупи. Все — подумав він — чимось нагадує мініатюрне місто на палях. Дехто поклав від дверей бараків до сухого місця кілька дощок, і по них ходили діти, поволі, обережно, майже навшпиньках, балансуючи руками. Чайки зграями спускалися вниз, крутилися в повітрі, мовби креслили в небі свій поклик. («Наче пишуть у безмежному небі історії, не дуже повчальні для більшості людей»). Двоє дітей спустилися на бережок і почали ногами бити воду; ніби хотіли стерти з землі щось жорстоке, брудне й невидиме. Їхні черевики попроламували піщану, майже чорну гладінь пляжу. Перехилившись через парапет мосту, Бер роздивлявся їх, охоплений якимсь незвичайним зачудуванням. Під його ногами роїлися люди, які вперше здалися йому потайливими, недовірливими. Дівчата й жінки готували вечерю (сутеніло); з імпровізованих коминів, складених з уламків труб, до мосту повзли цівки диму. Раптом йому здалося, ніби він висить над лісом брудних і погрозливих рук. Йому в лице війнуло димом, що сочився з тих рук і поволі танув у сірому

вечоровому повітрі. Бер одійшов од парапету, відчувши якесь дивне запаморочення, досі ще не знане.

По мосту йшов якийсь чоловік; його очі за скельцями окулярів здавалися величезними й водянистими; вони надавали йому щасливо ідіотського вигляду. І Бер відчув, яким тягарем, яким великим і втомливим тягарем лежить неділя над злиднями. Внизу стирчали три цегляні бовдури. Все мало химерний вигляд закіптюженого, вичахлого пекла; ніби в недільних сутінках поволі охолоджувався розпечений шматок міста. Маріо сказав, що звідти виходили люди, здатні зводити або руйнувати. «Так,— відповів йому Бер,— це місце, звідки береться руйнівний матеріал». І вони засміялися. Над їхніми головами знову кружляли чайки.

Коли вони поверталися, Бер сказав: «Я ніколи тут ще не був». «Я так і думав, тому й привів»,— одказав Маріо. «Він привів мене»,— розмірковував Бер. Його приводили, його відводили, його завжди приводили або відводили. Тих питань, які він вирішував на власний розсуд і ризик, було дуже мало і ставало дедалі менше. До нього повернулося драгівне невдоволення. Звідки береться ота байдужість, оте розчарування? В людях він розчарувався вже давно, це було зрозуміло. Але байдужість до подій, вчинків, справ тоді обурювала його. Він відчував якусь тривогу.

Незабаром Маріо познайомив його з іншими хлопцями (не університетськими). Коли вони знову сіли в машину, вітрове скло затуманив дощ. Вони поїхали новою ділянкою Морської набережної, де зводилися будинки,— бетонні, дерев'яні, залізні скелети. Кілька циганчат, брудних і змоклих під дощем, ледве не потрапивши їм під колеса, заверещали з піднятими вгору руками.

У місто вони в'їхали через Барселонету. Там теж зносили старі будинки: деякі стіни ще зберігали всі відтінки червоного й жовтого кольорів, сліди чийогось недавно зруйнованого життя. Місто ширшало, поволі гарнішало під струменями дощу. Довелося зупинитися, щоб пропустити навантажений бруктом візок — його штовхав якийсь дядько. Скориставшись з цього, вулицю перейшла дівчина. Була неділя, дівчина вдягла синій довгий халат і черевики із кролячої шкіри. Коса за її спиною здавалася розпущеною. В руках дівчина тримала, мовби маленьку дитину, пляшку газованої води (в телевізійній рекламі звану «сімейною»).

Але зараз головне було те, що дядько Борха погодився. Навіть більше — лишився задоволений планом. Дядько мав одну слабкість — придумувати більш-менш сміливі морські пригоди.

Бер усміхнувся — майже щасливий. Проте він помітив, що Маріо лишався серйозний, замислений, тихий. Він хотів запитати, чи не трапилось щось. (Та ні. Якби щось трапилось, звідки б узявся такий добрий настрій.)

VIII

Три дні любові

Існує якась безперечна жила божевілля, що перетинає цю землю з краю в край. Я відчуваю її в усьому чи майже в усьому. (Якщо трапляється нещастя, кажуть, що це справа рук якогось божевільного. Якщо

хтось щасливий, завжди життєрадісний, про нього кажуть: «Цей божевільний погано скінчить». А якщо хтось надто вже злосливий, про того кажуть: «Останнім часом він просто безумствує...»)

На кладовищі в З., коли ми ходили оглядати могилу (вона казала «нашу могилу»), божевілья витало довкола, наче квітка-птах. Іноді, поки вона молилася, я перегортав свій записничок і записував. Просто записував те, що бачив, хоч од наших оглядин смерті мені ставало страшенно тоскно. Згодом, переглядаючи всілякі папірці — кухарські рецепти, квитанції на газ, пожмакані стрічки, з яких уже ніколи не зав'язуватимуться банти, — я натрапив на жовтий аркушик паперу. Коли вона вирвала його з мого студентського записничка? Про це я вже не дізнаюся. Я не міг не те що підозрювати, що вирвала його вона, — навіть подумати. Вже не впізнаю той почерк на пожмаканому, збляклому папірці: «Дві фотографії прикрашені листочками з синього паперу. В тій же рамці — хлопчик і чоловік, потім жовті квіти, коричневе листя, штучні мімози, понанизовані на металеву корону, що править за рамку для жіночого портрета. Синій янгол і жовтий, потім потріскане безноге янголя з факелом у руці. І вишукана скляна ваза для квітів із жовтою ручкою — ніби скам'яніле виноградне гроно. І я кажу: «Я не забуду тебе ніколи, амінь».

Мабуть, поза тим будинком і поза тими людьми можна було б знайти затишок чи принаймні спокій. Але й затишок, і спокій — це речі зовсім непередбачені, непевні. В моїй країні завжди вітер, у моєму селищі завжди суш. У нас на підвіконні повно білого порошу. Вона просто схибнулася на тому поросі. Вона завжди шукала, чим би витерти порошок, змести його, й приходила дивитися, як він збирається. Зараз її погляд ніби прикутий до всіх предметів. Так, ніби вона вже не змогла забрати назад свій погляд, забутий тут, нагорі, на кожній меблі. Особливо ж на всіх дверях.

У моєму житті яких тільки не було дверей. Пригадую двері в З., дерев'яні, нефарбовані, а лиш навощені. Так само пригадую червону цегляну підлогу, високий буфет, дошку для різання м'яса, оздоблені гіпсовими позолоченими трояндами люстерка. Може, колись, довгими вечорами або на одній з численних лекцій я написав: «Люстерко було облямоване трояндами. Під люстерком...» Але навіщо продовжувати? Нічого не треба було писати. Речі існують лише в пам'яті. Якщо ж вивірюються з пам'яті, то перетворюються в недоступні знаки, поняття, а може, й звуки. Зараз для неї помсти вже не існує. Це слово вже не ріже їй вуха.

Я вже спав і несподівано прокинувся. Вітер погойдував торочки на ковдрі, певне, хтось одчинив балкон. Стояла зима, на шибках повиступав іній; хтось навстіж одчинив балкон. Я помітив, що вона сиділа біля мене й, може, спостерігала, як солодко я сплю. Помста тоді була сильніша за якесь слово. (Може, і помсту вона не забрала з собою, як і погляд.) Я запитую себе, чи вона хоч раз вимовляла слово «помста»? Мабуть, ні. Мабуть, вона ніколи не вимовляла його.

А ще прийшов безсловесний жах. Зате зараз слова — єдина можлива зброя. Не знаю, чи лишаться вони (як предмети, як погляди на меблях), коли людина щезне. Може, й лишаться. Але коли я бачу очі Бера, Луїса чи Герардо і очі всіх інших, здається, мої слова скидаються на вітер, що колихав торочки на ковдрі (коли я не заслужив на сон).

У З. протікала напівпересохла річечка, проте взимку вона вирувала і часто затоплювала околицю. То були інші часи, тоді я ще й рази

не виїжджав із З. Часи дуже давні, як тепер здається. Хоч я заживав їх протягом майже тридцяти років, хвилину по хвилині.

Одного разу на кладовищі, біля **нашої могили** нас побачила донья Росіта. Вона погладила мене по руці, ніби маленького хлопчика. Мама не плакала, вона застигла, випростана. Але донья Росіта хотіла нам довести, що вона не лиха, що час біжить, а образи забуваються. Вона промовила: «Що поробиш, бог взяв його до себе. Бідолашний, пропав через свої хибні ідеї». Тоді сумирна, ніжна й лагідна мама обернулася і плюнула їй у лице. Так я побачив помсту зблизька.

Вона ніколи не називала мене Бембі. Мене так називав жартома він. А вона почала звати мене так лише після того, як він загинув. Щоразу, коли вона вимовляла це прізвисько, я почував себе так, немовби вона прибиває цвяхами мою правицю до цих дверей. Ніхто не скаже, що я коли-небудь занедбував свої обов'язки. Ніхто мені й не дозволяв занедбати їх. Просто я часто забував про помсту. Одного разу — тоді мені було років п'ятнадцять чи шістнадцять — по дорозі з школи мені кортіло посвистати. «Як ти можеш свистати?» Мені здавалося, ніби в груди мені гадюкою заповзає невдячність. І помста, і невдячність — це були не просто слова. Слова були і zostалися навіть сьогодні, коли прагнення помсти ось-ось втамується. Слово «помста» — це відбиток довгої, брудної дійсності. Вона могла б називатися будь-як.

Вона могла б називатися любов'ю. Як часто я думаю, що корінь страшного лиха — лихо це інша назва помсти — це, може, джерело любові! З любов'ю вона йшла й поверталася, з віником у руці, завжди в жахливій сірій хвартушині — «чому ти не скинеш цієї хвартушини? Не конче зараз носити її», — пильнувала, щоб порох не вкривав імена, числа, загадкові гравюри, що лише для неї мали якесь прикре значення. Це любов штовхала її щоночі до моєї спальні, щоб скаламутити солодкість мого сну. Спати не можна. Не можна усміхатися. Не можна жити. Любов вимагає помсти. Тільки помсти. Ця любов, що змушує мляво зупинятися всі дні життя, в спогляданні **нашої могили**. (Коли мені не ставало терпцю, я забирав її звідти і відчував, що правду вона казала: **наша могила**. Могила на трьох.)

Цей дім, я добре пригадую, не пройнявся ні любов'ю, ні ненавистю, ні будь-яким спомином. Для неї, для мене цей дім здавався порожнім; не лишилося навіть відбитку тіла (безмежно любого), всюдисущого в просторі.

І нічого не змінилося. Зляканий, тремтячий, я схоплювався серед ночі: навіть коли вона не торкала своїми капцями білих, хвилястих торчочок ненависного шлюбного покривала, яким вона вперто (від того дня) застеляла моє ліжко.

Вона хотіла, щоб до хати приходили хлопці, й шпигувала за ними, прикидаючись, ніби те її не обходить; тим часом її сповнювала жорстока радість від того, що вона бачила їх, слухала їх. Вона вирощувала в собі те, що уявляла **своєю помстою**. Але вона насправді не любила хлопців. Особливо ж не любила Бера. Вона ненавиділа хлопців. «Вони все мають, ці хлопці. Все мають», — казала вона, стримуючи зітхання. Вона дивилася на лампу, що іскрилася червоними й білими скельцями (такими, як у З.). Яка ілюзія примусила мене повірити, що дім був новий, інакший? Потроху, повільно, ніби мовчазна орда завойовників, з'являлися її речі. Одного дня це була лампа, другого — люстро, третього — скатертина. Хто повірив би, що помста відступає, ніби переможене військо? Багатолика, заплутана, невиразна й безмежна, помста чаїться всюди, в до-

машньому начинні, всюди визирають її сторожки, колючі очі. «А ці хлопці,— казала мати, поки неухважним пальцем проводила по якійсь невидимій грудочці бруду,— хіба вони такі вже старанні? Так, здається, вони дуже старанні. Вони люблять тебе. Правда ж, вони люблять тебе? Пом'ямо, вони багато вчаться».

Двері йдуть одні за одними. Засклені, оббиті бляхою, пофарбовані. Двері облуплені, двері залізні, двері розчинені, наче роти, зовсім беззахисні. Щоразу, проходячи в одні двері, я відчуваю порожнечу інших дверей: туди я вже не ступлю без того, щоб мене не огорнув страх. Мене штовхала вона. Вона змушувала мене по кілька разів на день проходити у ці двері. Очевидно, несвідомо. Очевидно, з наміром перебороти страх. Проте я знаю, що змушувало її штовхати мене в дитячі плечі, підштовхувати до цього одвірка. Я знаю правду того лагідного, домашнього, похмурого і ніжного ставлення.

Сумно думати, що я не можу згадувати їх разом. Сумно, бо для цього немає причини. Отже, можу згадувати лише його, самого. Зі мною або з кимось іншим. А в споминах вона не з ним. Вони разом лише перед **«нашою могилою»**.

Її могила досить відмінна. Ці міські ніші, сірі, одноманітні, викликають у мене меланхолію.

Про який спочинок я говорю? Немає спочинку. Я усвідомив це, коли вона застигла, коли затихло передсмертне харчання. «Нарешті. Нарешті» (казав якийсь голос). «Уже прийшла, прийшла велика полегкість». Насправді ж скінчилося лише виправдання якоїсь інертності. А чи не настав тепер край, з цим визволенням, моїй єдиній відмовці? Ось що чекає на мене і чого я сам чекаю з року в рік. Тридцять років. Тридцять років мали ми пройти, щоб відкрити, що наш великий риф, наша велика перепона — це лише якась відмовка.

Але ніхто не може повернутися назад. Уже пройшла пора, вже немає ні відмовок, ні завад, ні любові. Лише помста може звестися до якогось простого поняття. До шляхетного, могутнього й зручного знаряддя.

IX

У цьому місті

«З усіх хлопців,— подумала воча, закінчуючи туалет,— найдужче ненавидить мене блондинчик. Мене ніхто не терпить, але блондинчику я стою впоперек горла». Вона подивилася на розкидану постіль: Маріо вже не було; тепер він знов став іншим. «Німота напочатку. Німота потім». Саме тривоги й підбадьорювали її. «Одіозні хлоп'ята. Вони такі завжди. Благословенний лідер молоді. Так, так». Але навіщо знов журитися? Для неї не була таємницею нав'язлива ідея його життя, те, що тримало його в постійній напрузі. Це було саме те, що вабило її в нього. Те, що їх, може, й об'єднало.

На першому завороті Маріо вийшов з таксі.

— На жаль, я не можу супроводжувати тебе,— легенький квапливий поцілунок. В його усмішці було щось від невластивого йому каяття.

Але Маріо думав про інше, вона ж добре знала. Що вона тільки не знала про нього? Найдужче її дратувала свідомість того, що він, будучи з нею, насправді був в іншому місці. Любов, подумала вона, була чимось тим, що не мало виправдання, трохи не соромом. Іноді, особливо спочатку, вона мимоволі червоніла при самій думці про свою любов. Не тому, що залишилася жалюгідною святенницею. Ба, давно минула пора легковірності, фальшивого сорому, марних понять пристойності. Ні. Любов вганяла її в краску раптом, якимось по-особливому; так, ніби, наприклад, її впіймали на крадіжці в крамниці. Отак ловляться закохані на тому, що крадуть у іншої істоти слова, думки, затаєне биття її артерій. Крадуть, підступно й зрадливо, самоту, тишу. Але вона не могла любити його по-іншому. Вона могла любити його лише так, сором'язливо, невідступно.

Коли вона з своєю несміливою допитливістю оглядала його, поважного чоловіка (чоловіка, «що не вміє стриматися», чоловіка, «що все знищить на своєму шляху», як казали про нього), її любов спалахувала з новою силою,— так верхівець мчить осяйним, моторошним і безкраїм степом. У такі хвилини їй відкривалася якась безмежна невідомість. Вона хотіла все знати про нього і, неждано, опинялася спішеною, розгублена, перед якимсь неосяжним простором, обійти який не спромоглася б за все своє життя. «Ніхто нікого не знає»,— повторила вона ще раз, побачивши себе затертою в юрбі інших тіл, що заповнили вулицю. «Істоти, блудні тіла, блудні навіть у своїх буденних устремліннях». Так, як вона давно відчувала і саму себе. «Я старію»,— визнала вона з якоюсь покірною злістю.

Туга життя, невблаганного плину часу опосіла її знов. Вона відчувала її, піднімаючись сходами свого дому. Постаріти в двадцять вісім років. Що зробити, щоб затримати непохитний наступ, потворно правильний і буденний? Не можна допустити, щоб він це помітив. Їй треба бути для нього юною, сильною, незворушною Ізою. «Може,— подумала вона, встромляючи ключа в замок,— я обдурювала його з першої миті? Чи справді повірить він у жінку, якої не існує?» Вимоглива і слабка Іза, лагідна, доброзичлива до надокучливих скарг, нічого не досягла б. Така жінка ніколи б не мала Маріо. Треба було створити якусь легковажну Ізу, байдужу до часу, що в'ялить шкіру, ніжний і дитинний блиск двадцяти років. Якусь зручну, пристосовницьку Ізу, здатну з'явитися і зчезнути, ніби природні цикли весни, осені. «Проте чи можна обдурювати аж до такої міри?»

Похмурим коридором прокотився гострий телефонний дзвінок, і вона відчула, що серце її завмерло. Одне з тих незвичайних передчуттів катастрофи, що іноді змушували її дивуватися своїй чутливості.

Телефон дзвонив і того дня, в домі Марісоль. Відзначали її день народження «лише дівчатка». Вона пригадувала вечір, стіл, де чергувалися місцева ковбаса і збиті вершки, голова вепра над вишуканими візерунками, зробленими бабусиними золотими руками. Вони багато сміялися, пили шампанське. Хасінто не був запрошений (це святкування не було офіційне). Й окрім того, чоловіків не запрошено зовсім: «Самі дівчата, там ми хоч уволю набалакаємося, нарегочемося, правда ж?» Дурниці. Вони не мали на прикметі жодного чоловіка, кого б можна було запросити. Задзвонив телефон, і їй навіть здалося, ніби вона чує, як бідкається Марініта, донька судді, бо її сестра перепила: «Ти завжди

щось устругнеш». Телефон дзвонив, цього мовби ніхто не помічав, а вона відчула раптом нестримну нудоту: дивилася на голову вепра поміж веселої петрушки й думала: «Хай ніхто не знімає трубки»; вона страшенно злякалася, коли прийшла мама Марісоль, одвела її вбік і сказала, щоб вона йшла додому, що її проведуть. «Але нічого не сталося, ні, ні, не лякайся... так, донечко, так, це життя. Та це ж тільки раптова слабість, нічого серйозного! Житейські речі...» Але то не було життя, то була смерть. Тато лежав, як пальто, кинуте на дивані. Його принесли непритомного, він отак і впав на тротуарі перед казино. «Але хто б міг таке припустити? Хіба він не казав, що йому значно краще? Може, це та куля сидить в ньому ще з війни?.. Доцю, бачиш, що робиться. Бачене і небачене».

— Поїду днів на три або чотири. Ти ж знаєш, це родинна справа. Ні, ні, не турбуйся... Ти ж бачиш, я не чекав цього. Ніколи не думав, щоб ми щось мали. Здається, у нас є якісь землі, сад або щось таке, словом — майже нічого. Мати могла цього і не знати. Ти ж знаєш, які люди в селі. Справді, тільки на три або чотири дні. Ні, навіщо я писатиму тобі? Не турбуйся...

Вона повісила трубку і згадала, що пережила в перші хвилини, коли почула дзвінок, довгий, хрипкий, ніби дзижчання велетенського гедзя в домі Марісоль. (В цю мить пригадалися і голова вепра, і збиті вершки.)

Вона поволі скинула жакет. Було жарко, вона відчинила вікно і подивилася в патіо. На протилежному мурі вимальовувалися фальшиві вікна, блискучі, жовті, освітлені на верхньому поверсі. Дзенькотів фаянсовий посуд, хлюпотіла вода. Пахло обідом. З коридору почулося щось схоже на жалібний нявкіт, це підійшла ця лицемірка.

— Дівчинко! Дівчинко!

Іза запалила цигарку. Спокійна, вона слухала, як шурхотять незграбні кроки.

— Дівчинко, дівчинко! Ти тут?

Тут немає ніякої дівчинки. Ніколи не було дівчинки в її житті. Іза народилася жінкою. З першого дня. З першого кроку, з першого слова.

Іза кидає цигарку, роздушує її: «Хай прибирають, чорт, хай роблять щось». Лють, змішана з печаллю, повзла, здавалося, мурами вгору.

Доброчесні бабці нічого не хочуть знати про Ізине життя, бо вона щедра. Доброчесні бабці нічого не знали також про Хайме... «Тобі треба вийти цього вечора, дівчинко? Щось невідкладне на службі? Зрозуміло, зрозуміло». Іза, безперечно, чесна, безперечно, незаймана. «Хіба вона не нашої крові?» Іза щедра, гарна, безкорислива. Іза заслуговує на цілковиту довіру. «Вона трудівниця, їй ціни немає. Дівчинко, дівчинко, ти не прийдеш сьогодні ввечері? Гаразд, гаразд, я тебе розумію...»

Іза бере двері на засув, роззувається, простягається на ліжку. Під її повіками збирається рій насмішкуватих вогників. «До біса. Я не вірю в передчуття...»

Проте останнім часом їхні стосунки змінилися. Іза зовсім не мрійниця («Не личить мені самообман»), проте вона передчуває, що Маріо трохи змінився. Це неправда, в Маріо немає ніякої ділянки в селі тої жалюгідної жінки, що нарешті померла. (Був час, коли ця жінка уявля-

лася єдиною перепоною для здійснення одного невиразного бажання. Вона була вічною перепоною всім планам, усім їхнім замірам із Маріо. «Це тому, що моя мати хвора, самотня...» Скільки разів Маріо прикривався нею!)

Тепер Іза заплющує в темряві очі. Вона не помиляється, тепер вона знає Маріо. «Маріо, боягуза». Якби це їй сказали спочатку, коли вона тільки захоплено дивилася на нього, коли вона познайомилася з ним, то вона б просто обурилася. Його ореол цільності, його легка мова, його блискуча мова... Куди воно все поділося?.. Воно добровільно пішло в чужий світ, абсолютно несхожий на її власний світ; але ж чим Маріо зацікавив її? Згодом любов почала перетворюватися в щось інше, страхитливо нове. Любов до Маріо, любов Маріо не мала нічого спільного з любов'ю, яку вона знала. Це було так, ніби любов виросла, переступила через її бар'єри самовиправдання, через її бережені інтереси, через її кинуті мрії про велич. Раптом вона відчула себе голою й покинутою, беззбройною перед давньою мрією, жахливо заплутаною в дійсності. Який зв'язок мала любов Маріо з усім попереднім? До того часу, коли вперше з'явилися обриси категоричного бажання, коли нарешті Іза знала, чого вона хотіла.

Перед непорушним дзеркалом Іза могла вивчити те, що звичайно не можна помітити, дивлячись на інших людей чи краєвиди. Щось важкодосяжне і досягнуте. Єдиною можливістю, єдиним виходом було повне, цілковите володіння коханою істотою. Щось подібне до канібальства, ледь облагородженого мазохістичним бажанням принести йому в жертву життя, мрії, все своє простодушне марнославство. «Почалося це зі страйків, зборів і такого іншого; він ходив серед своїх хлопців дуже гордий, дуже поважний і діяльний, мов той праведник. Але я знала, я знала Маріо. Я знаю тебе, я розібрала тебе по кісточках і копаюся, копаюся в тобі, кожную хвилину мого життя, бо ловлю навіть твій подих, твою мовчанку». Жалюгідна жінка, що перешкоджала найвідважнішим діям, була тільки приводом. «Може, тонким приводом. Ха, ха». Хлопці побивали камінням «сірих», ображали класних керівників, плювали на святі імена тата й мами. Добре, добре. Іза загадково посміювалася у своєму кутку, серед бабців та розхитаних триніжок. У конторі вона читала ранкові газети. За кожною газеткою, за кожною новиною, за кожним процесом поставала тінь Маріо; хоча це не мало з ним прямого зв'язку. Іза заплющувала очі. (Під мостами Ебро голі діти закидали камінням парочки, що цілувалися. На міських околицях, у печерах людські істоти нагадували якихось лиховісних чорних птахів. Одного дня річка вийшла з берегів, затопила печери і понесла вниз по течії темні, розпухлі трупи. Чоловіки, жінки, діти; і корова, голічерева, як біблійне прокляття, в червоній воді. Це був третій Ізин світ.) Маріо перебуває там, у згаданому домі, зі своєю гарною повільною мовою, своїми планами; він — ніби якийсь чудове місто. Кожне із слів Маріо — це ніби камінь до цієї гармонійної, досконалої архітектури. «Хлопці мають вчителя». Вони можуть занедбати заняття, закинути матрикули, посваритися з сім'єю, захищати права, що стосуються їх чи не стосуються... Маріо там, у глибині сцени. Іза марно шукає свою іронічну посмішку; вона не любить чоловіка, вона любить набір слів, міста, мури, ліси, рівнини слів. Уже давно вони їй набридли в його незрозумілій мові. Але Маріо зараз,— це просто чоловік, якого вона обрала. «Ніколи не знаєш, чому кохаєш».

Вона різко підхопилась і запалила світло. Її люстро — овальне, щер-

бате і подзьобане. Але Іза дивилася в нього безліч разів і знає всю його поверхню, його химерні викривлення і магичні підморгування. Вона наближає те обличчя до свого обличчя. Біля вуха закрутилося руде пасмо; очі широко розплющені, неблимні. Вона легко проводить руками по ще свіжих щоках. «З мене досить. Я вже стомилася. Годі. Ти цього не знаєш, Марію, але я розпочала полювання. Ти моя здобич, неабияка здобич. Ізо, скажи мені без страху в голосі, **я одружуся з Марію**. А чому б ні? Чому стільки страху в твоїх словах? **Що**, по-іншому не вмієш прив'язати його до себе? Я не знаю іншої такої досконалої системи. **Я одружуся з тобою**, незважаючи ні на що і наперекір всьому. Начхати мені на твої плани, начхати на твою чудову здатність переконувати, мені тричі начхати на твою широку ходу по світу. І на твій кортеж претензійних ангелів і на твоє повноваження, і на твої славні права, і на твої тисяча і одну причину, які я знаю напам'ять. Мені начхати на все те, мені важливо лише одне — зловити тебе, заволодіти тобою». Іза усміхається своїй власній усмішці. На якусь мить нестримне щастя, здавалося, сколихнуло все в кімнаті від стін до овалу люстерка. «У цьому самому люстерку показуються романтичні й припудрені дівчата, але всі з однаковими намірами», — прошепотіла вона. Уже якийсь час їй лишається тільки одна насмішка, одна крива міна, одне співчуття: і це називається Іза. Вона самотня, але вона завжди прагнула самоти, справжньої. Самоти вона досягає надто дорогою ціною. Вона дістає її крізь коридор з високою стелею, квадратні тіні, запліснявілі лампи, шерхит чоток за нещільно причиненими кабінетними дверима. Частину якоїсь похмурої, тяжкої, відчутної самоти створюють бабці. Бабці, коти, зелена безсмертна рослинність, що сміється в керамічних вазонах; неймовірні попільниці, нявкіт котів на галереї, що чекають своєї пайки смердючих тельбухів; невидиме море, що збуджує своєю присутністю, бризом; все є часткою самоти. Добре досягнутої, тяжко добутої. (Іноді вона ставить пластинку, з тих, що є у вітальні; одного дня вона почула **«Мальбрук в похід зібрався»**; і згадала тата.) Мама берегла татову медаль, але був у нього і шрам. Це був його шрам, він заслужив його. Він був задоволений своїм життям — повним, щедрим, справжнім. Він мав свій шрам, свою медаль, свій обов'язок, свою країну, своє діло, свою війну, свою жінку, своє місто. Свої спомини про фронт, про день перемоги. Що ще міг він вимагати?.. (Він приніс не тільки шрам, він приніс усе. В їдальні, де мама приймала гостей, виднілися сліди від картин, проданих і заставлених оду за одною. Вона була певна, що хтось десь колись поже-ре і медаль. Не вічно їй лежати в шафі, в металевій скриньці.) Очевидно, Хасінто вже одружився. А може, він думає, що влипнув, може, занудьгував. Чи, може, він радіє і належить до якоїсь лицемірної Спілки Скромних Юнаків, Добрих Батьків, Добрих Чоловіків, Добрих Католиків (а також пропагує віру). Може, в нього є «шестисотка» або «тисячесотка»¹ абощо. Люди нарешті досягають того, чого хочуть. Того, чого іноді таємно хочуть. Того, чого вони невідступно хочуть (зlidнів або розкошів, «шестисотки», шлюбу чи причастя. Хіба знаєш?). Моя історія скидається на історію убогої країни, чарівної, але нещасної.

Іза гасить світло й роздягається. Якийсь дивний неспокій, якась раптова зневіра огортають її. «Не треба піддаватися галюцинаціям, передчуттям, то все дурниці». Перш ніж заснути, вона споглядає розсіяне світло в кутку — од віконної рами до стелі. Гамір у домі вщухає, веселі або стомлені люди сідають за вечерю.

¹ Марки автомобілів.

Марнувати час

Останніми тижнями — Бер повністю освоївся з своїм дорученням — він здійснив дві блискавичні інспекційні поїздки на острів. Обидва рази він повертався з якимсь дрожем у тілі. Тітка Емілія була дуже рада його бачити. Та й усі там були дуже раді його бачити. Опинившись ніби перед гуртом простодушних і цікавих тварин, ладних з невинним виглядом проковтнути його, Бер відчув нехоть до жіночої і романтичної ненаситності; щоб цілувати його, до цього ще не доходило, вони вчасно стримувалися, але така загроза постійно висіла над ним. Тітка Емілія навіть сказала: «Бере, любий, а чому б тобі не переїхати сюди, не жити з нами?..»

Дорогою назад, коли літак піднімався вгору над млинами, над землею, облямованою біло-зеленою піною, Бер казав собі, що ніколи не житиме на острові.

Ставши мовчазним, замкнутим, він відчув задоволення, якщо не щастя. «Це не мізантропія, це страх перед необхідністю давати пояснення». Він вирішив ніколи не давати пояснень. Коли він виклав двом бабцям план **Бер — дядько Борха — «Меч-риба»**, урочиста столітня бабця (що говорила майже так само стримано, як і він) сказала:

— Ідея мені подобається. Я рада, що ти будеш добрим моряком. У цьому домі завжди жили добрі моряки.

— Море гарне,— відказав він, зніжковівши, сам не знаючи чому. Зараз Бер з сумом відтворює в пам'яті цю сцену. І пригадує свій голос, приглушений раптовим страхом. Він таки даремний, цей несподіваний спомин про Великі Озера, про інше море, про інші пори року. Даремний. «Як людина може відзначати свої сто років? Як можна досягти цього віку без почуття огиди до самого себе? Мені ніколи не сповниться ста років».

Він чотири рази робив рейд од дому до найближчого міста старим «сітроеном» дядька Борхи, засікаючи витрачений час. Щоразу, коли він залізав у старезну громіздку таратайку, що слугувала дядькові Борсі під час приїзду на острів, старий садівник (на ім'я Тон чи щось подібне) трепетно розчиняв двері гаража і боязко дивився на Бера; одне око в садівника було біле, неблимне. Це був старий непевного віку, як і все в цьому краї, в цій місцевості, якою володіла Бєрова прабабка. Старий Тон ходив згорблений, здавалося, що він от-от розвалиться; половинки дверей гаража поволі розходилися від його зусилля. Зусилля старої свійської тремтливої худобини. «Як так можна, щоб усе тут було таке занедбане?» Куди не кинь оком, усюди пустка, усюди небачена руїна. Безумовно, дім колись був чудовою спорудою. Бер пам'ятав фотографії, і таким його і вважав, навіть коли побачив уперше. Тепер дім, як деякі жінки, що «добре збереглися», немовби обм'як, опустився, погруз у раптовій, майже аморальній руйнації. Він здавався жалюгідним перед сивілиною силою, що міліметр за міліметром занурювала його в землю. Ніби з хвилини на хвилину (схожий на розсохлий і брудний розбитий корабель) він мав зникнути у надрах острова.

Нікому не спадало на думку змастити дверні завіси. Як і завіси в гаражі. «Ним користується лише сеньйорито Борха, коли приїжджає...» — бурчав старий, хоч його ніхто ні про що не питав. Якимось він нагнувся з

втягнутою тремтячою рукою: підняти ганчірку і витерти пилюку. Бер брутально вирвав у нього ганчірку. Він не міг дивитись, як згинається старий, без глухого роздратування. «У мене якийсь парадоксальне співчуття»,— подумав він. Це так, він однаково ненавидів співчуття, старість, приниження і злигодні. Чи це справедливо? Він сподівався, що ні. (Під час тої пригоди, коли при виході зі школи їх затримали — його, Луїса, Енріке та ще двох — і його майже одразу відпустили без особливих ускладнень, він відчув таку саму лють.) «Колись цьому всьому настане край». Бер помітив, що в обличчя йому б'є вітер, свіжий, бадьорий. Старий відкритий «сітроен», здавалося, несподівано полетів. «Він не такий уже й поганий», пробурмотів Бер.

Маріо іноді казав йому: «Ти маєш одну цінну рису: мовчиш і вмієш стримувати емоції». Бер легенько додає газу. («Я тобі дуже вдячний, Беверлі, за твоє терпляче намагання вибити з мене всякі зовнішні прояви почуттів. Біль, радість, нудьга, голод, виставлені напоказ чужим очам, перетворюються в наймерзеннішу порнографію».) Він засік час: дорога забрала сорок дві, сорок три хвилини. Отже, від старого дому до міського бару майже три чверті години.

Це був досить скромний бар, уже не дуже модний, із свічниками. «У таких барах люди (очевидно) розмовляють цілі години». Люди, що мають «звички», як отой чоловік. «Чоловік, що мав звичку щовечора заходити після роботи в цей бар. І сидав завжди за одним і тим самим столом. Його стіл, його напій, його куток, його газета, його точна година. Чоловік із звичками». Бер мимоволі подумав, що ні він, ні будь-хто з його знайомих не дотримується звичок такою мірою. Але цей чоловік, безперечно, особливий. Він чимось відрізнявся від своєї фотографії; може, був повніший; здавався скорше дужим, аніж спритним. Звичайно він ходив по узбіччю вулиці, з незворушним виглядом. Купував газету в кіоску на розі. Потім переходив шосе (згорнуту газету він тримав у руці і легенько постукував нею по коліні). Від голови до пояса він видавався атлетом. Проте ноги мав короткі, страшенно худі; холоші його штанів метлялися навколо кісточок, ніби згорнуті прапори. Він виглядав краще, коли сидів чи стояв. П'ючи бочкове пиво, розгортав газету, обережно перегинаючи її по першій сторінці. Читав він поволі й іноді клав газету на стіл, низько нахилиючись над нею, немовби замість читати хотів вислухати її. Немовби газета щось шепотіла. Окулярами він не користувався. Очі в нього були круглі, напрочуд ясно-блакитні. Великі, прекрасні очі немовляти. Усе вже налагоджено, підготовка позаду, тепер слово за трибами. Триби починають крутитися, в повітряній глибині він розрізняє ледве чутне цокання. Таємниче дзвінкий відлік секунд. «Цокання відлунює і в стінах дому, що вгруз у землю. І в стінах теж почало пульсувати. Ніби прелюд химерного симфонічного землетрусу...» — думає він з якоюсь біблійною радістю. (В устах у Беверлі біблія іноді набуває подібних барв.) Хоча це й не стосується справи, він думає: «Може, я вже не побачу Беверлі. Певне, не побачу і Франка». (І майже одразу в ньому прокидається войовнича, дивна ненависть до всього навколишнього. Що роблю я тут, у цьому домі, на цьому острові, поміж цих бабців?) Проте хіба важливо, бачити чи більше не бачити те, що нас не дуже хвилює? «Про ці речі нема чого думати. Це звичайнісінькі телячі ніжності». Справді, в цих споминах щось спонукає до ніжностей.

Причал містився одразу ж за домом. Якось, дуже давно, мама роз-

повідала, що двоє дітей — дядько Борха і вона — мали човен. «Той човен виріс»,— говорилося з чудною посмішкою, що буває на обличчі людини, коли вона сама. Ця посмішка з'являлася тепер щораз частіше. Бер дивиться в небо. Якись зірки, холодні й великі, пробиваються крізь густу завісу, оточену німбом місячного світла. Од землі підносились якісь особливі, гострі пахощі. Може, од мигдалевих дерев, а, може, й од моря. Бер думав, що кожному потрібен човен. Що, в кожному разі, всім повинні подобатися човни.

Коли «Меч-Риба» зайшла до маленького порту Вільянуева, щоб забрати Маріо, він зрозумів одразу: «Маріо не подобається море». Той був мовчазний, зосереджений, майже сердитий. «Може, він сумнівається в мені». Потім, потроху, в міру того, як вони віддалялися від берега, Бер дійшов твердого висновку: Маріо (що на землі твердо тримав кермо) вперше дав керму — цілком і повністю — вести себе. Якась незвичайна сила, вільна воля сповнили його (з тої миті, коли Маріо ступив на борт «Меч-риби» і впав — майже звалився — на койку в каюті). «Він стомився»,— подумав Бер. Але раптом помітив, що він чогось навчився. І це відчуття не зникало, як колись. Воно дедалі розросталося. (Якась повільна ейфорія, золотавий рій, що піднімався, ширився у чистому морі.) «Погода нам сприятиме...» — говорив він голосно, хоч знав, що то марно. Бер не міг позбутися думки: «Він не любить моря. Не боїться, але не любить».

Вони, звичайно, не взяли з собою Пабло, моряка; а з Маріо який помічник. Та все ж вони почали непогано. Бер був певний цього.

Вони відпливли од Вільянуеви близько шостої ранку, і коли споночило — небо ще одсвічувало рожевим ясним світлом, ледве затемненим у пінному серпанку, — побачили вдалині острів, дім, причал.

На суходолі їх оглушило сюрчання коників. Вгорі, на темному схилі плавали крихітні вогники. Світлячки або нічники. Здавалося, вітер залишив землю назавжди.

ЧАСТИНА ДРУГА

Довгі помешкання, замкнуті й порожні

I

Розхристаний щоденник

Не знаю, скільки вже часу я допитуюся про одне й те саме, аж мені власний голос набрид. І раптом я виявила, що Бер терплячіший за мене. Потім я знову сказала собі, що він не має права бути терплячим або врівноважено-спокійним, коли щось просить у мене. Щось таке, про що я ніколи не відважилася б когось просити. А його, може, й поготів.

Ясно (я часто забуваю), що це, як кажуть, обов'язок або покликання (чи що б там не було), притаманне матері. Що я знала коли-небудь про материнство? Боляче думати про це тепер, коли я бачу, що він виріс, став абсолютно чужим. Мені болить його молодість, як боліло колись дивитися, як незграбно тупцяє він на своїх дворічних ніжках із жмутом сухих листочків у руці. Мені боляче припускати, що розмовляти зі мною його спонукає доброта або злість. Усе, що стосується Бера, болить мені, ніби я вчинила щось непростиме і тому почуваю себе цілком, абсолютно винуваю. Певне, біль дуже схожий з любов'ю.

Не знаю, скільки разів я запитувала в нього, і не знаю, скільки разів він мені відповідав.

— Що він зробив?

— Я не можу сказати тобі, я сказав усе, що міг сказати.

Я дивилася на нього з такою відчуженістю, на яку тільки була спроможна. Навіть більше: з такою відчуженістю, якої вже не зможу позбутися в розмовах з ним. Я знаю лише, що вислухала його відповіді, мов щось давно чуте; і ні за яку ціну не хочу знову повертатися в цей світ, у світ імен, споминів, учинків, заглухлих дуже давно. Несподівано сплескують і б'ють відлуння, до яких нізащо не хочу ні прислухатися, ні відновлювати їх.

Усе лишилося по той бік бар'єра. Дуже далеко від цих сьогоднішніх днів, які всього кілька хвилин тому я вирішила обороняти. Теперішнє, тутешнє розкривається переді мною в цьому домі, на цьому острові, ніби єдина форма можливого життя. Тепер не відступатиму.

Бер заворожує мене, коли сидить отак, поклавши руки на бильця крісла. Неймовірно, як я звикла до цієї пози, до млявих рук на колінах. Ця його поза для мене звичніша, ніж його очі, його голос (або все, що може розказувати чи нагадувати про той час, коли він так незграбно збирав опале листя й знічев'я кидав його у вогонь). Тепер для мене, може, найзвичніший саме цей жест рук, схожих на мокрі крила; похнюплена голова, опущені повіки.

У цьому жесті — Давид. У цьому жесті — його батько. Він буквально осідав на дно крісла, проте не тому, що говорив щось особливе, а тому, що так звик. На якусь мить у мене ворухнулася підозра, що з Бером щось негаразд.

— Подивися на мене,— сказала я йому.

Та, на жаль, голос у мене прозвучав владно, і до мене повернулося прикре відлуння інших голосів, інших наказів, так само даремних і безплідних. «Яке жахливе моє плем'я»,— подумала я, ніби повторила щось уже давно відоме.

Бер підвів голову. Але його погляд обминув мене, завис позад мене, ніби впершись у якусь точку. «Я не маю чого додати»,— повторив він. Не знаю, скільки разів я чула це останнім часом.

— Не думай,— сказала я, примирено (або принаймні намагаючись примиритися).— Це не хвороблива цікавість чи безглузда стурбованість передбачливої матері. Ти ж знаєш, я не надто ревна мати. Я признаюся,— мене страшить те, що ти вчинив; але це не банальний егоїстичний страх, що з тобою скоїться те чи інше, чи трапиться щось неприємне для тебе і для родини. Я не така вже ревнителька клану, можеш повірити. Мене турбує необгрунтованість твоїх вчинків. Ставитися до тебе так, як я ставлюся, після того, як знов тебе побачила. Так, сину, я не добра мати, це я вже знаю. І знаю, що ти повинен оцінити мене по заслугі. Я не претендую на те, щоб подобатися тобі, чи бути твоєю подру-

гою, бо ми — люди різного віку. Але знаю, що є таке поняття, як порозуміння: це мінімум, що можна вимагати від двох істот, які збираються співіснувати, чи не так?.. Мене турбує, що ти не в змозі навіть вигадати якоїсь більш-менш переконливої брехні. Зрештою, я хочу сказати, неправди, зручної для нас двох. Ти справді вплутаний у це все? Це твій кращий друг? Це якась почуття обов'язку?.. Будь-який загальник, будь-яка банальність прислужилася б мені. Що мене тут найбільше турбує, так це брак доказів. І, зрештою, брак фантазії.

Бер дивився кудись повз мене, може, в стіну, а може, в одну з тих блискучих цяточок, які щовечора спалахують в небі. Несподівано я впізнала себе в тих очах. Це не мої сьогоднішні очі, звісна річ, а давні очі, коли баба втовкмачувала мені благородні істини. (Очі, що їх і досі відбиває ота скринька з дзеркальною кришечкою.) Це сумно.

Я зупинилася, погасила цигарку, сіла. Мені схотілося торкнутися однієї з цих самотніх, млявих і зворушливих рук, та майже одразу я передумала, переконана, що безліч істот повторювали цей жест, цей рух: від півночі до півдня, від сходу до заходу, і то без особливого успіху.

— Отже, тепер і мені немає чого казати.

Лише тепер Бер кліпнув очима, якимось чудно глянув на мене, ніби його брала злість (це йому, може, не вдалося приховати в собі, принаймні так швидко, як хотілося).

— Значить, ти не допоможеш нам?

Ага, нарешті, нарешті. Терпка полегкість. Принаймні одне з'ясується: ненависть його таємна, і є ще якась можливість любові. Зрозуміло.

— Якщо я скажу, що не хочу, що не схильна покривати твоїх друзів, їхні злочини чи дурниці, які мене не торкаються й не обходять (які мені навіть знати нецікаво, тим паче, що й тобі вони, здається, байдужі...), гаразд, якщо я відмовлюся, то що станеться?

Бер повернувся в свою мовчанку; але відблиск якоїсь помсти світився у ночі, десь поряд, як фосфорний пил. Я вже ладна була відмовитися. (Принаймні узнала щось про тебе, що спонукає тебе до цього всього.)

Я силкувалася усміхнутися, але Бер не знаходив нічого комічного чи гумористичного в тому, що я могла б відповісти йому. Мені хотілося б дошкулити йому.

— Мабуть, ти хотів, як я бачу, вирізнитися серед друзів.

— Ні. Тут зручний дім. Ніхто не має цієї можливості.

— Принаймні скажи мені прямо: чого ти чекаєш од мене? Яку роль визначив мені в цій сумнівній історії?

Бер удав, ніби щось обмірковує (хоча я добре знаю, що він має заздалегідь підготовлену відповідь).

— У тебе таке добре становище... таке захищене, я хочу сказати. Ніхто не запідозрить ні нашу родину, ні дім. Я хочу сховати його лише на три дні. Трьох днів вистачить.

І раптом сказав щось незвичайне:

— Я ніколи тебе ні про що не просив.

У мені прокинулася якась невиразна надія.

— Яюсь у дитинстві я побачила серед прибережних скель одного чоловіка, вбитого при спробі втекти. Не пам'ятаю, чи думала я про вину того чоловіка чи ні. Знаю лише, мені зробилося тоскно, що його вбили. Якщо саме це тобі хотілося знати, то ти вже знаєш. Мені байдуже до

твоїх поглядів; уже давно всі погляди видаються мені переконливими. Тільки ж люди торгують ними і обдурюють мене.

Я хотіла, щоб ця хвилина не пропала марно, щоб Бер і далі дивився на мене з болісною непорушністю. Те, що найдужче боліло мені до цього моменту,— була його пиха, відсутність страху і — чом би ні? — абсолютний брак героїчного почуття. Я завжди вірила, що ці якості народжуються з переконання, романтизму або дурості. Всі ці аргументи були змішані на тривожній надії, на моїй драглистій надії.

Повертаються чутки, поширювані Антонією. Безкорисливий вчинок Мануеля Таронжі¹, наприклад, викликав несподіваний і неймовірний подив його ж ворогів, наче не можна було вірити в щирість таких вчинків; наче не могло бути якоїсь іншої тривожної долі, відкритої рани. Рани, що не могла б легко загоїтися.

Я сказала, що хочу побути сама, «щоб поміркувати», і він мені не повірив (бо не вірив ніколи). Він пішов, і я лишилася самотня, не здатна ні про що міркувати. Він добре знає, як змагає мене люба самота. Цікаво, як я розгадую Бера. Для мене Бер був такий непроникний і водночас такий прозорий.

Проте героїв уже нема. Разом з ними повмирали й пощезали з землі боги. Давид не був героєм. Франк прожив багато років, бідолашний герой, загнаний пропозиціями і проханнями. Пропозиції і прохання висушили доброту, розум. Марна була б довга і втомлива оповідь про зникнення героїв. Ми це знаємо, і — хоч-не-хоч — приймаємо. Світ немовби нахилив голову до землі й збирається пастися. Перед собою я бачу величезну вівцю з жахливими бичачими очима; бачу її потерту й обсмалену вовну, розтовчену губу, здивований і водночас байдужий погляд. Незчисленні очі, тупі, жалюгідно дурні, зацьковані, покірні. Всього лиш, може, кілька місяців тому, коли я супроводжувала Франка й Бера по Європі, я пройшла довгий шлях під подібними поглядами.

У кінці вулиці тяглися штахети, за якими похитувалися дерева. Принаймні так мені здалося. Майже білі стовбури прохолодною весною, жовтий спалах під поривами вітру, серед вогкої маси листя. На воротах продавав вхідні квитки неухважний чоловік у шапці й пильовику. Поруч висіло оголошення (грубий картон, схожий на дитячий малюнок). На ньому — люлька, і внизу виведено: «Ні!» Тобто: цигарку треба було викинути. Я відчувала нехоть, мені не подобається оглядати каміння; він уже знав, я йому про це казала: «Мені не подобається ні музей, ні всілякі заспиртовані речі. Тому я віддаю перевагу фотографіям». (Але це не зовсім правда, бо того разу, наприклад,— по-моєму, це було гірське селище,— коли під немилосердним сонцем з'явився замок, напіврозвалений, спалений, і я переконалася, що це не сон, то, незважаючи на спеку та пилюку, видерлася до зубців на мурі. Опинившись навпроти розчинених дверей, у які ніхто й ніщо не заважало мені ввійти, де ніхто не проколював блискучими обценьками квитки, я сперлась на

¹ Герой романів Анн Марії Матуте «Ранні спомини» (1960) й «Солдати плачуть уночі» (1964) Рідний батько, поміщик Джордже де Сон Мажор після смерті заповів йому всі свої маєтності. Мануель уволів материну волю й прийняв цей дарунок свавільного батька, але в душі зневажає цю подачку й лишається вірний пам'яті вітчима Дюже Таронжі, розстріляного за «бунтівні» республіканські ідеї. Пізніше, вже наприкінці громадянської війни, він разом з Мартою, дружиною загиблого комуніста-підпільника Алекадро Сарко, вирвавшись із франкістської зони, відхиляє пропозицію емігрувати. Обоє воліють померти на останньому рубежі захисту Республіки, аніж нидіти у франкістському ярмі, й гинуть у перестрілці з фашистським авангардом, що рвався до Барселони.

одвірок у тіні, заллята потом. Всередині росли кущі хара й погане зілля, дике й запилене каміння ширило якийсь чудний дух, змішаний із запахом отар і горячого вітру в кропиві. Того разу мені подобалося дивитися на каміння, хоч я не відчувала ні захвату, ні страху, ні гордості,— взагалі нічого. Мені хотілося лише затримати час, будь-яким чином, не знаю вже яким.)

Але тут, на старому кладовищі, де за штахетами алея ледь помітно піднімалася вгору, я раптом відчула, немовби занурююся в щось схоже на підводне місто, повите золотовою млою. Крихітне місто, де запаморочення народжується не в очах, а в рослинності під ногами; і я висіла над незчисленними надгробками. Галереї нагромадженої смерті, каміння й каміння. Мені довелося обережно переставляти ноги, щоб не збочити із стежки і не наступати на надгробки. Я прочитала безліч імен, що ніби пронизували мене, і саме тут я чітко пригадала когось із тих хлопців, образи яких зринали перед моїми очима...

Антонія передала мені чутки, які точаться навколо Мануеля Таронжі. Я помітила, що на мене знову війнуло звідкись холодним вітром. Це важко — знову перейматися справами, яких уже нема. Проте від учора я багато думаю про Мануеля Таронжі. Це запаморочення, цей вітер, він мені знайомий. І я була там тоді, коли схилялася над любовно доглянутою могилою. («...ви прийшли відвідати унікальний музей. Щасливими або нещасливими обставинами створено комплекс, де зберігаються тисячі років історії...» — було написано на цупкому папірці не дуже гарною іспанською мовою.) Папірець тремтів у моїх пальцях, я впустила його на листя, що встеляло той клопоть землі. (Над морем, над старим кладовищем сплигло стільки часу, сказала я собі, що острів став нашаруванням смертей; і на них ми живемо, поки не впадемо засліплені, щоб служити підмурком іншим крокам, іншим голосам.) Спершись на кам'яну плиту невідомого брата, я подумала про іншого брата, такого близького і далекого. Я відчула—там був Мануель, та земля, що по ній я ступала, був Мануель, земля зробилася тілесною. Я схилилася й підняла брошуру з білими літерами на чорному тлі, розгорнула її й побачила фотографію кладовища, де я ходила.

На фотографії був сніг, місто небіжчиків здавалося вкритим снігом. При вході продавав квитки чоловік, пес терся спиною об мур, синє оголошення, з люлькою, забороняло туристам курити. Я була туристкою. Могла б бути ким-будь. Я ні в чому не брала участі.

Героїв ми не хочемо, ми воліємо жертви. Дивна історія, розказана Антонією за сніданком — так само як і ті, що мене гнітили в дитинстві, про те, що моя мати робила або не робила в моєму віці,— це якась заплутана історія, яка ходила поміж рибалок і портовиків. Може, її розповів отого дня старий Ес Маріне, збираючи свої манатки, перш ніж податися до богадільні. Історія чудна якась, неймовірна легенда про хлопців та маленьке суденце. Тепер такий самий рейс здійснили двоє хлопців. На тій самій трасі, в тому самому морі. Море й розповіді, що в дитинстві чарували мене. Море густе, синє і прозоре, неспокійне і покірне, ніби підступний звір. Ця історія неясна, не знати, чи про героїв чи про жертви. Ніхто не хоче вірити в неї. А хтось спекулюватиме нею.

Беверлі, найкраща Франкова подруга, одружилася з іспанським емігрантом, уже загубленим у густому тумані часу. Коли я познайомила-ся з нею, вона була неодружена. Беверлі була одна з тих жінок літньо-

го віку, ще вродливих, заможних і схильних до мандрів, що населяють просторий материк. Беверлі мала сина од іспанського емігранта. Його звали Давид.

Франк сказав, що треба знайти когось, хто б допомагав мені на перших порах, поки я оволодію мовою. «Давид,— казав Франк,— стане тобі в пригоді, бо він іспанець, як ти і як я». Завжди, коли він вимовляв слово **іспанець**, то додавав: «як ти і як я». (Ніби боявся, що хтось того не знає або забув.)

Цікаво, що Беверлі дбала про мову свого сина любовно й наполегливо. Давид розмовляв по-іспанськи майже правильно (іноді він відвідував свого батька, що жив у Нью-Мексіко). Давид був високий, смагливий хлопець із сірими очима. Очима дуже великими, облямованими темними віями. Як тільки я побачила його, то подумала, що в нього очі жертви.

Сикомори — гарні дерева. Між сикоморами жваво стрибала чорна білка. Я дивилась, як метляється, мов віничок, її хвіст по вистеленому долі листю. Сонячний промінь, майже гарячий, падаючи крізь віття, грав на носку Давидового черевика.

— Не те, що не хочу, — сказав Давид. — Я просто не можу робити щось інше. Безліч разів я почував: цього я не хочу робити, але знав, що робитиму; це непросто...

Він говорив поволі, добираючись до забутої мови крізь густий туман дитинства. Туман, що розвіювався, як і привиди передня всіх святих (з друїдами, з маскарадним пухнастим жовтим костюмом, як розповідав мені він). Між дерев бовваніло кілька постатей: ми чули далекий відгомін реготу, шепотіння чи стримуваній сміх. (Раптом я згадала про короля ельфів, він танцює на лузі й пропонує лицареві свою дочку: «Коли я завтра прокинуся, то помру, як і він»,— невиразно зринули в пам'яті слова.) Постаті бігали в тумані. Попадаючи під сонячний промінь, вони зненацька спалахували. Якесь перо, червоне лахміття, золоті ріжки. Я здригнулася, глянула на Давида: здавалося, до нього на мить вернулося щастя:

— І я так робив, це дуже забавні осінні ігри. Усі збираються там і домовляються, куди підуть опісля...

Постаті тепер виднілися чіткіше. Ось хтось у зеленому костюмі, дуже тендітний, виступив уперед. Обличчя ховала маска з чорного оксамиту, він ішов босий, стрибаючи по листю, з черевиками в руці. За ним інший, вищий, з довгим золотавим волоссям. Їхні обличчя були вимазані сажею. Десь між дерев народилася пісня, її підхопив хор хрипких, несподівано високих голосів. Я сказала:

— Це пішло од друїдів. Од стародавніх ірландців...

Але Давид уже не слухав; він знов сумно дивився на носак черевика, де вигравало кругленьке, крихітне, приручене сонце.

Згодом нас оточив гурт. Вони простягали брудні рученята, замазані солодощами. Білка лізла на дерево, вгору чудовим стовбуром гостинної сикомори.

— Принеси мені, синку, пригорщу листя.

Він ішов перевальцем по траві, незграбно ступаючи своїми маленькими ніжками. В одному куточку я наскладала добру купу листя.

Бер приніс три чи чотири листки, цупко тримаючи їх у пальцях (ніби шелесткі, золотаві скарби). Загорівся вогонь, назустріч ранку мигнуло червоне полум'я. І несподівано мені пригадалося інше: вечір, золотаве листя, і сикомори, і слова, що просилися на язик: «Друїди запалювали багаття, щоб іти за ельфами і домовиками. Щоб домовики бачили дорогу... А ще вони запалювали для того, щоб душі предків знаходили дорогу додому. Це один із способів позначати дорогу...»

Але я нічого тоді не сказала, бо він не мав бажання слухати таке, він був надто заклопотаний власними думками.

Давид був високий, худий; здавалося, його гризе якась тривога. Тендітна шия і спустошені очі. Завеликий светр робив його якимсь дитинним. Він переступив ногою, і сонце зникло з його черевика.

— Холодно,— сказала я.— Ходімо звідси.

Давид підвівся і поклав мені руку на плечі. Було таке враження, ніби ми щось забули на зеленій самотній лаві або між дерев. Цього не могло бути, проте я повернула голову, щоб переконатися, що ми таки нічого не забули.

Бере, де ти?

II

Три дні любові

Знову сторожкий ряд дверей; вони чекають моїх кроків, наче збираються проковтнути тривогу, страх чи саму причину, що привела мене сюди.

Місяць час від часу повивався темно-синьою імлою. Він потроху набирав якихось химерних форм, нагадуючи яєчний білок в склянці води, виставленій купальської ночі на підвіконня служниці. Вона запевняла, що саме цієї, а не іншої ночі там можна побачити корабель. Ми оглядали разом із служницею (ця дівчина тепер згадується мені дитиною, але тоді вона здавалася дуже мудрою і дорослою) чарівну склянку на місячному світлі: чари не приходили. Принаймні в моїх очах. (Але вона казала: **«Дивися, дивися, вже вимальовується судно...»**)

Я дивився на місяць, затулений білою кужелею, і його знамення ще й досі лишилося незбагненим для мене. Здавалося, ніби тої ночі (оточеної невсипущим, тремтливим подихом; цим морем, що є якоюсь жахливою пересторогою; цим хвилюванням) мене невпинно трясла якась жорстока сила у такт могутньому подихові. Я побачив, як спалахував і погасав на схилі Берів сигнал. Я покинув легеньке **судно** (як назвала його моя давня служничка), піднявся скелею по сходинках, нерішуче, як і всі, хто не звик до природи.

Бер — лише якийсь силует, якийсь химерний погаслий маяк, що показує мені дорогу. Одчинивши двері в патію, я збагнув, що з ними теж щось одчиняється й зачинається, що вони ховають в собі якийсь сенс, безповоротний, остаточний. У чому остаточний? Цього я знати не можу. Я лише знаю, що віднині у всіх наших вчинках є щось фатальне. Наче в кожному кутку, в кожній тіні ховаються загадки, які навіть я не в змозі розгадати. Підіймання сходами, обережне, щоб не рипіло старе дерево; Бєрова хода, м'яка, мов у антилопи; і ось інші двері, остаточні, крізь які я проникаю у тайник, постають, ніби щось уже пережите,

знайоме. Я знаю, що Бер іде босий. У Бера золотаві, гладенькі, дуже гарні, як для хлопця, ноги.

Це — старе скромно вмебльоване житло. Я бачу, як у темряві відсвічують предмети. («Нам щастило в усьому, — сказав Бер. — Не тільки була чудова дорога, а ще й випала місячна, як оця, ніч з легенькими хмаринками».) Іноді, здається, збираються всі обставини, сприятливі або несприятливі. І от несподівано з'явився ти, Бере, зі своїм багажем сприятливих обставин: цим домом, цим святом, цим човном. Цією родиною, цією датою. Цікаво, що твої обставини збігаються раптом з моїми давніми планами (які вже здаються лише зручною химерою). Всі нагоди випадають разом, химери переносяться в якусь абсолютно неминучу реальність: реальність, що вже давно мала б закарбуватися десь у пам'яті. Дім, хлопець, стара, що відзначає своє століття, — це природні шляхи, щасливі обставини, що додаються (до одної мертвої, похованої жінки, до долі одного чоловіка, недавно переведеного на острів), збираються і об'єднуються всякими причинами. Вони творять усе, чого я не можу уникнути, не зрадивши себе.

Щось таке легке, як раптовий сліпучий блиск цього круглого місяця з-за хмар, ніби відламується од купи щасливих обставин, як лиха привістка. Коли Бер відчиняє другі двері, розколюється темрява, розвіюється, здається, таємничість.

Це три вузькі, довгі суміжні кімнати. Вони більше скидаються на зали, на порожні житла, що стоять, марячи забутими бенкетами: з особливим відлунням, запахом солі й вітру, пилюки й задухи. Я проходжу першу, другу і вступаю в третю кімнату. Я відчуваю дрож, коли Бер поперед мене із зусиллям розчиняє важкі половинки дверей, намагаючись робити це так, щоб не скрипіли завіси. Дарма — їхній зойк в порожнечі, мов зойк якоїсь живої істоти. Я не міг стриматися, щоб не глянути вгору, на ліпну стелю, на павутиння, потривожене протягом з розчинених дверей. Промінь Берового ліхтарика освітлював убогі фіранки, вкриті роями крихітних, золотавих комах. Міриадами комах, що, здавалося, плавали в цьому роз'їденому сіллю повітрі. Зеленою і їдкою сіллю, що осідає на цих дверях, високих і вузьких, які тепер часто ввижаються мені уві сні.

У моїх снах повно цих дверей, що тихо розчиняються й зачиняються самі по собі. Вві сні я поминув цей одвірок, перш ніж зайти до третьої кімнати, до цієї обставленої, чи, краще сказати, захаращеної старими меблями кімнати. Тут усе здається понівеченим якимсь невидимим мовчазним чудовиськом, абсолютним володарем. Лише сутінки, в які хоч-не-хоч довелося мені поринути, набули тут якоїсь реальної тілесності. Бер спирається рукою на книжкову шафу, що нагадує кістяк якоїсь великої тварини; щось із гуркотом падає, і ми на мить нишкнемо. Але Бер засміявся: він згадав (і сказав про це мені), що в цьому домі ночами чуються якісь шуми. «Бо дім, — гадає Бер, — отак потроху розвалюється, розсипається з усім сімейством предків, які мешкають тут, хоча тут ніхто, здається, не збирається помирати». Ми з Бером засміялися, але я знаю, що мій сміх звучить для нього дивно.

Він підійшов до вікна, де крізь дірку в шибці — скло розбилося, певно, дуже давно, — проникали дощ та вітер, псуючи підвіконня. Мабуть, іноді й сонце зазирає сюди, крізь цей пролом, наскільки сягають його довгі золоті пальці. Сонце, певно, торкається цього рижка столу, цього паперу, на якому воно лишило якесь слово, якийсь добрий знак.

Бер каже, що сюди ніхто ніколи не заходить. Лише цими днями його мати тимчасово оселилася в першій з трьох кімнат. Мабуть, так має виглядати перша сходинка в пекло. Ніхто більше не відчинить других дверей, бо двері можуть привести туди, що й досі вважається лігвом домашнього диявола — діда. Бер нишком сміється з цього чоловіка, певне, хворого сумного чоловіка, що нажахав своїми безневинними дивацтвами цей дім і цих людей. Вже ніхто не наслідиться одсунути іржаві засувки. Лише миші (я чую, як вони сновигають вгорі, над моєю головою; і на підлозі, між ніжками стола, стільців, ліжка, під меблями, схожими в цю мить на експонати якогось чудного зоологічного музею) вільно почувують себе тут, у кімнаті.

У цій останній кімнаті хтось, мабуть, згромадив усе позбиране з інших кімнат. Ні до чого тут, посеред помешкання, оце величезне і таємниче, ніби вкрите золотом ліжко. Бер проводить рукою по балдахіну, який іскриться, наче коштовне каміння. Бер розуміє, що мені тут буде незручно, та зате знає, що ніхто ніколи не знайде мене в цій кімнаті.

Чому повертається нелюдський, тваринний, безтямний і панічний жах зараз, тої миті, коли цей хлопець причинив останні двері, переступивши поріг своїми босими ногами? Мене охопив страх (який може почувати лише дитина, зневажена в своїй гідності, розтоптана і принижена у своїй вірі). Я не хочу, щоб поверталася дитина і той час. Час повинен зробити зі мною те, що зробив з цією книжкою, яка розсипається в моїх пальцях, з оцим ліжком, яке рипить піді мною, з цією жахливою зеленою цвіллю, яка сповнює повітря, очі й легені.

Іноді щось безмірно дитинне може повернути нам спокій. Споглядання квадратного предмета, що його Бер залишив на підлозі, цієї металевій скриньки з харчами (консерви, бляшанки з пивом), викликає в мене щемливу ніжність, особливу посмішку, що зовсім не відповідає моїм пекельним намірам (Бер має дивне чуття гумору). Я торкаюся ногою краю цієї сільської похідної скриньки й відчуваю несподівану бадьорість — ніби прокинувся після якогось кошмарного сну і знаю, що надворі сонце й життя.

Він ніколи навіть не згадував про свою матір. Він у всьому покладається на неї. Він упевнений в її спільництві, яке, в найкращому разі, виглядатиме поступкою. Але сталося саме так. «Не дуже-то було де вибирати, якщо говорити правду» (це його слова). Він здається, не дуже цінує залізну вірність, яку бачить у своїй матері, навіть у свого дядька. Чому він так покладається на них? Я ніколи не був і ніколи не буду таким, як Бер. Усе в цьому житті має свою пору. В минуле (наше минуле) треба дивитися, як на деякі картини — з якоїсь певної відстані, щоб не зіткнутися віч-на-віч із загадковим світом довільних, не дуже узгоджених мазків. Бер не був би Бером, якби народився і жив у З.

Розхристаний щоденник

Повечерявши, я ввійшла до виділеної мені легендарної кімнати. Та я знала, що за цими щільно зачиненими дверима, за високими й похмурими половинками (які в дитинстві лякали й заворожували нас) хтось ховався в чеканні чи страху. Я запалила світло, я знала: позаду щось ворухнеться (хоч погляд, а ворухнеться). По той бік дверей, за якими вже

зникла таємниця (де раніше здивований і соковитий голос Борхи оповідав про вогнища інквізиції, де на полицях зотлівали дідові книжки, тепер уже схожі на сумне рам'я, на пошарпані бинти крихкої мумії), хтось вистежував мої кроки. В цих кімнатах немає електричного освітлення, і я принесла сюди лампу з червоною кулею, одну з тих ламп, що валяються по кутках у цій господі. Тут немає ні проводки, ні вимикача чи штепселя. Це абсолютно голі кімнати. Де знайшов Бер таємничий ключ? В мені оживають чиїсь оповідки про злодійкуватих дітей, історії про сторожких, потайних і босих підлітків на зрадливих сходах, що поскрипували раз у раз; пір'їни, вмочені в олію, що ними змащувалися заіржавілі завіси; діти, що в темних шпарках ховали ключі, монети, напої, гральні карти; таємниці, безцінні скарби. Як знайшов їх Бер? Але, піднявши лампу вгору, я збагнула, яка я досі фантазерка і проста душа. Вже немає дітей, що граються в злодіїв, що никають, ніби привиди або домовики (здатні висунути, п'яні від радості й запамороки, свої вкриті порохом голови десь під дахом, ніби привиди, що зойкають у флюгерах). Це такі діти, як Бер (хоча Бер, певне, ніколи не був дитиною, чи, може, ніколи не переставав бути нею, бо його дитинство минуло далеко від лиха і злигоднів); такі діти, як Бер, вміють орудувати потрібними інструментами. Клямка заборонених дверей акуратно підпиляна. Біля ручки вузька шпарка з чорнуватими краями. Лампа, яку я щойно запалила (я несу її в піднятій руці, наче зображую статую свободи), кине крізь цю шпарку промінь світла в забуті кімнати.

Поставивши лампу на стіл, я пошукала таблетки. Проте чи треба мені цієї ночі таблетки, щоб прийшов сон? Чи трапиться краща нагода, щоб не спати, пильнувати, як тюремний вартовий? У цих сутінках мені треба радіти, що Бер нарешті довірив мені першу таємницю. А чом би й ні? Адже це його перше прохання. Хоч воно, здається, неймовірне, і я могла б відмовити йому.

Якби в дитинстві мені сказали, що протягом цілого тижня мені доведеться отут спати, я оніміла б од жаху. Іноді я гадаю, що мені добре було б знову відчувти дитячий страх; але й він забувається. Марно я шукаю його по кутках, де колись ховався диявол, де він чекав, поки я подивлюся в люстерко і схочу перетворитися в красуню. Зараз мені байдуже, що я не красуня. От коли заявиться Борха (це буде в останній день, в останню мить), мені хотілося б побачити його тоді, коли Бер втягне його в свої благородні махінації. Ці хлопці, може, й не герої, але ж їм це й непотрібно. А Борсі потрібно. Борха, високий, вродливий і стрункий (хоч його завжди заїдало, що зростом я перегнала його), прагнув величі героїзму. Великих перемог. Зараз, через два дні, під час великого і уявного столітнього ювілею, коли Бер поділиться з тобою своєю таємницею, як поведешся ти, Борхо? Для тебе настане щаслива мить. Може, ти гадатимеш, що все залежить від тебе, що ти — єдиний, хто прорікає вбивче або рятівне слово. Я не знаю, який злочин вчинило оце хлоп'я, що, може, зараз налякане власною відвагою. Але чому це нагадує мені якусь гру, занадто тонку, щоб дозволити її двом дітям? Чому мені пригадуються оті удавані шахові партії на підлозі між Борхою і мною, коли ми шепотіли всілякі підбурливі, непокірні або й блюзнірські слова про старих, про світ, про бога чи квіти? Ох, Борхо, мій брате, хоч би де ми були, ми йтимемо разом, як Каїн з тінню Авеля. Самотні, мов Каїн і тінь Авеля, ми ніколи не розлучимося (кожний своєю дорогою, обидва ми блукаємо, обидва обходимо ділянку родинного пекла або безлистого свого раю).

З вікна долинає подих весни. Я заплющую очі, мене хилить на сон. Та крізь сон я хочу стерегти ці двері, пильнувати, аби ніхто не переступив цього порогу, довіреного мені. Справді, неабияка довіра. Якщо довіра походить од Бера, то це більше, ніж я могла сподіватися.

Я покинула тебе, Бере, покинула не тоді, коли ти, білявий хлопчик, бавився на газоні, а два роки тому, коли везла тебе сюди, в тому нічному поїзді. Чи можна було б повернути тебе якоїсь такої, як оце зараз, ночі? Ні, я не збираюся знову пробуджувати низькі інстинкти, облагороджені любов'ю. Егоїзм виявляє себе в різних формах, я не маю наміру знову прикривати його ілюзією любові. І тим паче ілюзією материнської любові. Ні, Бере, тебе ніхто не поверне. Цуценята втікають з дому, ховаються, ледве зіпнувшись на свої короткі лапи. (Бере, Бере, ведмежатко, де ти ходиш?..) Може, в цю мить інша жінка, така, як я, обмацує стару іграшку, яка вже нічого не означає. Може, зараз, у цю мить, якась жінка, така, як я, спокійно дрімає, гадаючи, що той хлопець, який зараз визирає з-за дверей Диявола, довірливо спить або вчиться, або п'є, або любить. Але він там, за тими дверима, і хтось переслідує його, або хоче переслідувати, або робить йому зло, або хоче його смерті.

Я навіть не знаю його імені, і не хотіла б знати, принаймні зараз. Попри все, я відчинила двері, і моя лампа освітила довгий відтинок зволоженої червонуватої підлоги, вже побурілої од часу і пилуки. Я відчула неймовірну порожнечу і пройшла поміж цими несподівано вузькими стінами, де лампа збудила силуети (тієї ночі, коли Герда ввійшла в палац принца і принцеси, коли вона подумала, що обіймає Кая, а насправді обійняла заснулого хлопця із смаглявою шиєю, хлопець розплющив очі, а Герда зойкнула, бо то був не Кай, і її лампа сколихнула неясні тіні на мурі). Але силуетами виявилися злинялі фрески на цих мурах; оголені, сплетені, гарні, неймовірні істоти, ніби висвічені на стіні. Я посміхнулася в душі з свого переляку, пригадала дідову пристрась — настінне малярство, — за яку його прозвали Дияволом. І зараз старий Диявол здається мені романтичним, чутливим і безрозсудним як дівчина. (Ота вишукана нагота запліснявілих і облуплених зображень, нікчемне наслідування фресок, де змальовувалося омріяне блискуче багатство, той пишний рай, що завжди був закритий для мене.) Поки я йшла крізь пустельну холодність червоної цегли, обабіч мене виникали темні молодики (що могли б вийти кращими з-під пензля іншого художника). Ох, бідолашний дід, скривджений гомосексуаліст, безконечно, жахливо самотній, самотній на цьому острові, в цьому світі. Ти бродив цими кімнатами, ніби мертва планета, тужачи за світлом, за можливими відблисками інших світил, що кружляють в іншому, ще неможливішому всесвіті: Бідолашний дід, подумала я й послала йому запізнілий привіт (оскільки до цієї миті не розуміла його). Я поставила лампу на підлогу, думаючи про незнайомого хлопця, що чекав, може, боязко, а може, сердито. Але хто міг би побачити світло в цьому вікні? Ця частина стіни виходить на море, на схил. О цій порі всі вже мають спати. Я пройшла у ріденьку темряву — якусь прозору, блискучу темряву, можливу лише в місячні ночі на острові, дуже близько від моря — і подумала про нього.

Я розчинила вікно, щось зірвалось і впало, легенько стукнувши, тоді затріпотіло десь під стелею. Але біле, чудове світло залило стіни, стомлені од відлуння, од непорушних танцюристів. Здавалося, якийсь глибокий подих піднімається з підлоги, виходить з мурів, ніби хтось полегшено зітхає. В повітрі під стелею заколихались якісь неймовірні, химерні бурульки, якесь брудне і водночас блискуче мереживо.

Я не знала ні його імені, ні того, що довело його до цього становища. Я й не бажала знати цього. Неможливо зрадити те, чого не знаєш. «Куди б я не пішла — скрізь зрада», — шепоче в мені гіркий і знайомий голос.

Я — нещаслива істота, я не можу бути щасливою, я ніколи не знала щастя. У світі повно таких, як я, жінок. Відкинувши співчуття до мене і до тих інших, слід сказати, що егоїзм, нерозуміння і самотність — це спільний і звичайний набуток дуже багатьох таких, як я, жінок.

Коли я побачила його, мені здалося, ніби щось у мені змінилося. Я не можу пояснити цього крутого повороту, його я не передбачала, чи принаймні не сподівалася. Я твердо впевнена, що це все уявлялося мені не так.

В останній з трьох кімнат, де були розтикані рештки забороненого світу (порожній сон старого), посередині, між погнутими, побитими, обчухраними, тісно зсунутими меблями, на краєчку жахливого ліжка, що тьмяно поблискувало, я помітила силует хлопця. «Ну й обстановка, — тільки й подумала я в ту мить. — Тут аж ніяк не годиться ставити ліжка». Тоді мені захотілося побачити себе очима хлопця — то, мабуть, те саме, що побачити себе в довгому вузькому, оманливому дзеркалі, відбиту в іншому дзеркалі, а потім ще в одному, і ще в одному. На щастя, у кишені жакета я знайшла пачку сигарет. З якоюсь полегкістю запропонувала сигарету і йому. Він поволі підвівся, але я, бажаючи спинити його, поклала руку йому на плече. В цю мить, від цього дотику в мені знов воскресла певність, ніби щось сталося не так, як мало статися, ніби щось сталося всупереч моєму очікуванню чи сподіванню.

Мені було добре стояти так: я все відчувала, все розуміла і показувала себе розсудливою й стримано суворою. Його рука біліла в сутінках, він узяв сигарету, ледве чутно сказав: «Спасибі», і я відчула якесь невиразне співчуття. Не до нього, але до іншої жінки, що уявлялась мені в якомусь іншому місці світу. Мені здалося, ніби його рука тремтіла. Може, тільки здалося (але признаюся, в мені ворухнулося хворобливе вдоволення, що він, певне, не такий зухвало спокійний, як Бер). Він черкнув сірником, і коли полум'я кволо освітило його схилену голову, я переконалася: **щось відбувається не так, як повинно відбуватися**, або, сказати точніше, **як повинно було б відбуватися**. Я дивилася на його обличчя, чоло, біляве волосся, його повіки і світлі вії. Біля очей помітила тоненькі зморшки; такі самі зморшки спускалися від ніздрів до куточків вуст. Я так і стояла із погаслим сірником у пучці і пильно дивилася у темряву. Чому я з тої миті, коли Бер поділився зі мною своїм секретом, вирішила, що йдеться про хлопця двадцяти або двадцяти двох років? Що спонукало мене так подумати про нього? Та обставина, що він був друг Бера, або знайомий, або, може, спільник (безпідставне припущення), ще не означає, що вони одного віку. Ніхто мені не казав, що він саме такого віку. Звідки взялося це безглузде переконання? Ні з того ні з сього я приписувала молодість, а також чистоту вчинкам,

абсолютно мені невідомим. Темрява, непроглядна, глибша, ніж темрява навколо мене, протистояла мені. Хіба ж не в двадцять років люди відважуються на авантюри й шаленства, на вибрики, які потім хтось зрізає і збирає, ніби стиглі плоди, щоб продавати їх на базарі за добру ціну? Хіба не так у житті? Хіба двадцять років — не доречний вік для такого? Будь-яке становище, діяльність, заняття, розваги та духовні поривання вимагають відповідного віку. Але що неждано плутає мої карти?

Тільки-но з'явилася тріщина, як пішла розколюватися вся споруда моїх надій чи побоювань. Я відчула жар на чолі, на щоках (як тоді, коли бачу себе одуреною). Мені здалося, ніби вся кров кинулася мені в обличчя.

Але я дуже боюся моїх безпідставних страхів, моїх численних відступів, геть позбавлених ґрунту, вони виходять на темну вулицю спустошення. «Отже, він уже не хлопчак. Він не в тому віці, щоб устрявати в студентські заворушення. Значить, усе це куди серйозніше». Але хто сказав мені, що це спільництво пояснюється тим, що я легковажно назвала подумки «студентські заворушення»? Заточуючись, я знайшла крісло. Може, тут йдеться про щось таке, чого я і в думці не припускала. Може, це просто грабіжник, звичайний кримінальник, нерозумний злодій, маніяк, божевільний, шахрай чи ще хтось — але хто мене поінформує? Бере, Бере, яка твоя роль у цій історії? Ніхто мене не інформував, це так, але ж я справді ніколи,— якщо не брати до уваги цієї ночі,— не хотіла бути в чомусь поінформованою. А крім того, чому я приписала йому якийсь світ, якийсь мотив, а передусім соціальний, а ргіогі, хоча ніхто не давав мені до цього навіть найменшого приводу? Чому я уявила його собі вихованим молодим студентом, а не грубіяном, нікчемною, стариком? Чи просто робітником, селянином, моряком або контрабандистом. Як по-дурному захищаємо ми наше бідне сумління, наш крихкий спокій! Я поставила його на місце не дуже зручне (як здавна на високих книжкових полицях ставила все те, що могло б порушити спокій мого власного, неподільного острова).

Я так і сиділа, уникаючи дивитися на нього, пригнічена суперечливими думками. Подумати, що я співчувала якійсь гаданій матері, яку уявила схожою на себе! І враз мені нестримно захотілося сміятися, з мене рвався безглуздий злий сміх. Якою смішною бачила я себе, якою кумедною була я, коли йшла темними кімнатами старого збоченця і мрійника, яким був мій дід; урочиста, безглузда, по-материнськи добра й водночас сувора, з лампою в руці (ніби в старих романах, героїні яких з піднятими факелами поспішають до заплаканих хлоп'ят, що заблукали). Я нічого не могла з собою вдіяти, нестримний сміх душив мене, не знаю, як довго.

IV

Три дні любові

Яка безмірна полегкість, коли в дверях біля замка раптом прорізується жовта смужка і ти бачиш промінчик світла; кроки, скрип меблів, потім відчиняється вікно. Під дверима туди й сюди снує видовжена тінь. Певне, вона засвітила гасову лампу. Здається, тут немає електричного освітлення. В цих кімнатах давно вже не знати було людської руки.

Справді, це неабияка полегкість — чути живі людські кроки по

той бік невидимої загрози, по той бік злоби, що дихає в цих дверях, потрісканих, вкритих цвіллю та роз'їдених іржею... Весь час тут щось шарудить, пацюки шастають над моєю головою й під меблями.

Двері розчинилися, і я побачив, як вона йде і, певне, роздивляється навкруги. Отак і я оглядався, коли вперше увійшов сюди. Це припущення підбадьорило мене, ніби це був наш спільний початок нового епізоду, в якому, може, всі ми під кінець поділимося нарівно здоровим глуздом і жахом. У небезпеці зближує якийсь полохливе відчуття, що **чим більше нас буде, тим менша загроза**, і навпаки, при поділі добичі, **чим менше нас, тим краще**.

Мені Бер майже нічого не казав про матір, і тому я не думав про неї. Певно, тому мене так вразив її темний силует, коли лампа освітила на стінах женоподібних запліснявілих і в міру хтивих підлітків. «Я гадав, що вона інакша». Але це нісенітниця. Якщо я ніяк не уявляв її, то як могла вона **бути інакшою!** Перш ніж вона поставила лампу на підлогу, відчинила вікно й підійшла до інших дверей (останніх), що ведуть в мою криївку, я мав час перепитати себе: «Чому інакша?» Вона здається дуже високою і худою, або, може, її видовжувала тінь, що лягала на підлогу.

Але коли вона запропонувала мені сигарету й сіла, щось дивне й незручне постало між нами: думаю, все до дрібниці було сплановане, передбачене і обмірковане, все, за винятком цієї несподіваної, банальної й незручної ситуації, коли двоє зустрілися в темряві, в тиші. Я повинен дякувати їй за, так би мовити, **співробітництво**. Хоча співробітництво наше було трохи вимушене — так **склалися обставини**. Але ми не можемо говорити, ми не вміємо говорити. Мені здалося, що вона сміялася. Щось дивне в цьому факті, але мені здалося, що вона сміялася. Або принаймні стримувала сміх. Важко сказати напевне.

Згодом вона пішла відчинити вікно. «Коли вона відчиняє вікно, в ній відчувається справжня одержимість»,— подумав я. І нерішуче зауважив: «Може, краще б лишити вікно зачиненим, щоб не помітили відблиску світла». (Я дивився на слабеньке рожеве світло в іншій кімнаті, світло від лампи, поставленої на підлогу, що оживило малюнки на стінах.)

«Ніхто не побачить,— сказала вона.— Ці вікна виходять на море. Та й, крім того, я сплю поряд. Я ж можу запалити світло в цих кімнатах будь-якої ночі, як зараз, наприклад». Я подумав, що в неї незвичайний голос. Може, це було лише внутрішнє відчуття, ніби щось у її голосі змусило мене подумати, що вона **інакша**. Голос у неї низький, трохи хрипкий. Це не мелодійний оксамитовий, або зрілий і поважний голос. Кожне її слово немовби оточував якийсь ореол. Говорить вона поволі, неголосно й, одначе, здається, за кожною її фразою бринить якась мрія, злітає вгору, туди, де зникають у високості руки, безсоромні ігри цих женоподібних настінних хлопців. Ніколи я не чув такого голосу, як цей, і не певен, що коли-небудь почую. «Може, її голос звучить химерно в цій кімнаті, у цих довгих, лунких покоях, що огортаються, повиваються відгомонам кожного відтінку її голосу»,— думаю я.

Я не знаю, що казав їй про мене Бер. Бачу у вікні, проти променистого нічного неба, контур її голови і плечей. Обличчя мені не видно, лише волосся, здається, чорне, і ще я нечітко розрізняю її худу, довгу шию; я почуваю, як коливаються її плечі. Вона рухається майже непомітно, легенько похитуючись (ніби пливе). Але я завважив це похитування, як завважував не раз раптову вібрацію стін, підлоги, тисячі предметів або краєвидів, тоді як ніхто або майже ніхто не помічав цього. Тому

я вгадую цей рух, легкий, як па якогось хисткого танцю. Я відчуваю запаморочення і заплющую очі.

«Я не знаю, що вам сказав Бер...» — говорить вона. І хоча в її голосі не чути ні роздратування, ні навіть натяку на стримуваній чи прихований поганій настрій, я знаю, що в її словах нема доброзичливості. Вона повторює: «Не знаю, що вам сказав Бер, але сподіваюся, що ви не вважаєте мене за добру матір, тим паче за люб'язну. Не думаю, що він натякав вам на можливу доброту моєї душі або просто на мою симпатію до юнацького бунтарства. На всякий випадок, я прошу не вірити йому: не чекати на мою доброту, якої, мабуть, взагалі не існує. Насправді я ще не знаю, кому допомагаю, про що мушу мовчати і з якою метою».

Безумовно, в її словах не було нічого приємного, але хоч як це дивно, звук її голосу викликав у мені почуття блаженства. Навіть тоді, коли вона говорила таке: «І, крім того, я навіть ще нічого не вирішила. Якщо я знаю про те, що ви тут переховуєтеся, це ще не означає, що завтра ви можете розраховувати на мене. Я просто здивована і ще не думала ні про те, щоб обурюватися, ні про те, щоб щось вирішувати. Так що зараз вам краще утриматися од будь-яких проявів вдячності».

По-моєму, я справді нічого тоді не сказав. Я бачив, що вийшла вона так само, як і заходила — повільно, трохи незграбно, якимсь утомлено, ніби кожен її рух вимагав зусилля — надто великого для такої вбогої мети (всього лиш ходити в цьому світі). Коли вона нахилилася, щоб узяти лампу, я зрозумів, наскільки ця жінка занурена, втягнута з головою в якісь споконвічні лінощі: такі лінощі можуть тільки передаватися, нагромаджуватися, визрівати протягом багатьох поколінь. Правду кажучи, спостерігаючи оті її лінощі, я відчув подив і заздрість.

Знову лише тіні, контури в темряві, знову тиша. За останніми дверима, за порожньою кімнатою, що нас розділяє, світло погасло. Знову темрява. Біліють половинки дверей.

Величезний, пишний місяць стелить на підлозі блискучі трапеції, виявляє на столі досі непомітний метал. Сяйво це наганяє смертельну блідість на мальованих хлопців. Вони здаються плескатими, прозорими істами, застиглими в чеканні.

Але дійсність — це не мить спокою, чи подив, чи усмішка, чи присутність людської істоти, яка говорить, пропонує сигарету і зникає. Дійсність — це коли знову поволі наповзає страх. Якби я не знав, що страх приходить до мене не востаннє, я встав би й закричав, сказав би, що вже несила стримуватися, що моєму терпінню настав край. Але я знаю, що це далеко не востаннє. Треба не зупинятися, простувати далі, йти. Не можна затримуватися в дорозі. Єдині ліки, єдиний порятунок під час моїх довгих переходів — це не затримуватися, йти, йти, йти.

Я волів зачинені вікна, так принаймні не чути моря. Якби не яскраве місячне сяйво, я б сидів спокійний, споглядаючи небо; неквапливо виявляв би незліченні світи, що в дитинстві манили мене і втішали. Але це сяйво сліпить, воно болюче.

Він теж сидів зачинений.

У старих господах, у селах, розкиданих по спраглій, пилявій землі моєї країни, завжди є зачинені й порожні кімнати; забиті кімнати, приз'

начені служити якогось фатального дня для того, щоб хтось там ховався з своєї чи не своєї волі. Для того, щоб хтось зачинився там з химерними хіромантичними снами, розпусними чи науковими. Як цей бідолашний старий, що заповнив снами або мареннями цей рукопис, в якому я навіть при світлі місяця нічого не можу розібрати (кожна літера — це ніби гніздо якоїсь темної комахи, де кублиться якась безнадійна і неокреслена ніжність). Або як той інший мрійник, який дні і ночі сидів у своїй тісній криївці, в комірці (де раніше зберігалися яблука й ліщинові горіхи). Самотній зі своїм страхом, самотній зі своїм твердим непідкупним, як йому здавалось, уявленням про те, яким має бути світ.

У цій кімнаті я повинен лишатися ще два дні, перш ніж повернуся на світло. Або, може, ніколи більше не повернуся.

У тій комірці о тій порі року не було ні яблук, ні зерна, лише залишилися в стінах пахощі плодів, що недавно тут зберігалися, мішків із фіс-ташками, мигдалем, з кукурудзою. Ідкий порошок танцював у повітрі. На бантинах висіли залишки кукурудзяних качанів. І там було вузьке й довге приміщення, певне, ще менше, ніж оце. І присунута до стіни фальшива шафа, задня стінка якої була насправді іншими дверима, що вели в комірчину — до криївки, де стояла розкладачка; де він спав, укрившись червоною ковдрою в чорну смужку, яка ще пахла скринією, нафталіном, зимою. Війни карлістів, переслідування, злочини, страх лунали в моїх дитячих вухах, ніби щось неймовірне, вже немислиме; але там була фальшива шафа, отвір; і він цілі дні був там, усередині, схований. «Не відчиняй дверей», — казала мені вона. Але вона мала на увазі двері на вулицю. Вона не знала, що я знаю про криївку. В ті часи вона була худа, мала темне, майже чорне волосся, трохи світліше на скронях. Вулицею вона ходила з піднятою головою і поверталася додому горда, майже люта після своєї роботи (нової і несподіваної для мене). Або з базарною сумкою, де лежали фрукти, хліб. «Чуєш? Не одчиняй нікому дверей. Ти кажи: **батька нема вдома**». Я щоразу казав: «Тата немає, він пішов, тата немає, тато вийшов». На дверях був запобіжний ланцюжок, і, безпечений ланцюжком, я висував своє дитяче личко в щілину й казав (поштареві, таємничому відвідувачеві, незнакомій жінці): «Ні, мого тата немає. Не знаю, де він є. Мій тато пішов...»

Він називав мене Бембі, бо прочитав книжку — йому надзвичайно подобалися розповіді про тварин, — герой якої, олень, мав саме таке ім'я. «Ти схожий на Бембі» — казав він мені, сміючись. Був він огрядний, життєрадісний. Однак під час розмови він якось ніби худнув, риси його обличчя загострювалися. Щоранку, перш ніж іти до школи, він прогулювався в сосновому лісі. О шостій снідав у великій з безладно розставленими меблями їдальні, з вазонами на балконі, захищеному зеленою шторою від сонця, серед побілених стін і літографій, що зображали птахів, оленів, коней. Там було дзеркало над канапою, два овальні портрети — дід і баба — в чорних рамках, якась кімнатна, ніжна, ніби щойно народжена, хирлявенька рослина, виставлена ближче до світла. Він любовно обривав пожовклі листочки, чистив її кривими манікюрними ножицями.

Але одного дня вона сказала: **«Він поїхав. Ти кажи всім, що він кудись поїхав»**. То була неправда (бо одної ночі я побачив світло в їдальні; я підвівся з ліжка, вийшов навшпиньках і побачив його; він сидів, поклавши лікті на стіл і спершись чолом на стиснуті кулаки; а вона нес-

міливо пестила його руку, втупившись у підлогу). Другого дня, коли вона пішла на роботу, я поволі піднявся сходами на горище. Бо я собі сказав: «Він десь повинен бути, він десь є. Він не може щезнути, ніби привид». Я відчинив ті двері, потім ще одні двері, двері шафи, а далі, штовхнувши, як у казці, задню стінку, побачив його.

Він обійняв мене, поцілував, зволожив мені обличчя (хоча я й не бачив, щоб він плакав). І сказав: «Бембі, не кажи нікому; я тут ховаюся. Не кажи мамі, що ти знаєш, але приходь до мене щодня, коли вона йде на роботу або до крамниці...»

Отак я і робив. Коли вона зачиняла двері з вулиці, я бігом піднімався сходами. Одчиняв одні двері, другі, штовхав фальшиву стінку шафи. А там сидів він. У нього виросла борода, він ще більше схуд. Він читав книжку в зелених палітурках, з яшмовою спинкою: «Сідай, Бембі. Мовчи, сиди тихо, Бембі». Це була таємниця. Велика таємниця самих чоловіків. Жінка не повинна була довідатися. Таємниця, про яку ніхто не повинен довідатися.

(«Бембі, історія одного лісового життя» Фелікса Зальтена. «Це здорово, якщо слова, приписувані тваринам, справді виражають їхні почуття...»)

Перед затворництвом він іноді брав мене літніми вечорами в сосновий ліс. Я заганяв колючки в ноги; по камінню або на кущах повзала жахлива гусінь; птахи щось вигукували, про щось попереджали. Було або холодно, або жарко. Я відчував спрагу. Всюди були мурашки і глиця. В хліб попадав пісок... **(...Це здорово, якщо слова, приписувані...)** Одного разу я побачив здохлого птаха, напівобгризеного страхітливим роєм дрібних і метушливих червоних мурашок. Я кинувся бігти, упав з усього розгону, і до крові зчухрав коліна. Шкіра в мене завжди була надто біла, сонце так і впивалося в неї. Нас чекала тінь од будинка, мов заводь: блискуча, зелена і свіжа; а ще тінь од їдальні, од дзеркала, од хирлявої кімнатної рослини. Чому він водив мене в сосновий ліс? Чому я був Бембі, саме я? Але такі люди, як він, робили всіх істот кращими, уявляли їх собі незвичайними, чарівними. Такі люди, як він, наділяли всіх істот думками, бажаннями, прагненнями надзвичайно високими й благородними. Світ був для них гармонійною симфонією почуттів, голосів, розпростертих і щедрих рук. Я був щасливий у лісі Бембі. (Я не був — ніколи він мене не бачив — блідим і нажаханим хлопчиком, який не наслідювався сказати, що сосновий ліс йому бридкий, що йому огидні курні дороги, ненависний світанок над нашою брудною річкою.) А він декламував: **«Чарівні дари, великі скарби землі»** в спустошеному краю піску і скель, лукавих ящірок, насторожених, самотніх людей. Він казав: **«Велика людська родина»**, а сам не мав родини. Він казав: **«Неоціненний скарб дружби»**, а сам не мав друзів. (Бо тоді, коли він сидів тут, сховавшись, блідий, оброслий, читаючи в тисячний раз **це здорово, якщо слова, приписувані тваринам...** його брати покинули той край, його друзі розвіялися по світу. Вже не було вечорами й смерком у їдальні з зеленою шторою від сонця **(Ще одну пляшку!)** друзів, балачок і афоризмів... **«Власні почуття цих істот»**, читав він далі нагорі, під червоною ковдрою, бо похолодало, а в криївці не можна було топити грубки. Ніхто не повинен був знати, де він є. **«Коли ти підростеш, синочку, я тобі це поясню, все можна пояснити. Не думай, що люди лихі. Ти зрозумієш, коли я тобі це поясню. Це лише непорозуміння...»** — сказав він. Я думав, що це так, що справді колись воно поясниться мені, і все ста-

не зрозумілим, обґрунтованим. Тоді важливо буде, щоб Бембі не втратив ще раз (наче Бембі з книжки) віру в людей.

[Але ж, Бембі, «ти не вмієш бути самотнім!» — запитували в оленятка, коли воно шукало і не знаходило своєї матері. «Але ж, Бембі, хіба ти не вмієш бути самотнім!..»]

Він умів бути самотнім дні й ночі. Дні й ночі. Я вривався в його криївку вранці, коли причинялися двері за матір'ю. Вона нічого не підозрювала, поверталася стомлена, стурбована, з червоним од холоду носом: **«Сину, ти не одчиняв двері! Ніхто не стукав!»**

Ні, ніхто не приходив. Я нікому не відчиняв двері.

Але я не вмію бути самотнім. Не вмію бути самотнім, і тому Іза ввійшла в моє життя, оволоділа мною, прилипла до мене, наче п'явка. Вона впливається в мою плоть: болюча, настирлива. Я не вмію бути самотнім, тож навколо мене збираються хлопці, я відчуваю їхні погляди: вони вірять мені, і я розростаюсь. Я відчув, як я розростаюсь в нічній тиші, в невиразному гомоні вечорів, разом з ними. Бо я ввів їх усіх і кожного зокрема в надзвичайно складну систему, у навдивовижу тонкий механізм, здатний рухати світ, де люди є собою, де всі істоти (тварини теж) **«виражають свої справжні почуття...»**

V

У цьому місті

Вона ще не зовсім прокинулася, коли почула, що в шибки тарабаниць дощ. Агресивний, ненависний будильник заскімлив у вухах, і вона простягла руку, щоб заглушити його. «Нудний дощ», позіхнула Іза. Вона ледве бачила свої довгі, рожеві ноги, свої перламутрові нігті на тлі квітчастої рогожки, аж ось удар серця ніби знову повернув їй прикрість минулої ночі. Пройшло сонне забуття, вона знов відчула якесь гостре, безжальне жало, її огортало якимсь болісним туманом. Іза почула свій тихий голос, майже шепотіння: «Маріо».

Це був не такий день, як усі інші, що минають у надокучливих розмовах про чужі справи, чужі обставини, чужі інтереси, минають над клавіатурою машинок, над паперами й папками для паперів, над картотеками й телефонами, у ненависному плинні годин, у ганебній муці стриманих образ, в огидних силуваних усмішках; вона чула голос Ортіса, завідувача коректорського відділу, — він сидів по той бік скляної перегородки: «Якщо працювати без мрії, не можна працювати добре. Мрію треба вкладати в найпростіше діло...» — його майже церковний, удавано сердечний голос вона чула ранками й вечорами (однаковими у вічному неоновому світлі, бо туди ніколи не зазірало сонце). Це був не такий, як усі інші, це був навіть гірший день.

Іза відчула слабкість, безсилля на початку цього робочого дня, цих одноманітних годин. Дотепи, жарти, нещирий тон, кава, цигарки; не дуже тонка іронія Пелайо, скарги Маргарити, участь (з удаваним ентузіазмом) у спільному парі болільників... Цього дня всі години були нестерпні: «Маріо немає. Сьогодні я не побачу Маріо».

Вона нашвидку поснідала, уникаючи дивитися на стару, що радила

їй надіти гумові чобітки; не хотілося бачити її сіре волосся, безладно сплутане синьою сіточкою («Дивися, я ношу цю сіточку; знала б ти, звідки я її дістала...»), бачити голі ясна, навіть без штучних зубів, її халат, її черевики, її руки, заляпані рожевими й білими плямами, слухати її удавано лагідні материнські поради. («Куди поділася б ця люб'язність, якби я не одержувала отого конвертика, отих подарунків і «надбавок». Цікаво, куди поділася б оця лагідність, якби їм не перепало половини, чи, може, й більше, з усього, що мені вдавалося урвати в цьому мерзенному світі».) Її пасивна, постійна, тупа ненависть, така звична на службі, струменіла тихо, по-домашньому. «Вони були не такі привітні п'ять років тому»,— згадала вона, спускаючись сходами. «Вони не були такі привітні тоді, на перших порах». Коли вона, дурненька дівчина, переїхала в це велике місто, з багажем мрій, коли ціною нічних годин, відірваних від сну, безглуздо намагалася надолжити втрачене. «Мені страшенно хочеться працювати і вдосконалюватися...» Куди поділася безпомічна невинність — надмірна, безглузда доброта?

Підхоплена щільною людською юрбою, притиснена до автобусних дверей, Іза з незворушним лицем нишком штовхала сусідів парасолькою. Видержись з людської маси переможцем, вона їхала в паркій задусі автобуса; сумирна й байдужа в дріб'язковому й галасливому світі, де без крику не можна обміняти банкнот у сто песет. Дощ перішив по віконцях, по той бік тісняви, сміху й нудьги.

Одразу після екзаменів Хасінто, як і щороку, поїхав у село. Влітку там збиралася вся родина: мати, сестри, шановний суддя. В цей період бездумного відпочинку серед чебрецевих кущиків, чорних тополь і гірського повітря, вгамовувалися його студентські поривання й жалі. В середині вересня він повертався. Вона бачила, як він виходив з автобуса — засмаглий, зміцнілий. Вже три вересні вона чекала прибуття автобуса з гір на нову й блискучу станцію «Омнібус Бенітес», три вересні з легенькою весільною посмішкою зустрічала вона нареченого, який повертався до книжок, до пансіонних суперечок (у нього крали, як він розповідав, безцінні ковбаси з валізи), до вечірніх прогулянок, до сплетених рук, до заборонених поцілунків у під'їзді.

Уже минало четверте літо. Іза ще носила жалобу після смерті батька. Фарбована спідниця її тісно прилягала до стегон (спідниця завжди здавалася вогкою). Вона вперше наділа чорну блузку в білу горошину,— проте сподіваної полегкості вона не відчула.

Але того, четвертого літа Хасінто не повернувся з села. Він «заручився» з дочкою багатого поміщика, вродливою, високою білявою дівчиною, володаркою ще більшої кількості принад, аніж терпляче й таємниче повідомляли їм з матір'ю сестри Анчорена (обізнані з усіма родинними та місцевими новинами). В їдальні, життєвому центрі поверху, перед заскленою галереєю Іза з матір'ю намагалися підтримувати буденну розмову. Та вже за кілька хвилин в їдальні западала мовчанка, порушувана лише погано прихованими маминими охами та зітханнями. Час минав нестерпно повільно. Щодня до них хтось приходив (подруга чи просто знайомий) і приносив новини про Хасінто. «Шкода, шкода: таке гарне і таке юне створіння...» Іза відчувала, як у ній повільно наростає глуха лють. Ніби в свої недавні двадцять два роки вона померла, ніби її хотіли поховати чи хотіли б бачити її мертвою.

Вечорами вона почала виходити сама. Втікала до Ебро від подруг, від їхнього непотрібного співчуття чи од удаваної прихильності. (Тільки Маручіна сказала їй прямо: «Дівчинко, подивися на себе і на тих хлоп-

ців, не вистачає, щоб Хасінто лишив тебе в дурках. Якщо ти не виїдеш звідси, тобі не минути поганої слави». Це однаково, що сказати: «Або їдь, або ставай підстилкою».)

«Тоді я їду»,— з неприхованою люттю повторила вона того вечора. Перед річкою, де не один вечір бачив їхні млосні обійми, їхні поцілунки, слухав їхні сімейні, щасливі плани. На тому березі двоє напівголих циганчат пустували між купами сміття, на вбогій і ніжній зеленій траві, незбагненно чистій серед покидьків. «Мені двадцять два роки, і я маю неабияку перевагу над тутешніми дівчатами: все ж таки навчання, хоча й перерване, допоможе мені вийти вперед...» Чому б їй не завершити навчання? Не піти звідси, не втекти з жалюгідного міста, від його тісних вулиць, колонад, мосту, річки, від прогулянок, від незліченних святих. Піти, покинути їх назавжди. Того вечора Іза виявила силу волі, покійно придушувану протягом двадцяти років. («Бо дівчина повинна здаватися покійною і приємною, хоча вона не приємна, а колюча, не покійрна, а запальна».) Несподівано вона спіймала себе на тому, що сміється. Вона сміялася розкотисто й радісно, сидячи під тополями, під смарагдовими листяними пасмами, над річкою, що текла собі, байдужа до світу, до усміхнених дівчат, до берегів, захарашчених іржавими бляшанками та подертими черевиками. Побачивши, що вона, самотня, сміється, сидячи на землі, циганчата, регочучи, щось загукали до неї (важко було розібрати, що саме). Вона пішла геть од нахабних циганчат з голими темними пупами, витираючи щоки,— вона ніколи, ніколи ще не сміялася отак, до сліз, як того вечора. Мама, вигоди, гроші?.. Так, вона була немилосердна. Мама лишиться сама? «Яка лиха дочка!» Так, лиха дочка. «Куди ти поїдеш, невдячна, куди? Що ти знайдеш там такого, чого немає тут?» Із альбомів, із старих родинних бувальщин, із родових анекдотів спливли дві бабці: поважні, пихаті розорені татові кузини (що так любили його, коли він ще хлопчиком лишився сиріткою; «можна сказати, вони були матерями, справжніми матерями для мене, поки я став на ноги...» — чую я татів голос і пригадую зволожені його очі). Стже, із запилених шаф родинної історії вона витягла два привиди, підперезані стрічками, вибила з них пилюку, поставила фотографію на столі в їдальні й вирішила: «Я поїду до тіток, платитиму їм за помешкання, це мені обійдеться багато дешевше, і, крім того, я поможу їм трохи». «Ох-о-хо, ці сьогочасні дочки!» Мама, донья Долорес, сестри Анчорена задоволено зітхали, крадькома поглядали на неї, праведні наставниці, вони пророкували поганий кінець неслухняній дівчині.

Бабці зустріли її з бурхливою радістю, бо вважали її власницею сільських маєтностей, вони гадали, що вона купається в розкошах та достатках, що тішило їхнє убоге самолюбство. Ізині очі перебігали стінами, стелею; вона споглядала останній крик будинку, розпачливе волення меблів, картин, консолей та дзеркал. Здавалося, ніби кожен стілець, кожен вазон невидимими нігтями й зубами вчеплювалися в стіни, в підлогу, в повітря, насичене камфорою, шафраном і парфумами «Роз д'амур»; неохайні, відчайдушно вперті та чіпкі, вони нізащо не хотіли пасти в холодне черево ломбарду. Бабці висловили кислий подив, коли Іза пояснила — вона навмисне пояснила не одразу, а тоді, коли влаштувалася в кімнаті, коли ще вони оточували її привітністю, обслинювали поцілунками, пощипували за щоки — що вона мусить платити за навчання, а тому повинна негайно ставати до роботи. «Але ж твоя мати...», лепетали вони, їхні обличчя враз подерев'яніли. «Але ж твоя мати... нічого не збирається тобі переказувати?» — «Ні».

Іза спалила свій перший корабель і для початку (як «подарунок») половину своїх заощаджень поклала у простягнуті, жадібні руки (долоні ніби із смугастої брудної порцеляни). «Не турбуйтеся, я все добре влаштувала, спланувала й зважила».

Дорогою з контори Іза відчуває в собі суворість і скнаристий холод полічених до останнього сентимо грошей. «Я харчуватимуся в їдальнях, бо за роботою не матиму часу бігати додому...» — казала вона.

Вона не харчувалася ні в їдальнях, ні вдома — ніде. Щоб на довше вистачило, вона кусала крихітними шматочками булку; поволі сьорбала юшку в гамірливому приміському кафе. Ковтаючи гірку темну рідину, кусаючи м'яку чудову булку (вона ніколи не думала, що у безликому, безглуздому місті можна так смачно їсти булку), вона читала оголошення біржі праці, шукала якусь реальність між рядками тонкої, лицемірної брехні про щедрі винагороди; це був якийсь заплутаний підприємницький лабіринт, що закінчувався звичайним оббиванням порогів у місті (з поверха на поверх, пропонувати якусь нову мазь). Вона ще не мала роботи, не мала нічого. Останні її гроші лишилися на ощадній книжці, заведеної у день народження; сума та зростала скромними татовими зусиллями та енергійними заходами хрещеного батька Фернандо (до того, як він помер), крім непередбачених грошей на різдво, на трьох святих, на свята Ізабеллу... Навіщо зараз, під холодним ранковим дощем, згадувати немилосердний світ відмов, зачинених дверей, нестерпний голод, що змушував її повертатися напівп'яною од виснаження до своїх тіток, посміхатися їм безстрашною, якоюсь безгрішною посмішкою. Але бабці не могли жити самими цими щирими й промовистими посмішками; бабці супили брови, простягали, мов китайські ляльки, руки, казали, що вона мала одержати «преміальні», «подарунки». («Ох, старі дівчата, так довго милувані смертю, старі дівчата, печені й безжально бережені, янголи в світі, де вже немає місця ні пестошам, ні подарункам, ані будь-якій делікатності».) Бо: «Донечко, ти збагни, адже ми беремо з тебе значно менше, аніж тобі довелося б платити в будь-якому іншому домі...»

Ізина контора була в новому, зведеному в ще не забудованому кварталі, будинку; сам квартал існував, здавалося, ще тільки в чийсь уяві, в якомусь проекті. Тим часом вона йде од автобусної зупинки й загадково оглядає зашкленений фасад тієї споруди, звідки вигнано сонце.

Коректорський відділ — її відділ. Найдрібніший службовець, маленьке коліщатко великої машини, що випускає словники, підручники з техніки, якусь науково-популярну літературу, романи для молоді та силу інших речей, зовсім незбагнених для Ізи. У видавництві вона не може позбутися неприємного враження, ніби вонь принесла на своєму тілі запах мокрої одежі, ненависної парасольки, поту, важкого духу й лихого настрою з автобуса. Вона вставляє в контрольний годинник («зрадник») картку, натискає кнопку, чує дзенькіт і всміхається сама до себе. Вішає плащ, ставить парасольку в пластмасове відро — зовсім недоречне серед функціональної гармонії меблів — і поринає в клавішний стукіт, у неонове світло, в ледве чутний гомін стриманих, таємничих розмов. Побачивши її, Пелайо з похмурою іронією каже, що вона кепсько виглядає. В устах Пелайо (Іза холодно оглядає його сірий светр,

хвацькі вуса) це натяк на бурхливу любовну ніч. («Уява твоя примітивна й брудна,— каже Іза, пародіюючи якийсь напівзабутий вірш.— Нечиста і весела...»)

Іза ненавидить цю контору, де зустрілася з Хайме, і любить її, бо вперше побачилася тут з Маріо. З тих чи інших причин у кожному ударі по клавішах, в кожній меблі, в кожному обличчі Іза щоранку відтворює свою історію презирства та свою історію любові.

До приходу в цю контору вона працювала (непевна й беручка, мрійлива й боязка) спочатку в швейному ательє, потім у крамниці електропобутових товарів (в бухгалтерії), а потім ще в одній конторі. Отже, вона вже обжилася, пізнала хитросплетіння страховки, штурмівщини наприкінці року, подвійних зарплат, преміальних, номенклатурних списків, штатів тощо... Далеко позаду лишилася бідолашна Іза, «що подає надію», без підтримки, без «певності», без «надбавок». Іза йде по брунатному килиму з незалежним і впевненим виглядом. Скінчилося її кочове життя, небезпечна вільність (з правом на пільги, на виплату страховки при хворобі та з іншими правами). Іза блідо усміхається до олівців, до папок, до ще чистої попільниці. На що б не впав її погляд, вона відчуває легку, майже непомітну втому. Хто пам'ятає Ізині заняття? Лише іноді вечорами вона відвідувала уроки з англійської на скромних курсах, влаштованих у тому ж будинку, де вона жила. Розчарування, лінь, сумна свідомість, що **вже запізно**, віддаляли її чимраз більше од світу, який раніше вона вважала реальним і навіть чудовим.

Це Хайме пробудив у ній давнє бажання здаватися «відмінною від інших» (не від **чоловіків**, а від **жінок**). Хайме був кремезний чоловік з чорним кучерявим волоссям; він носив окуляри в чорній оправі. Коли Іза з ним познайомилася, він мав десь сорок п'ять років, його очі за скельцями були чорні, великі, трохи булькаті. Хтось із жінок зауважив, що в цього типа «добра хватка». Іноді, стикаючись з ним у ліфті, Іза крадькома позирала на нього. Він не здавався їй ні бридким, ні вродливим, ні чимось привабливим. Лише того дня, коли він покликав її до свого кабінету і доручив «відповідальнішу роботу», вона з подивом відчула, як у ній ожило забуте марнославство.

Втупивши очі в сторінку, неспроможна читати навіть по складах, Іза пригадує погляд чорних, випуклих очей за скельцями. Того дня вона подумала, що в нього якісь дивні очі — вони нагадують двох рибин за склом акваріуму. «Чисто оптичний ефект»,— подумала вона з дурним вдоволенням, виходячи з страшного й милостивого кабінету. «Очі йому збільшують окуляри». Трохи згодом Хайме висловив думку, що Іза — дівчина з неабиякими здібностями і що вона заслуговує відповідальнішої посади, а зараз слухна нагода. «Він таки справді захопився за добре місце і вміє користатися з слухної нагоди»,— ущипливо засміявся Пелайо. «В цього типа така платня, про яку тобі нема чого й мріяти, красуне. Це він вирішує долю всіляких папірців, цензури тощо... Це той типчик. Звичайно, на його посаді кожен би зумів... Саме таким належить світ».

Іза пригадує перехід на верхній поверх (де краще опалення, де стукіт підборів заглушує товстий килим, де машинки, столи — сучасні, зручні, вигідні). Іза відтворює «момент підвищення», щось схоже на легке запаморочення першого дня, коли вона одержала **свій стіл, свою машинку, своє** не спільне, приладдя. Акуратна, горда Іза ввійшла нарешті в окремий наділ (маленький, скромний, але нарешті окремий наділ) того світу, якому вона, здавалося, належала.

Тепер ці речі втратили для неї привабливість, стимул, будь-який інтерес. Ранок минає, дощ не перестає. Надворі Ізу піджидає вулиця: знову заповнена людьми, що чекають автобуса, що повертаються додому; що повернуться через годину, через дві тим же маршрутом, з тими ж зітханнями, з тими ж сварками, з тими ж жартами, під тим же дощем. Якась повільна гіркота заповнює її; всі розійшлися, і вона, остання, бере парасольку, плащ. Лише швейцар зостався й очікує з ключами в руці.

«Якщо Маріо не повернеться, піду шукати його»,— несподівано вирішує вона. Хоча б лють не покинула її, адже тільки лють підхльостувала її досі, до цього моменту, коли дощ зволожує їй лице. З якоюсь бунтівною втіхою Іза дозволяє цим холодним, дрібним краплям повзти по щоках.

В її житті Маріо з'явився завдяки чистій випадковості. Крім службових обов'язків, вона мала опікуватися такими особами, як Маріо. Саме тоді вона вперше відчула те, що називають «передчуттям». Того дня, коли Маріо підійшов, сів біля її столу, і вона почула його голос. Того дня, коли вона помітила його чудову і якусь горду вроду. «Що вони бачать в цьому типові? — не раз повторював Пелайо.— Він схожий на голодного хорта. Тільки щось корчить із себе». Того дня вона вперше побачила його мідно-золоту чуприну, його голубі очі, його тверді вилиці; ці руки з довгими пальцями, що так ніжно брали папір за кінчик і показували щось, чого Ізі, вщерть переповненій незнайомим досі почуттям, ніяк не вдавалося вловити. Вперше за стільки років вона відчула захоплення, пошану до людської істоти. Вона споглядала з дитячим зачаруванням особливий відтінок його шкіри, наче «оббризканої золотавим пилом» (останнім часом вона читала багато банальних романів і впізнала той відтінок). Вперше вона знала напевне, що в її життя ввійшов саме цей, а не якийсь інший чоловік. Знала напевне, і тому відчувала якийсь невиразний страх. Передчуття чогось болісного, приємного, лихого чи доброго, але такого, чого вже не уникнути.

Автобус нарешті з'явився, під невдоволене ремствування юрби. (Іза невиразно пригадує один документальний фільм: напівголі дикуни вистежують якогось звіра, що, ламаючи кущі, вистрибує з хащів; дикуни кидаються на звіра, пронизують його списами.) Іза йде аж до рогу, бачить, як біжить жінка, прикриваючи плащем дівчинку в учнівській формі. Крамар замикає свою крамницю. Іза переходить вулицю і йде вперед, сама не знаючи, куди й чого. «Того ж дня в моє життя ввійшли лихі привістки, хаос, страх, ревності, відчай...» Скромний бар пропонує гарячі закуски, бутерброди, каву — все це намальовано на вікнах, мокрих від дощу. Бар здається порожнім і похмурим, наче барліг. Іза згортає парасольку й заходить.

VI

Три дні любові

Я рвучко схопився, так мовби сон мій був справжнім злочинцем, забороненою розкішшю. Не пригадую, коли я заснув. Серед цих напівзотлілих книжок я знову шукав свої спомини; щось, що могло дати мені

забуття. Серед книжок, що розповідали мені про давні й витончені системи тортур. Про тих, хто в інші часи ховався тут од світу, хто відчував надмірний потяг до крематоріїв і до масових знищень. Може, тому і залишилося тут на стінах і меблях щось схоже на липучий слід густого диму, який, певно, колись закривав небо над деякими куточками цього острова. **(«Масний чорний дим підіймався од людських смолоскипів... диявол зникав, тікав принижений, обернений у чорний і масний дим...» — написав хтось отут, в цій кімнаті.)**

Я брався розшифровувати манускрипти, ці маячні сновидіння, цю суміш шаманства та вченої пихи. Дивно, але ніщо тут не здається мені чужим. Жодна річ у цьому зруйнованому і брудному приватному раю, у сховку померлого багато років тому чоловіка, не здається мені незнайомою. Я знав цього чоловіка. Я читав ці книжки, ці манускрипти в багатьох кутках цієї країни, де я народився. Безліч разів я стикався з такими безумними, ретельно змальованими машинами, з такими безладними снами про жорстокість і любовстрастя. Мені знайомі ці нестямні стрибки назад, ці пошуки глузду заднім числом, глузду, що може служити виправданням, або жупелом, або захистком від великого страху перед світом, смертю і, нарешті, болем. Це патетичний відступ по слідах крихіт вічності, це — нікчемний порив пережити забуття. «Не хочу вмирати, не хочу вмирати»,— зойкають усі речі й нагромаджені меблі, полиці, ввігнуті під вагою лише пороху й вогкості. І тортури плоті, і наука, і самота, і безтурботність, і солодка й марна любов до неможливого: ці непокірні, голі хлоп'ята, короновані виноградним гіллям, що піднімають свої руки до неіснуючих небесних птахів... Усе волає, стогне, випрошує милостиню вічності, надію вічності. «Не хочу вмирати»,— чую в рипах меблів, у раптовому пицанні пацюків, у мовчазному осіданні пилюки на пилюку. Ніщо не чуже мені в цій кімнаті. Таких кімнат повно. В будь-якому селищі, в будь-якому районі; між пасмами гір, коло повноводих чи висохлих річок, десь далеко чи поряд, за білими й чорними тополями,— скрізь існує якась вузька, довга порожня оселя, що даремно очікує на повернення якоїсь примарної сили, свята, що так і не відбулося. Порожні й зачинені оселі, порожні й зачинені люди. Стіни, папери, стоси; урочиста, з закрутками, з віньєтками, з арабесками каліграфія. Каліграфія. Слова під пилом. Гадаю, що в моїй країні є море тихих, замкнених кімнат, де завжди може ховатися якийсь утікач. У нас безліч кімнат, куди не доходить сонячне світло, де замкнені двері й іржавіють клямки. Великі заброньовані кімнати. Надмір кімнат. В моїй країні не два й не три чудових міста, мої співвітчизники — не лише мої друзі. Мої співвітчизники зачиняють двері, забивають вікна, ревно бережуть порох, зотлілий папір, щоб пацюки гризли чудову пишну каліграфію **(«вже не пишуть таким гарним почерком»)**. Скільки зневаги громадиться по цих оселях. Це невичерпані шахти презирства, глибокого, тривкого та непідкупного невігластва. Довгі й вузькі танцювальні зали без танців, тіні масок, відкинуті на стіни, кімнати самоти. Якщо запитати в першого-ліпшого, то він відповість, що й у нього, звичайно, є такий спогад: дядько, зовсім збожеволілий, замкнений в замиському домі, дядько, з якого всі глузували. Майже всі мої співвітчизники можуть похвалитися родичівством, дружбою, спомином про абсолютно здичавілих кумедних людей, добровільно ув'язнених серед далекоглядних труб, компасів, теорій та орографічних або морських карт по великих кімнатах.

Я прокинувся з якимсь гострим відчуттям вчиненої помилки: я спав,

спочивав, забував. Не можна кидати так життя, так тихо, без того, щоб не змарнувати його. Залишати життя з обережністю — щоб воно не впало, не поламалося,— тут же поряд, біля одежі, черевиків, годинника та окулярів. А потім підібрати життя ранком, коли повертається сонце: почистити його, вибити з нього можливі помилки і знову користуватися ним. Це, по-моєму, насмішка над життям — кидати його так просто, бо життя і не легке, і не ручне, і не приємне. Лише якийсь не-свідомий легковажний тип може спати так, як я.

У мені болять очі, бо це небо надто яскраве, навіть тепер, коли у високості ще, мов пелюстка, в'яне місяць, і коли світанок — це лише прозора золотава рідина. Воно надто яскраве для мене в ніжності цього щоденного народження світла. Небо ранить мої очі. Я гадаю, що сонце ненавидить мене.

Я ніяк не оговтаюся після її нового візиту. Після того, як вона сиділа й розмовляла зі мною. Я не сподівався ще раз побачитися з нею, тим більше не вночі, не в темряві, коли не розрізнити навіть виразу її обличчя: страх то, чи розгубленість, чи гнів. Дивно, що вона повернулася, гадаю, чи, краще сказати, я переконаний, що вона й сама не знає, чого повернулася. Сюди, де, здається, зринає все те, що колись змушувало її страждати або мріяти. Непевне й сумне прагнення штовхає її, як штовхає все, що дише на цій землі. Од вершини її теперішнього, так тяжко, рік за роком завойовуваної, вона розпачливо біжить назад, шукає якогось вільного кінця, що має бовтатися десь у порожнечі: щоб схопитися за нього, може, й піднятися до якоїсь тверді чи якогось сенсу, переконливіших, ніж ця земля й цей сенс. Я вгадую, що вона ненавидить ці стіни, цей порох, цю трухляву деревину підлоги. Але вона приходить сюди, повертається до цього місця, де сиджу я і яке їй зрештою нав'язали. Поза домом вона, може, ненавиділа б мене, або зневажала, або нехтувала. Це дивно, але мене ніщо не дивує. Бо відтоді, як усе розпочалося (а розпочалося це тієї миті, коли я затулив очі тій жінці й оглянув уже навіки німі вуста, коли поховав нарешті її із пекучою і німою помстою у вузькому склепі міського кладовища), скрізь навколо мене кипить, не вщухаючи, жорстока сутичка.

Найдрібніші деталі набирають особливого змісту. Вона побачила кошик з харчами, вчора ввечері принесений сюди Бером, і збагнула, що я навіть не розкривав його. Коли ти замкнений, то всяка, навіть найбальніша дрібниця набирає якогось особливого змісту: ти сподіваєшся великого самовиправдання. І справедливості.

Замкнений. Він сидів також, і чимдалі непотрібнішими ставали рейди якогось Бембі, що, певне, втрачав останні залишки своєї віри. Гадаю, що пору доби він визначав за кольором предметів, спостерігаючи, як спалахує або гасне на них світло. Коли сонячне сяйво повзло вгору по стінах, то означало, що вже вечір, і він дивився на папір, де ще можна було прочитати (очі призвичаювалися до слабкого світла): «Бембі, хіба ти не вмієш бути самотнім!»

Вона виявилася доброю людиною, бо принесла на таці гарячу каву. Кава, як кажуть, бадьорить, стимулює. Я пив і досі п'ю щодня стільки

кави, що вже не знаю, стимулює вона чи ні. Вона сіла осторонь, біля столу, наче потонула в старому незграбному кріслі. Вона виявилася доброю людиною. В розмові ми уникали гострих, сумних, дражливих чи двозначних тем. Ми розмовляли як чемні знайомі: про острів, про Бера, про море. Я прикинувся, ніби мені цікаво слухати розглаголь- ствування про острів, про Берові заняття, і згодився з нею, що море тут гарне. Але я абсолютно переконаний, що вона бачила, які байдужі мені оті балачки про острів, про Бера, про красу моря. Я знав це, читав у її очах, у рухах, у всій її фігурі, раптом немовби розквітлій на дні цього неоковирного крісла. Мало того, що помолоділа,— здавалося, вона взагалі не має віку (мов оті облуплені ефеби на стіні в непорушному танці). Я дивився на неї, занурену в те потворне крісло; двері за нею розчинилися, і там, позад неї, виднівся дурненький голий хлопець з піднятими вгору руками. Я не зміг роз'єднати ці два видива, не міг переконати себе, що то вже знайомі мені образи — ця жінка і цей настінний кретин.

На вигляд вона не старша за мене. Дивно, що ми майже однакового віку. А можна подумати, що між нами відстань багатьох років. Тепер, коли світло стало яскравішим, я міг добре розгледіти риси її обличчя, колір шкіри, очей, одержу. У неї чорне, блискуче волосся. Я чув її голос, зовсім не сприймаючи слів, як і вчора ввечері; я дивився на її смагляву ніжну шкіру. Цікаво, що вона ні разу не усміхнулася. На обличчі в неї маска серйозності, якої вона не скидає вже давно, якась рання серйозність. Як у деяких підлітків, коли до них починають ставитися як до дорослих. Оця дивна серйозність так і не зійшла з її обличчя. Не знаю чому, але мені здалося, ніби вона промениться якоюсь незнаною, незбагненою, звитяжною красою. Я з подивом помітив, що ця краса не зумовлена ні рисами її обличчя, ні зламом брів, ні кольором шкіри. Це якась особлива, зовсім своєрідна краса, що немовби спустилася з якоїсь таємничої високості й, наче дощ або сяйво сонця, заповнила собою простір. Її ясно-смагляве лице, її очі, її тонке, без настороженої скутості тіло, її вишуканість несподівано здалися мені ще привабливішими.

Іза значно молодша, вродливіша і, безумовно, принадніша. Але Ізіна врода стала для мене звичною та очевидною, як її слова, жести чи любов. Я не розумію її невдоволення, коли ми неспроможні розтягти любов, або бажання, або просто якусь несподівану радість. По-моєму, ми повинні прагнути доступнішого та справедлившого розподілу і матеріальних благ, і наших почуттів.

Я не знаю, як її звати, і вона не знає мого імені. Ніколи мені, як сьогодні, цього дивовижного, особливого дня — дня, що, здається, без годин повис над мороком двох ночей, створених в час помсти,— слова не здавалися такими безпорадними. Можливо, складну, організовану систему слів могла б замінити усмішка, так само як презирливий чи насмішкуватий жест або спокійна тепла рука, покладена на іншу руку. Та вона не усміхнулася мені, не подарувала жодного значущого погляду. І все-таки у помешканні щось ожило, відбулося якесь зближення, якесь злиття; так вода, що стікає в долину, поглинає борозни, заповнює сухі ковбані, перекидає каміння й перетворює суху пилюку в bagno, щоб потім повернутися в незбагненне зелене лоно океану.

Є багато різновидів життя, вроди, потворності; є й такі, як сьогодні,

дні, коли я існую, пригнічений якимось підводним законом. Я пригнічений і водночас вільний. Вільний, наприклад,— хоча б на короткий час,— од поривчастих, рішучих рухів, на які я, здається мені, остаточно приречений. Я є? Сумнів — єдина моя власність. Великий сумнів зрештою, що цього дня поволі спливає з дна аж до якоїсь глухо закритої поверхні. Сумнів — це єдине моє добро. Як дивно, що коли вона повернулася — це повернення вже не здалося мені неймовірним — нам видалося (я відчуваю, що якимсь чином мої думки пов'язані з її думками), ніби ми ніколи не розлучалися. Чи принаймні, ніби за її відсутності ми познайомилися ще ближче; ніби ми усвідомили щось найглибинніше, найпотаємніше, щось безмежно наше: її та моє. (Один мій друг, художник, колись казав мені: «Коли я на кілька місяців кидаю малювати, то мені здається, що я марную час, марную здібності. Але коли знову беруся за пензлі, то виявляється, що виходить у мене краще, ніж доти, що в це гадане дозвілля я багато чого навчився».) За її відсутності в цій невидимій, оманливій та мудрій школі хтось навчив нас важкої науки безстрашної, безтямної, трудної близькості двох істот. Двох істот, що волюють водночас висловлювати, обмірковувати, розуміти чи знищувати будь-який сумнів. Той сумнів, що я виявляв в її тілі, а не в її словах. Не знаю, як можуть іноді виявляти фізичну реальність тіло, шкіра, відчуття, що становлять людську істоту, її думку або її слова, її духовну суть. Це тонке тіло виявило свій великий сумнів ясніше, ніж це можна було б зробити за допомогою слів. Здається, сумнів виказує кожен кивок її голови, кожен порух її колін — майже дитячих колін,— лінія її вилиць, її стомлених, серйозних, неусміхнених вуст. В якусь мить вона здається мені хлопцем, ще за мить — якимсь неймовірним сфінксом, якимсь ідолом, суто жіночим, невблаганним та кровожерним. Не знати як, я збагнув, що очі в неї не чорні, а темнуваті, похмурі. Та якби в них зазирнуло сонце, вони б спалахнули, наче виноградні грона. Я дивлюся на неї і думаю, що вся вона ніби згусток якоїсь великої невпевненості, якоїсь безмежної дитячої допитливості, патетичної незбагненності світу.

Лише тоді, коли я замовк, коли після моїх — і після її — слів запала тиша, я здивувався і навіть здригнувся, усвідомивши, що наговорив. Раніше я не знав цього, а тепер розумію (розуміння це приходить швидко і разом з тим повільно, суперечливо і послідовно) ціну слів, цієї єдиної зброї, яку людина проносить крізь зливу ударів, крові, жорстокості, невігластва, тупості та честолюбства. Розпачливі слова йдуть у брню проти бруталності, проти зойків дикого вдоволення або проти рикання темного черева світу. По ламкій, вишуканій каліграфії я суперечливо, слово по слову відтворив довгий хід, нескінченну прощу жаху і ненависті.

Лише тоді, коли знову запала тиша, я збагнув, що сонце щезає, що ми остаточно втрачаємо денне світло, що день з його світлом, вітром, з його самотою або затаєною радістю занурюється в глибоку безповоротну безодню. Як я розповів їй те, що неможливо розповісти? Як я дізнався про неї те, що нелегко збагнути? Зараз я не розумію, в цій тиші, яка єднає нас, дивовижно зближує, що аж торкаються наші коліна, і я навіть відчуваю дотик її руки, не розумію, кажу, людей, здатних викладати акуратно, точно, свідомо та хронологічно історію свого життя. В цій тиші, що оточує нас, що тисне на нас щоразу нестерпніше, я починаю думати, що ніхто не має історії. Ніхто не в змозі розповісти

історію свого життя. Єдине, що можна зробити, це говорити про хлопчика, про пейзаж, про дерево, про великий страх.

Єдина історія, яку я можу розповісти, це історія рабської, насмішкуватої дитячої віри. Ми могли говорити разом і в наших безладних спогадах віднаходити коріння непевності. Зараз, у цій несподіваній тиші (яка насправді є лише відсутністю слів), я знову знайшов сховане під тисячею покривал та самовиправдань безмежне, майже солодке розчарування. «Я не такий розсудливий, не такий ясний, не такий приємний...» — промовляє в мені якийсь байдужий похмурий голос.

Я — звичайний гендляр. Я сам себе продав — потроху, крихтами, щоб мати змогу успішно спекулювати власною правдою. Шматочки власної правди я почав скуповувати того дня, коли сказав собі: **«Я не маю права робити, що мені заманеться, бо життя покладає на мене велику відповідальність... Я купую крихти власної правди, бо в мені прокинулася сила, наївна мудрість»**. Я й далі продаю власну правду навіть оцим хлопцям, які не мають потреби бунтувати, які не знають ні ненависті, ні люті, ні голоду. Але вони — молоді хлопці, а я загубив того хлопця, яким був колись. Або, може, не був ним ніколи. Химерне відчуття: ніби я пильно й відчужено оглядаю себе збоку, молодого, як і вони, це незграбне наслідування Горя Горинського (яке носить бабцю на плечах, а бабця б'є його підборами по боках, шмагає, поганяє ще й приказує: **неси мене, любчику, неси мене, хлопчику...**). Раптом я ніби побачив хлопців попереду, коли вони звертали за ріг, і вже зникали. І мені привидилося, ніби я із бабцею на плечах біжу за ними, а бабця хльоскає мене, а бабця ніжно приказує, і я гукаю хлопцям, щоб зачекали на мене, щоб зачекали, бо я не хочу, не хочу їх губити. Нікчемна та принизлива правда, що я — підтоптаний юнак, викладач на вакаціях для хлоп'ят, що змарнували учбовий рік, похмурий коректор сторінок, на яких пишеться про нафту, про майбутнє алюмінію, про дівчат, що цілують дорослих чоловіків; спадкоємця єдиного добра: помсти. Але я зостався, я й досі на тому ж рубежі, на якому, здається, хтось припинив скажену біганину. Я й досі купую та продаю самого себе. Щоразу продаю себе дорожче, щоразу купую себе за кращу ціну. Я зробив із себе блискучий бізнес. У торгівлі моя правда була добре самооцінена.

Я замислююся над таємничим смислом цього взаємного і вже нестримного пошуку, над причиною цієї неминучої зустрічі. Так, справді, нічого спільного, крім сумніву, у нас немає.

VII

У цьому місті

Три довгі дні без жодного дзвінка, без жодного рядка, без жодної новини. Маріо завжди каже: «Я не писатиму тобі, не варто». Скільки разів він це казав, коли вибирався в такі місця, куди вона не могла піти й лише стояла з глухою люттю, стримуючи злобу, тихо прикушуючи язика, щоб не втратити останню частку того, що стало для неї єдиним змістом життя. Та раніше вона напевне знала, куди він подався, з ким і для чого. Без цієї легковажної та грубої брехні. «Ніби йому до

мене немає діла, ніби йому байдуже — вірю я йому чи ні», крапля за краплею скапує злий внутрішній голос. Вона ні разу не одержала од нього листа, це так, і дуже рідко були од нього — ще необхідніші — телефонні дзвінки. Зустрічами, побаченнями завжди розпоряджалася вона, призначати дні, години, місця було її ділом. Маріо обмежувався тим, що давав згоду. Спочатку з якоюсь утіхою. А тепер це лише данина нудьзі, звичці, легкій згідливості: бо він передчуває й боїться, що відмова, може, буде ще незручніша.

«Він не знає мене так, як знаю його я»,— думає зараз вона, сидючи за столом між двома бабцями, що акуратно насипають у тарілку димучу несмачну юшку; вони перекидаються поміж собою якимись односкладовими словами, схожими на сигнали, вловлені в повітрі; це ніби послання в минуле, вже віджиле і зрозуміле лише для них самих. Іза прийшла до висновку, що вони перемовляються між собою, як птахи, в давньому ключі, напівмовою, побудованою на повтореннях та відгомоні інших розмов, ведених з року в рік. Чути їхню химерну балачку — ніби слухати нескінченну симфонію коротких гортанних звуків та подовжених «с» у кінці. Іза питає себе, чи ж у цьому, зрештою, щастя: дожити до старості і втішатися хіба що срібною цукорницею з ініціалами «тата й мами»; насипати димучу юшку в тарілки із голубим візерунком, які «випадково збереглися». З гіркою посмішкою Іза пригадує той час, коли до неї прийшло щастя (вбоге щастя, оперте на патетичному «не слід шукати гіршого, не слід руйнувати те, що донині ми вважаємо за весь наш світ»).

То були дні, коли в неї почалася коротка і банальна пригода з Хайме; коли в одноманітному, беззмістовному, спустошеному житті молоді Ізи (тоді вона була справді молода) сталася зміна, що, нарешті, принесла їй спокій. «Спокій не треба лічити, відмірювати, розподіляти. Жити достойним життям,— думає вона, непорушно сидючи перед тарілкою,— з мінімальною гідністю, щоб не пройти ним, як злодій, або жебрак, або негідник, куди важче, аніж це здається в провінційній глушині, на березі якоїсь річки, біля циганчат, що сміються з життя серед гниючих покидьків, іржавих бляшанок». Життя з якимсь мінімумом миру, гаразду, без привидів, що підстьобують тебе наприкінці кожного місяця, без рахунків, без таких черевиків, які вже тебе не прикрашають,— це куди важче, ніж уявляє собі бідолашна дівчина, народжена в маленькому суворому місті. Іза береться швиденько сьорбати несмачну юшку; вона готова забутися, дозволити себе приспати (принаймні, на кілька хвилин), відкинути всяку надію, всяку досаду, не зважати ні на які пророцтва, добрі чи лихі.

«Але ж важко — не думати. Ми гадаємо, ніби можна казати: трохи полежу, приплющу очі, спочину. Але це неправда. Я не спочину. Ніхто не зможе спочити, якщо прокинулася думка, якщо думка летить, веде до тієї грані, до котрої ми не бажаємо повертатися, повертатися й повертатися. До тієї жажливої грані, яка повертає нам інший час, гарний, той, що нам хотілося зупинити в годинниках, у календарі, і той, що ми хотіли б прогнати, викреслити з пам'яті».

Думати й думати; пригадувати Маріо, Хайме. Пригадувати історію уривками, шматками; час Хайме та час Маріо. «Хайме не був лихий. Ніколи він не був до мене лихий»,— думає вона, щоб відігнати од себе страх, тупий біль, яким пронизує її сумління саме ім'я Маріо. («Він не

повернеться. Я втратила його. Він не повернеться».) Тоді Хайме («які безглузді речі трапляються в одноманітному потоці наших днів») постав в її уяві з атрибутами зла. Зло і добро з дитячих казок, з наївних фільмів Іза сприймає, як ідіотську гру; як гротескний танок істот, що вигадують добро, лихо, гріх, чесність, честь, розпусту. «Скільки поганого читва, скільки дурощів, скільки отрути»,— каже вона собі зі стриманим гнівом, та він неспроможний розбуркати або запалити її. «Скільки глупоти, переодягненої в мудрість».

Зараз, у цю мить, смішно сидячи перед смішною тарілкою з юшкою, Іза пригадує «лихого» чоловіка, «звабника», «нахабу» і, охоплена безмежним розпачем, визнає, що «він не був такий лихий». Він добрий, він справедливий, він чистий, він коханий... Ізі хочеться плакати. «Я ніколи не плачу»,— намагається вона переконати себе. Щось тверде немилосердно стискає їй горло. Іза підводиться й хоче сказати: «Я не маю апетиту, в мене болить голова, перепрошую, піду трохи спочину...» Але навіть цього сказати вона не може. Їй досадно, що зараз її нечемність сприйняли б доброзичливо. Зараз вони з ласкавим, співчутливим поглядом дозволять їй піти, ще й примовлять: «Сердешне дівча, воно забгато працює». «Так, як і тоді»,— з іронією думає вона й відсуває з грюкотом стільця. Вона відшукує похмуру кімнату, ницьма падає на ліжку, заривається головою в надто м'яку подушку. Груба ковдра коле їй щоку. Вона одгортає ковдру, піднімає покривало, відчуває свіжість простирадла. Тепер добре, тепер несподівана волога, гаряча і розпачлива, просочує крихітний шматочок полотна біля скроні. Цей полотняний клаптик ніжно пахне далекою кімнатою, де був японський світильник і невимовне блаженство, розлите в повітрі, в світі; якесь неможливе відчуття лагідного, теплого затишку. «Тоді й Хайме повернув мені якесь таке почуття». Це вже було не давнє, змарноване тепло, неможливий притулок. Це була жадана полегкість, велика розрядка. Щось майже забуте: уявлення про те, що могло б бути світом без страху перед лихими намірами, без побоювання перед злобою, яка оточує Ізу, без потреби надто сумної й жалюгідної оборони тих, хто — як і вона — повинен бити, кусати, топтати, щоб не пропасти остаточно в пилюці, яка вкриває землю. «Він не був занадто лихий». Що вона могла ще просити у світі, де найбільшою близькістю між людьми була жага? Що могла тоді просити? Іза заплющила очі. Сльози зараз у неї — це нитка із клубка, із спустошливо безконечного клубка. «Чому люди кажуть, ніби плач утішає? — думає вона.— Хто сказав, ніби плакати — значить втішатися? Якийсь кретин, що плакав лише в зубного лікаря. Але я не в силі усміхатися навіть своїм дотепам, як то буває, коли шукаю жартівливого коментаря, щоб полегшити особисті — і зараз надто часті — розчарування». Повернути дівчині смак до життя, до того, щоб дивитися в люстерко, надівати нову сукню, вечеряти в пристойному ресторані, дати їй змогу розважатися, танцювати...— це не значить бути лихим.

Якось, багато років тому — їй було тринадцять чи чотирнадцять — в ілюстрованому журналі, який щотижня одержувала за скромну плату служниця Патрісія, Іза прочитала про один випадок зведення дівчини. Заглиблена в читання цих сторінок, Патрісія, як помітила Іза, шепотіла собі під ніс, сидячи за пропахлим милом і травами кухонним столом, а навколо панував циганський нелад, бо дощового вечора довелося спішно знімати з галереї білизну. «Патрісіє, дай мені щось перекусити, обій-

дуся без вечері, бо завтра в мене екзамен, і я вчитимуся хтозна й поки...» — попросила Іза. Спочатку Патрісія не зважала на прохання голодної, змерзлої дівчинки, що повернулася з школи, а потім щось пробубоніла, неохоче підвелася, залишивши на столі барвисті сторінки із **святими** — як казала вона — і подалася готувати перекуску. Поки служниця розрізувала навпіл булку, Іза дивилася на неї. Патрісія, здавалося, була під владою невиразного, напівбожевільного, напіврайського сновидіння; ніби загублена в давньому і, звичайно, приємному світі. У тому світі, що лежав зараз покинутий на кухонному столі, від дужок, де можна було прочитати курсивом слово **продовження**, до тих дужок, де було написано такими ж літерами **далі буде**. В барвистій рамці білява дівчина, злякана й лагідна, без сумніву, піддавалася чарам красеня з чорними кучерями і в картатому жилеті. Іза неуважно погортала журнал. «Навіщо ти читаєш оце, Патрісіє?...» Патрісія дала їй їсти і, не відповівши на запитання, забрала в неї журнал, щоб знову поринути в пригоди цієї цікавої пари. Іза пригадала ті дні — всього два роки тому, — коли терпляче вчила Патрісію читати. Тоді саме бідолашна осиротіла Патрісія приїхала з села — батька її переїхав важкий віз із сіном. Над убогим ложем Патрісії у темній комірчині, куди ніколи не зазирає сонце, до стіни пришпилена кнопками батькова фотографія, вирізана з сімейного гурту; батько в береті, збільшений й відретушований і тим остаточно перенесений в царство мерців. «Навіщо ти це читаєш, Патрісіє?» — повторила вона згодом, спонукувана таємним здогадом, який без видимої логіки пов'язував сцену зведення дівчини з батьковою фотографією на стіні. Патрісія вже мила посуд, повіта клубами пари, і не приховувала поганого настрою, зрештою, цілком зрозумілого в таких випадках. Іза з удаваною байдужістю надкусила яблуко. Патрісія сказала: «Хіба тобі не треба вчитися? Іди зі своїми книжками і дай мені спокій!» В кухні були й інші сторінки з журналу, вже читані, замацані, складені в стос, яким судилося потрапити або в мисник, або в бачок на сміття. Піддавшись якомусь незрозумілому імпульсу, Іза підбрала нишком пожмаканий папір. Вийшов цілий жмут, заляпаний олією та просяклий духом цибулі. Вона розгладила аркуші, порозкладала по порядку й уклала поміж сторінок холодного та розумного підручника з хімії. Хоч вона боялася потрапити на очі Патрісії і їй було страшно за завтрашній екзамен, Іза одним духом поглинула цю жорстоку історію втрати дівочої цноти, таку показову й повчальну.

Та сцена зведення дівчини не стерлася з Ізиної пам'яті. Судячи з прочитаного, зведення здійснювалося за твердими канонами — навіть у межах розмаїтої гами еротичної фантазії; словом, грошовитий літній чоловік хотів — так шалено, що й не сказати, — оволодіти молодою, тендітною, непорочною, наївною юнкою, досить гарною і до того ж готовою принести себе в жертву заради добробуту (або здоров'я) іншої, ще нещаснішої істоти, тобто батька, матері, баби, братиків чи ще когось. Висновки з цієї історії: чоловіки з надмірними апетитами та повними кишнями не знають докорів сумління, а їхня жорстокість не має меж. Хоч і з оглядкою на добрі звичаї, зведення було описано так, що не ображало делікатні почуття читачок. Усе забарвлювалося фатальністю: мовляв, сталося неминуче, інакше не могло бути. Навіть тоді, коли роки відняли в Ізи таку ж наївну довірливість, ця сцена залишалася, спливала, хоч невиразна й далека в густих туманах злигоднів Адама та Єви і їхнього вигнання з раю; разом з образом янгола-охоронця, який повернувся обличчям до стіни й оплакував перший смертний гріх своїх

підопічних: гріх, що відтоді став порушенням шостої заповіді. Звісно, того погожого, гарячого ранку в неділю, коли Хайме, вже вкотре попросив її прийти в неробочі години, бо треба було кінчати якісь справи в конторі, що не могли чекати до понеділка, Іза відчула раптовий, щирий переляк. Блискуча секретарка, бездоганна, енергійна та пунктуальна Іза, що хотіла показати себе з найкращого боку на новій посаді, вдоволена Іза, яку тільки-но підвищили й відзначили, сонячного недільного ранку подалася до Хайме — поки що до дона Хайме—поважного, коректного, нездатного на найменшу легковажність ні в робочі, ні в «над-нормові» години. Не вперше вже поспішала вона на отакі виклики, щоб розвантажити працюючого, люб'язного дона Хайме. До того дня робота виконувалася без будь-яких перебоїв, без жодної фрази або погляду, які хоч трохи порушували б суворі, безликі приписи, без найменших ознак людського тепла. І того ранку дон Хайме з'явився такий коректний і бездоганный, як і його костюм, сорочка, манжети та краватка (зовнішність дона Хайме нічим не нагадувала отого кучерявого розпусника і безсоромного звабника в картатому жилеті). Того ранку Іза несподівано перелякалася не через те, що виявила інтимні бажання дона Хайме, а лише тому — як чітко постає це зараз в її споминах! — що поведився він незвичайно. Несподівано дон Хайме схилився до неї й замість того, щоб пояснювати щось по роботі, одверто запропонував їй піти до його **майстерні**. Без явного захоплення, без очікуваного — і так гарно описаного в журналах Патрісії — хтивого шаленства в спокійних, збільшених крізь окуляри очах, він прямо, але й шанобливо заявив, як йому сподобалися лінії її ніг, її губів і ще чогось. Згодом натякнув, що міг би прикрасити нудне життя такої нещасної, так погано зодягненої і такої вродливої дівчини, адже вона, поза всяким сумнівом, має на це заслужене право.

Хоч спосіб зведення не збігався достоту з усіма тими описами, якими недостойно зачитувалася сонна Патрісія, не було сумніву, що це — зваблення, а проте Іза погодилася з радістю (одразу ж виявленою і майже не прихованою).

Отож променистого ранку Іза, й разу не поцілувавшись, пішла услід за Хайме: сіла в його автомобіль, вмостила біля нього, помчала вулицями міста, несподівано нового та осяйного; позаду лишалися тротуари, заповнені людьми, що поверталися зі служби божої й несли в руках пакуночки з солодощами; вони вирвалися на ще іскристішу сонячну смугу поміж дерев, де, здавалося, утримується давня й дуже смутна тиша — тиша дитинна, солодка, приємна, — тут містилася так звана **майстерня** (вона лише подумала тоді спокійно, що Хайме був справді людиною, не дуже схильною марнувати час).

І перший крок до безчестя не був надто болісний; вона не почувала себе дуже приниженою, бо щойно бачила людей, які несли святкові пакуночки з солодощами. Вона відзначила, хоч і з подивом, що несподівано відчула себе ближчою до них, принаймні зовні; Іза здавалася собі схожою на тих дівчат, що не носили одне й те саме пальто чотири зими, не старалися ховати закаблуки, безліч разів лагоджені в шевця на розі. «Раніше я була куди далі од них, раніше я почувала себе людиною іншої раси, нижчої, приниженої, безнадійно нікчемної...» — казала вона з тривогою, що начебто здатна була привести до відкриття правди про саму себе. Такої правди, що досі вважалася за цинізм. Перший поцілунок Хайме був нітрохи не гірший од першого поцілунку Хасінто чи якогось іншого хлопця (хлопці мали — вона ясно ба-

чила це — не такі наміри). Хайме було близько п'ятдесяти років, він мав дружину, дітей, будинок, професію й такі заняття, що не мали нічого спільного з Ізиним життям (та й вони їй були ні до чого). Іноді вона пригадувала вбивчі репліки стенографістки Маргарити, адресовані жереб'ячій властивості чоловічого роду. Садизм, мерзотність, безмежна брутальність не дуже в'язалися з годинами здорової відвертості в маленькій і аж ніяк не екстравагантній **майстерні** — швидше схожій на номер другорядного готелю, ніж на **майстерню**, принаймні в Ізиному уявленні,— того чоловіка, який умів цінувати молодість та вроду, чоловіка ще досить молодого, щоб ця оцінка їй була приємна, але, з другого боку, вже в такому віці, коли не допускають надмірностей (бо ні його розписаний час, ні робота не дозволяли зловживань). Перший поцілунок Хайме (ще на ногах, як тільки він поміг їй скинути з себе ненависний одяг із зношеною синьою підкладкою — і, скинувши його, вона спізнала почуття визволення від жалюгідного існування) був солодкий, гарячий і (якби можна було очистити його від усякого кровозмісного натяку) майже батьківський. Без окулярів, обережно полишених на столику, і голий, Хайме виглядав молодшим, ніж можна було сподіватися. Очі стали менші на злагіднілому, стримано хтивому лиці, й Іза виявила в їхній темно-зеленій оболонці зворушливу розгубленість короткозорого чоловіка; майже повернення в його не зовсім змарновану молодість. Коли вона обняла його велике тіло, його широкі плечі, то подумала, що це приємне, майже чудове відчуття: ніби вперше обнімаєш життя з його зручнішого, правильнішого та безумовно пристойнішого боку. «Непристойно,— казала не раз вона собі після прощального, ніжного, обережного поцілунку в щоку,— непристойно ганяти по світу, як оті бідолашні пси, що, незважаючи на атукання й каміння, ладні бігти за обгризеною кісткою куди завгодно». Пристойно, навпаки, прокинутись одного дня вільною од турбот кінця місяця, од неоплачених рахунків, од принизливих, уже неймовірних латок. Пристойно — це усмішка двох бабців, які з вечора до ранку здаються улещеними, тихо уговканими цим скромним достатком.

Руки Хайме виявилися не грубими лапами (як розповідала Маргарита), так само як його таємничі пестощі — не підступними диявольськими хитрощами (про які із задоволенням читала Патрісія на кухні). Великі, смагляві, з опуклими суглобами руки Хайме мали незрівняний запах, який навіть сьогодні згадувати приємно. «Може, тоді теж була любов», — каже собі Іза, ледве стримуючи сльози. Коли ж не любов, то як пояснити це тепер, у цьому рефлексійному повороті до минулого, в цьому перебиранні певних учинків, які можна так спокійно розкласти по шухлядах і зберігати, ніби мова йде ще про одну конторську операцію? Все вийшло зовсім інакше, аніж описувалось у високоавторитетному в справах кохання журналі Патрісії. Не було трагічної розлуки (холодної січневої ночі), не було саркастичного сміху розпусника з кучерявим волоссям, самоти й беззахисності безпорадних героїнь з романів; її зв'язок з Хайме після того ранку в неділю став міцніший, зустрічі регулярніші. Замість «відрази, яка є наслідком вдоволення хвилевої жаги», було те, що робило приємними й жаданими їхні побачення, докази прихильності або любові, чи того, що вони так називали. Побачення відбувалися вже не тільки в **майстерні**: щоб продовжити їх, вони вирушали удвох на прогулянки вдень, увечері, вночі й будь-коли. Не раз випадала нагода і зробити коротку подорож наприкінці тижня: два дні по таких місцях і мальовничих куточках, яких раніше вона і не мріяла відвідати.

Хайме не видавався їй ні розпаленим шаленцем із скляними очима, яких навчилася ненавидіти Патрісія, ні слизьким плазуном, яких зневажала Маргарита; він не скидався навіть на тих телепнів чи нахаб, яких Іза вже знала з власного досвіду. Хайме був чоловік чепурний, приємний, вихований і не позбавлений (Іза знов відчуває якийсь щем у серці) таємничого чару, здатного збудити в молодому тілі жагу і шал, сповнити блаженством і ніжністю.

Отже, нарешті (підсумовує Іза з безсилою покорою, ніби щойно розтоптала щось дуже дороге), коли її стосунки з Хайме досягли того, що в романах Патрісії визначалося, як **кульмінація**, з'явився Маріо, і враз, одним ударом поклав край єдиному розсудливому періоду такого безладного життя.

Нараз Іза відчула себе вбогою, окраденою — відчуття просто-таки жорстоке. «Танцювати, розважатися...» Що це за дівчина, яку можуть зробити щасливою нові черевики, або торбинка, або запрошення на танці? Де ця дівчина? Її вже нема. Вона ніби померла. «І в цій смерті винен один Маріо». Безсила злоба пронизує її. «Маріо оживив мої мрії, бо вважав мене чудовою жінкою, а не так, як інші, бідолашним дівчам. З претензійної, безглуздої пихи я вважала себе «європейкою» біля тополь над Ебро, бо, бачите, цілувалася з безталанним вусанем, товстунном, йолопом та егоїстом. Він знову пробудив ту Ізу, яка могла дивитися згорда на Маргариту та на всіх інших (що напевне знають, чого хочуть та сподіваються од цього світу). Він знову пробудив, знову збаламутив. Зустрівши його, я ще раз відчула, ніби щойно приїхала з іншої, незнаної провінції, з іншого, ще глухішого містечка. Бідолашна Ізо, бідолашна Ізо, Маріо розчавив тебе, поховав. А заради чого?»

Хайме поводився добре. Він і не грубіянив, і нічого не вимагав. Історія їхніх стосунків не скидалася на ті історії, про які з досить досвідченим виглядом іноді розповідала Маргарита та ще й робила підсумок: «Все непристойне, тваринне й огидне — це чоловіки». Ні, Хайме був не такий. А проте, коли з'явився Маріо, Хайме перетворився в зовні пристойного негідника, в уособлення тієї нікчемності, од якої треба було б безжально очистити землю. З тої миті, коли Маріо увійшов у її життя, Хайме остаточно став втіленням усього відворотного, ненависного, продажного в цьому світі.

Поволі Іза підводиться, проводить пальцями по щоці, витирає прилизливі, пекучі сльози. «Але хто винен? Лише я». Поглядом вона блукає по краю ковдри, по краю стертого килимка, по лінії своїх рук, що здаються майже білими. «Лише я, лише я, Маріо не винен. Я не повинна бути несправедливою. Я завжди боролася проти лицемірства. Я ненавиджу лицемірство. І якщо лишилося щось гарне від тої молодої, непокірної Ізи, то це здатність пізнавати, спроможність аналізувати свої вчинки, почуття, достатня ясність душі, щоб наново починати всі дні мого життя. Ні, не він, а я завинила, я, шалена, засліплена поклонниця Маріо». Хоч ясно він і не говорив, вона завжди розуміла: «лише тоді, коли я ввійду в його світ, я зможу мати його». Це вона заблудила між фальшиво співчутливих посмішок, робленого розчарування, нечуваної історії зведення, використання убогства, самоти й беззахисності. Хайме («який у ті дні був як велика й жадана перша премія, щасливий лотерейний квиток») в Ізиних устах, для вух Маріо, перетворився в жорстокого ката, в негідника, в лиходія з наївних фільмів. Винуватий не Маріо. Не Маріо.

Винувата була вона, лише вона («бо не існувало іншого шляху, вона не знала іншого шляху, не могла звернути на іншу дорогу, щоб досягти того єдиного, чим хотіла оволодіти в цьому світі»).

Іза злякано дивиться на годинник. «Мені треба поспішати, а то спізнюся...» Вона спускається сходами й думає: «Як дивно, що я не могла розбудити у своїм серці ні люті, ні відчаю, достатніх для того, щоб підвестися й сказати собі, що **все триватиме, що все вернеться**. Натомість мені вистачило руху стрілок годинника, плину часу, звички, слухняної покори перед установленим порядком речей».

Обмірковане життя — це, може, щось значно простіше або значно порочніше, аніж гадаємо ми.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Історія помилки — проста

I

Розхристаний щоденник

Іноді мені здається, що вечір, так само як алкоголь, — легкий і помічний спільник для людей, схильних до любові або до якоїсь довгої, лагідної, хоча й болісної самосповіді. Наприклад, для того, щоб пригадати забуте.

Таким є насправді те, що люди називають маною, фантазіями. Певна річ, коли ми щось забуваємо, коли губимо якийсь спомин, то виходить так, ніби ми ніколи не переживали того; ніби й не було тих речей, що вже не втримуються в нашій пам'яті. А якщо із забуття виринає поодинокий, дивовижний спомин, ми ніби на власні очі бачимо, як постає привид якоїсь уже зниклої з землі істоти.

Ця здавна відома боротьба змовництва і конкуренції, втіхи і невдоволення; ця оновлена самооцінка і саморозчарування, ця любов, ця безсумнівна дійсність, природна й чарівна, знову доводить мене до екстазу і зчудування. Взагалі в таких речах я не помиляюся. Я не можу сказати, що мене вразив фінал цього м'якого спаду, який почався з того моменту, коли я відчинила останні двері (в кінці тісного, порожнього, забрудненого житла, що Бер так люб'язно відімкнув). Як може дивувати мене щось таке давнє й банальне? Хіба може ввести в оману передчуття того, що його шкіра торкнеться мосї шкіри, рано чи пізно ці вуста цілуватимуть мої вуста, це тіло зіллється з моїм тілом? Марно було б розводитися про те, скільки образів більш чи менш щирих, більш чи менш оманливих можуть постати з цієї таємничої, простої, щоденної події: якась жінка і якийсь чоловік на одну мить, або на годину, або на кілька років стають незамінними одне для одного. Те, чого я не знала (не знаю, може, в цю мить, коли повертаються чудові, гарячі сутінки, приховуючи наші сбійми), те, чого не знала б і донині, — що значить обніматися, що значить шкірою тулитися до чиєїсь шкіри. Я думала, що

цих речей не можна й не треба пояснювати. А проте я можу розтлумачити це зараз, у сутінках, у спокої, коли в мене розплющені очі, коли до моєї шиї торкається його волосся, а до плеча тулиться його тепле, спітніле чоло. Це щось схоже на розгадування якоїсь великої бентежної загадки. Одгадування великих загадок, загалом, річ не така вже складна і прекрасна, як ми часто сподіваємось. Але зараз я знаю, фізично відчуваю в наших сплетених тілах (у цьому напівсні, в якому він поклав голову мені на плече, в його заплющених очах, у майже нечутному диханні, яке здійсмає йому груди), відгадую над його приплющеними повіками і над моїми розплющеними очима хисткий тягар уповільненої, неймовірної зради.

Завжди, протягом багатьох років, зрада нависала над усіма моїми вчинками. Зараз вона знову торкнулася мене, я відчула, як вона вирвалася з якогось невидимого склепу. Достоту як ніч виринається з-під склепіння неба. Наді мною і над ним встають блудні, сліпі, інші малі й великі зради, інші незліченні і невпинні боягузтва. Щодня дитина продає свого кращого друга. Щодня чоловік продає свого брата, або син зраджує батька, або батько кепкує з гідності, наївності чи мужності сина. Всі ми хочемо вижити (хоч краще було б нагло померти, померти нізащо й зостатися в людській пам'яті неймовірною легендою, призначеною для цих неупереджених вух, які повірять у неї, захопляться, сприймуть, як можливу, прекрасну бувальщину, а також як найзворушливішу історію любові чи великодушності).

Та ми хочемо вижити, затулитися умилюючими жертвами, спокутними баранцями, безневинними істотами, яким доводиться мовчки нести тягар років, розчарувань і нещасть. Ми хочемо вижити, ми, плаксиві жертви, переможні кати, що плодимо чоловіків і жінок; захираємо землю чоловіками-жінками-жертвами-катами.

З першого дня, коли я познайомилася з нею, і по той день, коли прийшов її останній лист, або прийде той лист, який вона напише мені через рік, у ній нічого не змінилося. Беверлі — людина на диво самовідданої вдачі. Я уявляю, як вона нудьгує без Давида, без Бера, без Франка. Та все одно писатиме незмінні, докладні, регулярні послання. Я можу переказати її наступного, ще не одержаного листа. Вона напише: «Дякую, що повідомила мені нсву адресу. В мене збереглися дуже приємні враження про те місто. Зараз я догулюю останні дні у В. До М. повертаюся вісімнадцятого цього місяця. Яка тут чудова погода! Чікаго мені дуже не сподобалося... але в той же час я думаю, що дві точки зору на Х. корисні. Мабуть, уперше студенти університету починають брати участь у політиці країни, вдаючись до крайніх засобів. Скажи про це Берові. Скажи Берові, що в Ф. думки висловлюють вільно. Досі в нас не було «riots»¹. Може, я вас відвідаю. О, Іспанія й досі захоплює мене. Захоплює надзвичайно! Мене чарує це місто з будинками Гауді² й багатючими музеями. Сподіваюся туди повернутись. Бер ще на заняттях? Мене завжди цікавлять Берові справи...»

Беверлі, ти точнісінько така, як у цьому листі останнього вересня, або майбутньої осені, або того дня, коли я побачила тебе вперше. Твої слова і твої ясні сині очі сповнені доброти. Надійна і точна, як термін

¹ Бунти (англ.).

² Славетний каталанський архітектор кінця XIX — початку XX століття.

висилання «alimony»¹, Беверлі, ти і твої листи, твої листи, твої «alimony» — це великий винахід. Хоча раніш я цього не розуміла.

Я завжди почувала якесь невиразне бажання захищати од чогось Давида. Це дивне почуття, кажучи правду, невластиве мені. Першого дня, коли я побачила сина Беверлі (прибулого із східного університету), мене здивувало, що він не кремезний, не самовпевнений і не поважний. Тому, коли в нашому домі вперше з'явився цей хлопець (це сталося, здається, на День подяки², тендітний і смаглявий, з веснянкуватим лицем і великими здивованими очима, він викликав у мене незрозуміле співчуття. Франк казав, що дуже цінує Давида. Франк ставився до нього так само добре, як і до мене. Хочу сказати: він знав Давида так само мало, як і мене. Ми здавались йому гарними, вихованими і розумними. До того ж ми були іспанці. «Він іспанець, як ти і я». Отже, хто міг хоч на мить узяти під сумнів, що Давид — славний хлопець?

Дивна дружба Беверлі та Франка трималася — і, по-моєму, далі тримається — в певних рамках: побачення, привіти, балачки про його роботу, про погоду і прощання (до наступного побачення, точно домовленого по телефону, до наступного дня або до повернення з канікул). Може, обоє вони нерішуче й несвідомо бажали і собі того, що без жодних вагань та сумнівів планували для нас. Тому не дивно, що Давид лишився в Ф. і вступив до того самого університету, де я почала слухати курс порівняльного мовознавства (ще й сьогодні я марно намагаюся в якийсь спосіб використати ці знання). Не дивно, що в мене з Давидом було багато спільного. Між іншим, і тому, що в ті дні він не мав ще тридцяти років і був єдиною живою істотою, з якою я могла перекинутися кількома словами. «Для Давида буде дуже добре вправлятися в іспанській з Матією», — казала Беверлі. Я гадаю, для мене теж була добра Давидова англійська.

Але що було недобре, так це ота неждана дружба, ця неусвідомлена любов і цей страх, що з'єднав нас. Недобре? А може, не так і погано. Зараз, коли минуло стільки часу, я вже не знаю, чому наше життя склалося не так, як годилося б. Та хіба не однаково! Так чи інак, а дорогу треба було пройти.

— Надто пізно, — сказав Давид.

Було вже неоправно пізно; його ноги твердо стояли на землі (саме на цьому квадраті землі, а не на іншому), де були сикомори і пальми, і білочки, і в тумані блукали істоти з вимазаними сажею лицями, з черевиками в руках. І я збентежено подумала: «Це через друзів...»

— Не плач, мамо, — казав Давид, — Не плач, пізно плакати.

Але жінка плакала, не випускала з обіймів сина, припадала, ніби не могла від нього відірватися. Мені стало досадно (може, тому я й не хвилювалася так, як годилося б): «Якщо колись я матиму сина, то не дозволю собі так поводитися», — тільки й думала я. Але нічого було міркувати про це. Нічого було укладати плани.

Поволі мене обіймало якесь хворобливе вдоволення, і було воно, може, найчистіше, найшляхетніше, найприродніше з усього того, що тра-

¹ Аліменти, утримання (англ.).

² День пам'яті перших колоністів Массачусетса, що святкується в останній чверть листопада.

пилося за останні двадцять чотири години; вдоволення від того, що вже не можна укласти плани. Адже вона була (багато років) жертвою незчисленних планів. Планів і планів, і прожектів на майбутнє, що вигулькували то тут, то там, наче гриби, з усіх куточків. І ось тепер усі вони руйнувалися, ламалися, щезали перед лицем війни, що так несподівано і буртально вдерлася в їхнє життя.

Геловін зі страховищами, переодягненими на босих ельфів, повитих серпанком туману, лишився десь далеко. Та ми з Давидом одним махом покінчили з усіма прожектами, і Давид здавався радісним, вдоволеним, утішеним. Бо його сумніви враз розвіялися, він уже знав, що немає ніякої ради: війна.

Я думала завжди, що Беверлі нічим не зможе мене здивувати. Я помилялася. І зрозуміла це лише того дня, коли побачила, як розпачливо вона обіймала Давида, як шепотіла йому якісь нерозбірливі слова. Того дня, коли призов до війська нарешті поклав край усім Давидовим тривогам, сумнівам і ваганням, лише того дня я зрозуміла, яке терпіння, яку впертість, яку сильну і тверду волю вона повинна була мати, аби щоранку демонструвати свіже, рожеве лице (хоч їй уже за п'ятдесят), молодий блиск у синіх очах, завжди спокійний голос. Говорити тим самим тоном і про троянди, і про урагани, і про расові проблеми, і про аварії водогону. Беверлі дала мені наочний, незабутній урок.

Хлопці, що мали наречених і мусили йти до війська, вирішили одружитися. Одного холодного ранку ми з Давидом теж одружуємося, одружуємося без усякої церемонії.

Це очікування, ці нескінченні години бездушного заціпеніння ще й досі безладно зринають у моїй уяві. Здавалося, то був короткий час, гірка хвилина; хоч тоді я думала, що нудьга ніколи не сповнює людську істоту так, як сповнила мене. Навпаки, після очікування події одна за одною посипалися на мене, вони все ще тяжать наді мною, у цю мить; голова чоловіка, якого я зовсім не знаю (ні причини, чому він ховається, ні злочину, який він вчинив або може вчинити), покладена на моє плече, з'являється мені в тривожному солодкому сні, розвіюючи злобу, страждання або байдужість; тільки так можуть цілковито порозумітися дві живі істоти. Притулені одне до одного, як дерева й рослини в якомусь лісі; лише отак можна спочивати в темряві.

Тепер місяць сховався, ніби втікач, за летючі мінливі хмари. Лише тоді, коли бачу його заплющені очі, коли чую біля себе хвилюючий запах незнайомця, я можу без страху, без злоби відтворити нудоту, заціпеніння, приниження од того, що мені довелося бути свідком і учасницею найбільшого упослідження людини.

«Це — поганий сон,— подумала я.— Кілька ночей мені сняться химери».

Я підвелася й пішла напитися води. Точнісінько так, як багато, дуже багато років тому. Лише в далекі дні дитинства, юності сплигувала я з ліжка і боса йшла гамувати нестерпну спрагу.

Я одкрутила кран і набрала води в склянку для полоскання зубів. Я помилилася, то була не холодна, а гаряча вода. Завжди я помилялася. Крадькома глянула на себе в люстерко. Очі в мене беззахисні, наче в тих наполоханих собачат у клітках, яких я бачила одного разу, коли за-

губився Давидів Доф і його підбрали гицелі. Я скривила гримасу перед люстерком, і воно відтворило її з дивовижною точністю.

Давид удався такий тендітний, ніби мак. Ще малою я зірвала якість макову квітку, і, пригадую, рука в мене тривожно тремтіла, коли я вхопила її, а тоді побігла хвалитися комусь, розтулила руку й показала якусь місиво.

А може й ні. Може, то був метелик. Але зараз мені здається, що я не розчавлювала маку; просто він залишився у мене в жмені, самотній, пошматований і мертвий. Всі ознаки квітки зникли, а замість неї були зів'ялі червоні пелюстки, геть змертвілі, звислі з волохатого стебельця, довгого, чорного, бридкого, мов гусінь. Щось похмуро мляве, ефемерне і банальне; ніби слизький зрадник, ніби вервечка мурашок. Я витерла долоню об свою босу ногу й побігла далі. Але не змогла забути цей брудний, страшенно жалюгідний труп.

Давиде! — гукнула я, хоч знала, що його немає біля мене, що він дуже далеко. Я гукала, щоб почути, як я кличу його, чи принаймні можу покликати. Та це ім'я звучало холодно, фальшиво, ніби належало комусь незнайомцеві. Тієї миті називатися Давидом міг би хто завгодно. Яке саме ім'я — байдуже. Таке чуже здавалося мені все, таке химерне. Як можна було отак перекреслювати собі життя! Я спробувала уявити, що відсутність була коротка, що Давид справді повернувся наступного дня, а не згодом. Та клопоталася я марно: Давид був лише слово.

У темряві будильник на нічному столику показує якусь світляну цифру. Я засвітила лампу, була третя ранку. Я відчула, що третя — магічна година; можна сказати, для мене майже фатальна. Так само, як і число три. Я боялася його, і багато разів — як цього разу — якийсь пророчий голос десь глибоко в моїй свідомості повторював свою страшну пересторогу, а мені не хотілося слухати його. В такі хвилини бентежний вигук — вигук був тужливий, тихий — приглушували подушки і заяложені слова, що мляво приховували пророчий зміст. Одначе потім, коли сталося лихо, той страшний, переможний вигук злого сивіллою підносився серед розмаяних лахів — моїх убогих доказів, вона наступала і вказувала на мене простягнутою довгою, твердою мармуровою рукою; і глухий вигук перетворювався в гострий виляск батога.

Того світанку не сталося нічого надзвичайного, проте число три було як попередження, а я хотіла побачити якусь добру привістку. Хоч і знала, що воно віщує дуже близьке лихо.

Коли я знову лягла в ліжку, сон уже не брав мене. Вставати так рано не хотілося. Я знову загорнулася в простирadlo, змусила себе заплющити очі, спробувала прогнати думки, що не давали спати. Але старалася марно, і знала це.

Сонце поволі пробилось крізь фіранку. То була зелена фіранка з легким візерунком у вигляді гілочок. Рожеве світло ясніло, змішувалося із зеленим і викликало в мене тугу за морськими садами маленької сирени з мого дитинства.

Було 15 листопада. Взагалі я не знала, який сьогодні день. Але мало бути якусь яскраве, чітке число. Пригадую, я сказала собі, поки дивилася, як світає: сьогодні 15 листопада.

Трохи згодом розлилося денне світло, і в домі почувся гомін. (Коли зривався сильний вітер, то здавалося, ніби він гуляв по всьому помешканню. Вітер налітав на стіни, і чулося щось схоже на далекі вибу-

хи, ніби з каменоломень. Спочатку я вірила в якийсь таємничий нічний гуркіт, але потім збагнула, що шумів лише вітер.)

День минув без новин. Нічого особливого не сталося. Я провчилася весь ранок і до дванадцятої куталася від холоду — було вже зимно, от-от мав піти сніг, — а тоді вийшла попоїсти. Недалеко від будинку на розі був кафетерій. Його шибки запітніли од випарів, од сильного опалення. Вішаючи пальто на вішалку, я відчула на собі чийсь погляд. Не нахабний, але пильний. Я боялася звести очі. Останнім часом у мене іноді бувало таке відчуття: коли на мене дивились, мене обіймав непереможний страх. Я не зважувалася підвести очі й зустріти той інший, невидимий погляд, ніби через це могла позбутися можливості втекти од якогось призначення чи од події, якої ще, здавалося, можна уникнути. Ніби за кілька секунд я могла вирівняти криву долі. Хоча розумно було б не вірити в це.

Я знайшла стіл біля вікна, обрамленого жовтими фіранками, що спалахували од сонячного світла. На тій величезній рівнині кругле і блискуче сонце посеред неба з'являлося часто, як на ці холодні дні. На столі висявала цукорниця, сільниця, пляшечка з кетчупом і гірчиця. Я взяла меню і прикинулася, ніби пильно щось шукаю. І ця сцена і цей день повторилися, мов якийсь кошмар, раз, двадцять, сто разів.

Трохи згодом народився Бер.

Ніхто, крім мене, не впізнав би його, коли він повернувся. Побачивши його вперше, я подумала, що в нього очі жертви, а після його повернення зрозуміла, що він зробив собі з цього ніби професію. Історії про прилюдні страти, кари, нечувані жорстокості і знуцання супроводжують його, як неодмінний багаж. Марення, тремтіння, кошмари і стогони були щоденним образом цього повернення.

Іноді ми обідали в якій-небудь закусоchnій на околиці. Я дивилася на його лице, на веснянкуватий ніс, на голову, схилену над тарілкою, і думала: невже йому заподіяли стільки кривди. Важко починати наново щось таке (в мене тільки закралася про це підозра), чого, може, ніколи не було або що прийшло надто пізно.

Хлопці й дівчата, такі, як і ми з ним, похнюпившись, їли поруч; ніхто з них не міг повернути днів і років, розтрачених на щось таке, що суперечило їхнім планам, чи то фантастичним, чи то зовсім скромним. І тоді Давид — любитель помаранчевого та грейпфрутового соку перетворився в Давида — прихильника віскі. Але то були лише перші прикмети, невиразні ознаки чи сигнали (візитні картки, що їх роздає життя сліпим і глухим, щоб вони вже й не думали борсатись чи пручатися).

По-моєму, Беверлі шкодила йому. Беверлі, з її щомісячними чеками, її вічною турботою про Давида, про наш дім, наше місто, наше оточення. Ми завжди знаходимо людину, нагоду, слушну мить, щоб вилити свої жалі тоном безневинних жертв. Можливо, Беверлі була причетна до тої покори, до того жалюгідного й сумного видовища. Іноді прекрасні, сильні і розсудливі жінки можуть усе поглинати, мов ураган, податливі дерева, ветхі дерев'яні хатки. Давид ходив зажурений, пригнічений надмірною розсудливістю Беверлі. Я сказала йому: «Ходімо звідси, тікай від цієї залежності, цього жахливого задушливого саду, де все передбачено наперед, де треба уникати всього лихого, гидкого, сумного, де всі людські прояви треба запакувати і мудро сховати». То був

час, коли я ще вірила в людство, як дівчора вірить своїм книжкам, де розповідається про добрі чи лихі вчинки, про огидне чи прекрасне в житті, а останній розділ призначається неодмінно для щасливої розв'язки. «Ходімо звідси»,— сказала я йому (і знаю, що ніхто чи майже ніхто не говоритиме з більшою переконаністю в тому, чого й сам не розуміє, з більшою вірою в те, чого сам ніколи не знав). «Покинь цю залежність, цю покору, перестань покладатися на її настанови, на її гроші, на її розсудливість...»

Я не почувала ненависті до Беверлі. Ніколи я не ненавиділа її. Але в той час вона була для Давида (і для нас обох) уособленням всього лихого, що випало йому на долю. З її причини для Давида стало катастрофою зіткнення з дійсністю, жорстокою дійсністю, з якою інші вміли миритись і навіть забувати про неї. Беверлі, сильна і мужня Беверлі опікала сина до такої міри, що Давид став зовсім безсилий перед минулим, сучасним і майбутнім, міркувала я, сповнена злоби. «Залишмо це місце, ходімо самі, без чиеїсь допомоги будувати наше власне життя».

Я навіть чую, як тремтить мій голос. Я боюся за Давида, як боялася б, побачивши його на краю безодні, неспроможного уникнути запамороки. «Veterans Act¹ — і я захищалася газетами, паперами, новинами, що в той час мене ще цікавили, ще сповнювали допитливістю та турботою про навколишній світ (гидкий або прекрасний, добрий або лихий) — дбає про колишніх бійців, що втратили дорогоцінні роки, як і ти... Вони розподіляють стипендії, щоб дати вам змогу навчатися. Це ж так легко, Давиде, не можна пропускати такої нагоди...»

Давид погоджувався мляво, з виразом хлоп'яти, загубленого в лісі (хлоп'яти, що говорило про друїдів і про той Геловін, який уже ніколи не повернеться).

Надвечір ми прибули в якесь місто чи село, чи в металеву сельву з незліченних житлових автопричепів, де чимало хлопців та дівчат, молодих пар, починали відходити од спустошливих років, од смерті, од жорстокості. У тих вагонах-житлах (напівцирку, напівавтобусі) в нас з'явилося почуття нереальності, таке почуття, ніби нас змагає неймовірний металічний сон,— може, через той вітер, що гуркотів оцинкованою бляхою,— і розвіялись наші сподівання і скінчився період незалежності, певності й, може, любові. «Це диво,— казала я йому, заносючи нечисленні меблі разом зі своїми нерозумними надіями в ту довгу і незручну оселю,— і це справді гарно». — «Так,— одказував він.— Справді гарно». Важко, просто неможливо було видобути з нього думку, якесь, бодай побіжне, особисте спостереження. Я вихилилася з вікна, підбадьорена колишнім присмаком сліз, і примітила надворі обриси кількох дерев, батожених вітром. Я впізнала пахощі землі і трави, ніби дорогих друзів.

Бер був ще малий, він починав спинатися на ніжки, вимовляти звуки, дивні для всіх, окрім мене, тягтися руками до речей. Бер дивився на мене, і, хоч не говорив, в його очах світився німий розум, насмішкуватий розум, що переходив од нього до мене, що дивував мене і вражав.

Тому, хто сам не бідував, годі зрозуміти, як тяжко гнітять тіснота, нестатки таку людину, як Давид. Страшним убозтвом — для Давида і навіть для мене — було «не мати чогось» там, де «все можна і треба мати». Той, хто сам не звідав злиднів, не знає всієї їхньої глибини, їх-

¹ Закон у США, який дає право на стипендію студентам — ветеранам другої світової війни.

ніх відтінків і поворотів (від заборони кольоровим входити в зал до регламентації загальнолюдських бажань). Смішно доводити зараз, наскільки незнайома мені була інша убогість, суворіша і немилосердніша, але дуже пізно я пізнала її і тоді не могла втішитися.

Убогість — це (ясно пригадую) безсонні ночі; очікування на повернення істоти, що втратила людську подобу, істоти, наляканої власним безсиллям, алкоголем і маячнею. Пригадую, як мої руки хапалися за підвіконня, як я силкувалася не виглядати, не дивитися туди, в ніч, звідки вона може вигулькнути; або туди, звідки не з'являлася два, три чи й більше днів.

Іноді в дощову погоду краплі тарабанили по даху вагона, гучно, холодно й одноманітно. Дощ безперестанку торохтів на даху нашої хати-вагона, ніби наближалася буря зойків і нестямного плачу. Разюче схожого на дитячий.

І тої ночі повітря, стіни пронизував крик, нелюдський стогін. Він падав у калюжі, що стояли після недавнього дощу; у парадоксальній і неосяжній самоті строкатого селища (або міста, або ірреальної країни, утвореної з безлічі металевих замкнених вагонів), в тиші дверей і щільно зачинених вікон, глухих вух. Він валявся у мене в ногах, і лише далекі обриси чорних поночі дерев потроху тамували мій безмежний розпач і повертали мені твердість, що вже була зникала з кожною хвилиною. Він лежав долілиць у калюжі й тремтів, мов у пропасниці: «Більше цього не буде, обіцяю тобі, помилка не повториться...» Це була як насмішка після тих зойків, коли стихало жахливе цокотіння зубів, слова і голос уривалися, наче обтяті безжальним ножем. Тоді поволі з'явилося місячне сяйво, розвіялися хмари, і дивний, хаотичний металевий світ видався мені щойно вимитим, блискучим. Біля моїх ніг дрижав величезний пацюк — я бачила роздутого мокрого пацюка, який потонув в умивальнику вже багато років тому. І враз де й поділося моє співчуття, легковажна, марна терплячість, наївна певність, що в останньому розділі — щаслива розв'язка. То була згубна, отруйна наївність. Даремна, несподівано змертвіла віра, що «життя зміниться, налагодиться, біда минеться...» Ми завжди намагаємося виправдати всякий негарний чи недостойний вчинок: «Війни жорстокі, війни гублять добрих, вразливих, тендітних хлопців, ми повинні боронити їх не лише од війни, а й од кривди, од лиха...» А від чого я повинна була боронити цього величезного, тремтячого, мокрого пацюка, в голосі якого не лишилося нічого людського? Цей вивалений у болоті пацюк уже був ніким, нічим. Уже не було чого рятувати, нічого вже не існувало. Ніяка війна не могла б довести його до такого занепаду, причина була в ньому самому.

Пригадую, я доволокла його до вагона, підтримуючи, як звичайно, під руки. Але цієї ночі (він знов дихнув на мене знайомим духом, нестерпним духом сивухи, якою просякло хворе, розбите, безформне тіло), цієї ночі я не стала підтримувати його; випустила з рук, почувала, як стукнула об підлогу голова, і покинула його долі, мов скотину. А сама побігла в кінець вагона, не в силі стримати страшенну нудоту.

Мені здалося, ніби все моє тіло вивергає з себе оту безглузду, непотрібну любов, яка вже нікому й нічому не могла зарадити.

Але винна була я. Ніхто не був винен, окрім мене, тільки одна я, така довірлива до безконечних фраз, вчитаних з книжок, довірлива до цього світу, нібито сповненого доброти.

Я не знаю, як на ім'я цього чоловіка, не знаю, якого він віку, ні яке в нього життя, його минуле, його теперішнє, на що він сподівається в майбутньому. Одначе я переконалася, що все це байдуже тепер, коли зазирнув світанок у цю дивну оселю, чужу й рідну в однаковій мірі. Краєвид тут відразливий і водночас незбагненно чарівний.

Дивовижний і цей світанок, і цей спокій, і світло, яке відтворює перед очима його вже навіки вписане в мої спомини тіло; воно з першої миті стало для мене тим, що ввійшло в моє єство, в мою душу, тим, що криється в моєму мовчанні, завдяки нашій спільній мові без слів.

А от інший чоловік, якого я знала чи гадала, що знаю, з яким створила спільну мову, теперішнє, майбутнє, з яким мала сина, міг співіснувати зі мною, а тоді зовсім зникнути з мого йому незнаного чужого світу.

Він відокремився од моєї істоти, ніби зроблений був з матеріалу, несполучного з матеріалом мого тіла.

Бер зростав у той час, коли добро і зло могли мати однакову подобу. Принаймні так міркувала Беверлі.

Я завжди дивувалася Беверлі, а зараз дивуюся ще дужче. Колись, сподіваюся, я збагну її владу або її добровільне нехтування життєвих прикрощів. Спогад про тодішню Беверлі зливається з давньою пісенькою, що дратувала мене в дитинстві, коли дівчатка з колежу «Наша пречиста діва», бавлячися безтурботно, співали до інших дівчаток: **«Вартівня на сторожі, вартівня на сторожі, я зараз повалю її»**; а ті, непохитні та спокійні, співуче відповідали: **«Вартівня на сторожі, вартівня на сторожі, ви не повалите її»**. Ставлення Беверлі до мене в той час нагадувало мені оту безглузду співну баталію двох дівочих гуртів. Я чую, як вона лагідно, майже співуче промовляє: **«Вартівня на сторожі (вчувалося мені, хоч як це прикро, за її розважними словами), я зараз повалю її»**.

Проте бідолашна Беверлі могла спорудити цеглина по цеглині, не вартівню, а хіба що собачу халабуду — серед руїн якогось уявного, химерного, безлюдного міста. «Ви повинні розлучитися, люба. Це єдина вам порада». Життя справді можна спрямовувати лише порадами, більшменш простими або складними кулінарними рецептами; і за цими рецептами учиняється оте дивовижне тісто, що називається світом. Поза всяким сумнівом.

Я помилялася: світом не володіють підозра, непокора, надії чи бажання любові. Все це добре для початку. Але якщо він уже втиснений, занурений по пояс у липку масу тіста, то необхідно поставити кожну річ на своє місце. Правду казала Беверлі: чоловіки й жінки — що, мов якісь незнані хижі звірі, готові гризтися поміж собою, обкидати одне одного болотом, виривати око за око, зуб за зуб, — чоловіки й жінки та їхні проблеми можуть бути такі ж прості, як і пояснимі. Беверлі принаймні вміла пояснювати ті проблеми. Бо чоловіки та жінки можуть знаходити розумний і пристойний вихід з усіх безглузвих і складних ситуацій. Як я могла сумніватися в цьому?

Од тих балачок залишалася тільки безмежна втома, що потім відступала, слабла. Я сиділа поряд Беверлі (чудернацький капелюшок із синіх та жовтих квіток прикривав її золотаве волосся), потім з очей мені починали текти сльози, я дозволяла їм котитись по щоках і нітрохи не соромилася. Я почувалася гірше, ніж дитина, я була простодушна жінка, здатна все зрозуміти (а також і світ, і чоловіків, бо ні разу не піддалася ні тому, ні другому).

«Я знала, що вона багата, але не уявляла, яке величезне це ба-

гатство...» — ця єдина думка крутилася мені в голові, поки вона розгор-тала переді мною, мов старанно і точно викреслену карту, свої плани, описувала переваги розлученої жінки; безмежні варіанти, безмежні можливості нового становища; і такий величезний винахід, як аліменти. Беверлі перебирала, жестикулюючи своїми товстими пещеними руками, цілу гаму планів, сповнених здорового глузду. А перед моїми очима простягався підозрілий простір, безмежний мирний степ, спокійного, майже сліпучого цього холодного ранку; підбадьорена, розімліла від лагідного тепла ресторану, де крізь скло спалахувала рожевим світлом і гасла вивіска «Наїдки, напої», я підкріпилася вином «мартіні», ніж-ною музикою, спогляданням капелюшка Беверлі, на якому цвіла нев'я-нуча пишна весна. Капелюшка, що осявав усе приміщення і був ніби символом нашої зустрічі.

Беверлі говорила про мій заслужений спочинок, про довгі канікули («Бачиш, люба, це підказано з неба, постався до цього серйозно...»), або про нову зустріч зі Старим світом. Може, про подорож по Європі, завжди для неї таку веселу, приємну й цікаву, і мені пригадувалися її фотографії, купки її квітучих подруг, говірких дочок республіки. Посе-ред цього безкрайого тихого простору, навіть без обріїв, я бачила се-бе. Я витала, як невагоме тіло, як ще одна хмара. «Вже марні всі перес-тороги. Вже все передбачено. Існують закони. Все передбачено...» В доб-ре влаштованому світі, де ми з Беверлі були найдостойніші і найповаж-ніші союзники, я чула її безсторонню хвалу містам (Венеції, Риму, Па-рижу або Амстердаму без особливої послідовності). Ніби йшлося про домашні, але ефективні засоби проти болю голови. Того вечора, коли ми скінчили розмову, Беверлі справді була взірцем людської муд-рості.

Я не раз бачила альбом Беверлі. Дорогоцінний альбом її старанно зібраних, перенумерованих, наочних споминів. Фотографії, де вона бу-ла у вибійчаній сукні і зручних білих черевичках з пряжками. Вона усмі-халася. (Хоча ця усмішка була якась дивна — мов у блазня, старого, п'яного, жалюгідного блазня.) Але Беверлі як слід використовувала свої канікули, Беверлі усміхалась у Венеції в тісному колі подруг. Беверлі і всі ті жінки докладно знайомилися з землею, на яку їм доводилося сту-пати, вимітали, очищали і впорядковували, як годиться, цю загиджену кухню, що зветься світом. (Хоч постать Беверлі на тлі шпилів і веж рап-том здалася втіленням безмежної страхітливої самоти.)

«Кожен на відповідному місці, перепочивши, починає заново...» Бер, звісно, залишиться з Беверлі, в її домі, а Давид у своєму надійному спе-ціальному санаторії.

От і все. Хоч би що говорила Беверлі того ранку, кожне її слово було б сліпо прийняте і схвалене. Бо ніхто не зважився б порушити її блаженний спокій і мудрість. Тим паче якийсь огидний згусток болю, зів'ялої надії, що сидів перед нею, підтакуючи, не соромлячись навіть плачу або покірності. Сила гасне точно на межі, на загадковому кордо-ні, де ще вчора ми ніби стояли на твердих ногах. Отак можна гасити гордість, отак воля пересилює презирство; і хитка будова, яку ми з такими зусиллями зводили в довгі години чекання, стримуючи зойки, за-валюється і розчавлює нас. «Миттю, Бере, зі мною...»

Прийти, повернутися в світ, звідки я ніколи не повинна була вихо-дити. («Кожна річ на своєму місці».) Повернутися в цей світ, де незнайо-мий чоловік кладе мені на плече голову (це має бути хлопець із золо-тавим, витким і густим волоссям). Повернутися в світ, де люди начебто

не дуже схильні до щастя; в те місце, де діти можуть кидати школу і братися до роботи в одинадцять років, де діти можуть прилюдно пити червоне густе вино невідомої марки; де можна давати дітям ляпаса або бити їх, не порушуючи закону і не боячись відповідальності. Де ще є діти, які вміють сміятися, діставши ляпаса.

Я повернулася, лишила Бера з Беверлі. «Щороку ти приїздитимеш побачитися з ним, люба. А зараз тобі треба спочити». Я залишила Давида в розкішному санаторії для алкоголиків. **«За останні місяці в санаторії, здається, досягнуто помітних успіхів...»**

«Миттю» — це величезний часовий обшир. Це неконтрольований час, окреслений в уяві, зрадливо еластичний. Як я втратила Бера? Як могла втратити його отак, по-дурному, безвольно, покійно? «Миттю» — це довгий час, коли нерозумні жінки подорожують без мети, прагнучи діяльності, життя, любові, коли нерозумні жінки снують туди й сюди, йдуть і повертаються, і цілують у щічки дитину, що вже не є дитиною й дивиться на нас, як на забуту фотографію. Коли від поцілунку до поцілунку дужче зростає відстань — **«Зараз вона у В. Подивився на її фотографію...»**

Бера вже немає. Бер поїхав. Уже ніхто не може побачити Бера. Відстань не скоротити. І не можна знову повернути очі, що навчилися промовляти перш, ніж губи; німе розуміння дитини на зеленому газоні із зів'ялим листям у жмені або під металевим дахом.

Я втратила Бера і ніколи його не поверну. Ні в сумовитих Франкових мріях, ні в подорожах по Європі, ні в цій краї, до якого я не повинна була вертатися чи, може, якого не повинна була покидати. Це сталося не у вогкому нічному поїзді, де я втратила Бера, а в іншому далекому металевому вагоні, де хлоп'я ще не навчилося говорити, а вже пряло тонку ниточку — золотаву, останню — від свого погляду до мого. Я й не думала, що сама обрізала ниточку, може, назавжди.

II

Три дні любові

Я не можу більше торгувати самим собою. Мені треба визнати це, промовити вголос. Я повинен був пояснити — собі чи комусь іншому; не лише їй і цим дверям, які відчиняються або які я зачиню назавжди, — того дня, коли відчинив заборонені двері і в мені пробудився великий страх.

Зараз я волів би розплющити очі і сказати: я ошукав тебе. Ошукав усіх. Я щодня ошукую і себе самого. Це неправда, я не ховаюся, ніхто мене навіть не переслідує й ні до чого мені це усамітнення. Якби я вийшов звідси в цю мить, ніхто мене не переслідував би і не заподіяв би мені кривди. Все ще попереду. Сьогодні, цієї ночі (він бачить план, так гарно накреслений Беровою рукою), повинно трапитися те, що ми поволі плануємо. Цей замір я виносив багато років тому. Краще сказати, намагався, весь час намагався здійснити його, та лише тепер збіглися вирішальні обставини, випадкові чи неминучі, як часто буває в житті. Мій замір виник з того дня, відколи я познайомився з Бером, коли

вперше почув розмови про цей дім і почав розпалювати в собі жадання помсти. Тільки після знайомства з Бером я дізнався про все: про **об'єкт**, про єдиний **мотив**, яким я керувався протягом багатьох років, про **нього**, єдине джерело моєї багаторічної енергії, про те, що **він, необхідний і неоціненний об'єкт** моєї помсти, був переміщений — такі люди, як він, не подорожують, не емігрують, не міняють місця проживання: вони переміщуються, мов апарати, мов інструменти або пішаки,— на цей острів. Усе, здавалось, злилося, збіглося; все зійшло з різних місць і зосередилося на одному п'ятачку. От і визріла помста, і лише одна поважна причина мене стримувала; то була стара жінка, котра сіла мені на шию, з котрою мене зв'язував неоплачений борг: я не міг покинути, залишити її ще самотнішою, дозволити собі розкіш наражати на небезпеку своє життя, своє майбутнє або лише своє теперішнє.

Життя мерзенніше, ніж нещасливий шлюб, жорстокіше, ніж кидання дітей на чужі руки, сумніше, ніж блукання по світу в пошуках миті любові, або екстазу, або спокою. Цього ніколи не визнаєш ти, бідолашна жінко, що зараз обіймаєш мене. Життя складається з таких буденних речей, як платня, базарний кошик, ліки, черевики. Життя ще гірше: це ганьба, безперервне приниження, повсякчасне пригнічення од прохань, од очікувань, од турбот, од усмішок, од марних слів. Минуло лише кілька тижнів з того дня, як поважна причина перестала існувати. Її вже немає. Стара жінка, зі всіма своїми споминами, зі своїми жалюгідними потребами, померла.

Лише тоді, коли вона померла, я зрозумів, що не можна відкладати надовго того, що вже починало обертатися в погано приховане боягузтво. До моїх послуг було все необхідне; хтось (може, подих великої помсти, ледве чутний у тиші землі, вітру або злиднів; постійний ляскіт у повітрі, над покидьками, над стічними трубами фабрик; у пустельному й курному степу; від цього сліпого, гнівного ляскоту взимку іноді деренчали вікна, коли наляканий хлопець учився, або почував неприязнь, або плакав) нагромаджував переді мною надзвичайні обставини, що мали ім'я Бера, цього дому, цієї недоторканої і незаплямованої родини. Такий простий план легко було б здійснити: прибути на острів, потім покинути його і — окрім Бера, тебе, мене й Борхи — ніхто б ніколи не довідався. Ні ти, ні Борха ніколи не прохопитесь й словом: сподіваюся, Бер надто дорогий для вас. І може, ще дорожче, ніж він, — ім'я, світ, клас, називайте, як хочете. Всім доводиться ризикувати, і ти могла відмовитись, і нічого б не вийшло. Але ти не відмовилась. Бер знає, хто його оточує, це розумний хлопець. Іноді я думав, що Берові слід було б народитися в іншій сім'ї. Але то вже не був би Бер.

У ньому чіткі лінії, в цьому його плані, простому й досконалому, як малюнок або дитячі очі. Він не може провалитися. Берові втовкмачили в голову, що цей чоловік, **переміщена** особа, це — **чоловік-ключ**. Той, хто скоро порве нашу заплутану сіть, яку так сумлінно плели ми два роки. На думку Бера, цей чоловік має в своїх руках все, що виведе його на певну дорогу: на дорогу, яка зведе нанівець нашу тяжку дворічну роботу; він ніби нюшить повітря навколо нас. І раптом — він «переміщений»; колесо випадковостей показує останню деталь. Не можна нехтувати випадковість, і Бер на своєму плані сумлінно й точно копіює будинок, де живе **чоловік-об'єкт**. Бачиш оці задні двері, відчинені в сад? Сад виходить на вузьку, безлюдну вулицю, де Бер чекатиме в Боршиному автомобілі. Бер потроху вивчив усі звички цього самотнього пунктуального чоловіка. Треба лиш зачекати, поки чоловік прийде додому й

зачинить двері. Я ждатиму в саду: ввійду сюдою. Його можна порішити без шуму, зробимо швидко і чисто. Чоловік помре тихо, я знаю це дуже добре. Потім доведеться вийти в сад, перемахнути через паркан, сісти в Берів автомобіль і повернутися. До наступного дня ніхто й не помітить відсутності **чоловіка-об'єкта**. А наступного дня Бер, Борха і я будемо вже в морі. Ніхто не знатиме, що я заглядав на цей острів, ніхто мене не бачив, ніхто про мене нічого не знає в цьому домі, в цій родині. Бер — хлопець цілком надійний. Борха — чоловік цілком надійний. Усі ви — люди цілком надійні. Все таке просте, як цей дитячий малюнок.

Оце я й хочу сказати. Але як я скажу це тобі? Я вдаю, ніби сплю, хоча насправді весь час насторожі. Чолом я сперся на твоє плече, відчуваю тепло твоєї шкіри і, заплющивши очі, вдаю, ніби сплю, ніби мені щось сниться. Я завжди брехав, завжди прикидався. Та ще й не в силі сказати тобі, що зараз, цього ранку, світло якого проривається крізь повіки, щось починає руйнуватися, щось ніби розвалюється навколо мене. Ніби незліченні випадкові частки, з яких утворюється велике тіло помсти, поволі розпадаються. Я не в силі сказати тобі, що несподівано відчув, ніби зраджую Бера, роблю з ним те ж саме, що колись зробили зі мною. Бер разом із своїм планом здається мені дитиною, що грається зброєю, навіть не навчившись тримати її в руках. І ніби я, кому він вірив, не існую. Мене охоплює тривога, бо я зникаю разом з тінями цієї ночі, що починає відступати. Розтанув Берів **чоловік-глузд**, так як поволі тануть останні тіні на цих стінах; наче тоді, коли розвидниться, моя тінь обернеться в те, чим я завжди був.

Я зрадив Бера й чимало істот, що повірили в мої докази; бо вони бачили в мені нищителя ідолів та вівтарів, руйнівника міфів. Вони помогли мені, бо гадали, ніби йдуть услід за викорінювачем фальші, всіляких гнилих підпор. Може, лише такого ясного світанку, як сьогоднішній, коли я пещу оце чорне, ніжне волосся, коли цілую ці вуста, обіймаю і люблю це тіло, я дуже ясно розумію, як збився на манівці. Мені хочеться, щоб це тіло було біля мого тіла, бо помічаю, яке воно втомлене, пооране, зморшкувате, підточене струмками розчарування, меланхолії і сумніву. Може, лише отакими світанками можна осягнути, який це тяжкий обман, який жорстокий фарс: вірити, ніби я — легенда.

Яке коротке може бути життя і яка повільна й довга смерть. Я збрехав, я обманув; довгий час з того самого дня я був лише небіжчиком, привидом, який виношував (не прагнення справедливості, не безжальний засіб, що мав зруйнувати величезне торжище гендлярів), який виношував лише свою маленьку, особисту, жалюгідну помсту. Я збрехав. Цей чоловік — не **чоловік-ключ**. Збрехав, зрадливо дивлячись тобі в очі, Бере. Цей чоловік — не **наш чоловік**, він нічого не знає, ніякої нитки од нашої сітки він не тримав у руках, він нічого не здатен зробити проти нас. Цей чоловік, якого я вирішив усунути, може, постарів, забув про колишнє, мабуть, він тепер стомлений або сумний, або сповнений спокою. Це не **наш чоловік**, це лише **мій чоловік**, об'єкт моєї особистої помсти, мого особистого жалюгідного права на ненависть. Я ошукав вас, я ошукав тебе, я ще й ще раз, назавжди ошукав себе...

Велетень-людоджер у казці про хлопчика-мізинчика стинає голови своїм сонним дочкам, вовк пожирає довірливу дівчинку, веселий, оспаний коштовностями король хоче одружитися зі своєю п'ятнадцятирічною донькою. Історії для дітей — прості й жорстокі. Історія жаху — така проста, мов казка для дітей.

Жахом повіяло холодного сонячного ранку над мармуровими, ще порожніми столиками. Офіціант підмітав під стільцями, кам'яні плити на площі блищали, бо випав рясний дощ. В рундучку, де продаються смажені каштани, щойно спалахнув огонь. У схованці нагорі було дуже холодно, бо ні вогонь, ні світло, ні тепло не повинні були зрадити причаєного там чоловіка, таємницю Бембі. Але мішечок з гарячими каштанами грів задубілі руки. «Тато нагріє руки». Вранці, коли жінка пішла на роботу, сказавши, що кілька годин її не буде вдома, зринув спогад про давню таємницю (веселішу, ніж гра в поліцаїв і злодіїв). Я йшов і в руках тримав паперовий мішечок, відчуваючи тепло на грудях, аж раптом хтось сказав: «Бембі». Здавалося, так легко, так природно. Не сказав: «Маріо», сказав: «Бембі». Хитромудра зрада навіть у найгрубших руках може видатися тонким мереживом.

Я пригадую це дуже виразно. Спомин про це, певне, живе в мені реальніше, ніж усі реальності, які нині керують мною. Він сидів біля одної з колон на ганку, під надірваною афішею про бій биків. Одкинувшись на спинку лозового стільця, він пив пінисте золотаве пиво. На мармуровому столику біля пивного кухля лежала згорнута газета. Ніхто не називав мене Бембі, окрім ув'язненого чоловіка. Тому я розгубився, поглянув на нього, і коли він кивнув мені, я підійшов ближче. Він погладив мене по голові, і я подумав (лише тепер я знаю, що був жертвою самообману), слухаючи його ласкавий голос, що він говорить тихо (так говорили тоді лише такі, як ми), й помітив у його очах, величезних, щирих синіх очах пересторогу, таку саму, як у тієї жінки, що наказувала мені не відчиняти дверей.

Пастка слова «Бембі» (що належало лише таємничому світові, схованці) зацекнулася, коли я сказав збентежено: «Я знаю його, я бачив його раніше з татом». Одно по одному, нічого не пропустивши, я можу відтворити всі його слова. На моїй щоці zostався навіть ніжний дотик його надто маленької, м'якої, білої-пребілої пестливої руки. Він сказав: «Бембі, прикидайся, сину мій, вдавай, наче ми говоримо про щось інше, я ж знаю, я ж знаю, що ніхто не повинен довідатися, де твій тато. Не турбуйся, Бембі. Зараз нам треба поспішати. Тут,— і він сунув руку під піджак, до серця,— в мене є щось важливе для нього, я мушу віддати це йому і поговорити з ним негайно, щоб з ним не трапилось нічого лихого. Удавай, що нічого не сталося, сину мій, я йтиму слідом за тобою, ніби гуляю. **Ходім швидше, щоб не трапилось лиха**». Я зачаровано дивився на дядька й думав: «Не можна баритися, бо захоляють каштани, і тато не погріє рук».

Я привів дядька до дверей і сказав: «Ключ у цій кишені, дістань його». Батьківським жестом він дістав ключа й відімкнув двері. Потім рушив за мною нагору, пригадую, я стрибав через східці з одною думкою: «Каштани ще гарячі, він устигне нагріти руки».

Зійшовши на самий верх, я лівою рукою притис до грудей пакуночок, а правою відчинив інші двері, в шафі, й покликав: «Тату, тату».

Але цього разу він не відгукнувся. «Дивно»,— подумав я. Простягнутою вгору правою рукою штовхнув двері-пастку, і тоді з якогось незнайомого неба війнуло крижаним холодом, каштани розсипались по підлозі.

Тато сидів, прихилившись до стіни і хапав ротом повітря, його неголене обличчя було бліде, очі вирячені. Він дивився на мене так, як ще ніколи не дивилася жодна людина чи тварина.

З пам'яті не можна зітерти колишне життя, викорчувати спомини або ненависть. Якщо ти не такий, як Бер, Енріке, Луїс або інші хлопці, то розмірене існування, стан спокою, без любові, відчаю або розрахунків, не повернеться, не почнеться знов. В пам'яті Бера залишиться тільки рясна зелень приватного газону, який неважко забути, знищити, завести наново. Він буде гарний архітектор, його креслення такі прості, без усяких викрутасів. Так само і в розмові він уникає зайвої кучерявості. Бер нехтує вишукану, довершену каліграфію.

Ніхто не говорив Берові протягом цілого його життя, не повторював наодинці слова «помста». Ніхто не будив його вночі навіть таким доктором, як приглушене зітхання і напружений, холодний, нищівний, хоч не позбавлений лагідності погляд. Ніяка жінка в сірих капцях (зараз уже її примарні капці обернулися на двох величезних пацюків, що нишпорять на порожніх горищах) не лишається невідступно біля нього протягом усього життя, щоранку прокидаючись і одягаючись раніше за нього, струшуючи, знімаючи і шукаючи порох жадібним поглядом, не жде години помсти, не прагне її шалено, не виявляє такої мужності й готовності до жертв, щоб утриматися в жалюгідному кругообігу лічених грошей, п'ючи з старовинних чудових кухлів, спираючись ліктями на старезні меблі, що стоять на новій лише з вигляду підлозі. (Наша могила весь час у нас перед очима). Ніхто не приводив Бера до могили так часто, щоб йому нарешті здалося, ніби вона зроблена його власними руками.

Так, ти можеш узятися за все, ти можеш покінчити з усім. А я не можу. Не можу ще раз обманювати себе, знов видавати за справедливий колективні вимоги те, що є тільки моєю, особистою вимогою, такою особистою, якою може бути тільки ненависть.

Я не зроблю цього. Я не вб'ю цього чоловіка. Привида не можна порішити. Я не сплутаю знову мою нечесну і хтиву особисту помсту з пишномовним поняттям загальної справедливості. Я не зраджу більше справедливості, правди і людського права, якими не володію. Ти повинен виробити свій власний план, Бере. Ти повинен накреслити нові проекти, Бере, не зіпсуті мною. Ви повинні розпочати без мене те, що я давно втратив.

Може, на суходолі або в сумних річках виникнуть якісь нові, зовсім невідомі цінності. Десь вони чекатимуть на вас. Може, в неосяжній безодні, куди я ще дитиною, простягшись на землі, задивлявся, милуючись зірками, може, там, у далеких, миготливих світах існують лад, мир, любов — поняття, зовсім незнані людям.

III

У цьому місті

У червні о сьомій вечора над платанами світить бліде сонце. В нових кварталах серед пустирів сонце їй завжди здається ближчим, справжнішим, ніж у місті її юності. Іза виходить з контори, перейнята одною думкою: «Маріо повернувся, Маріо — тут». Вона не збирається терпляче очікувати на той дзвінок, якого не буде. Вона вже телефонувала йому кілька разів; і зараз бринить їй у вухах телефонний дзвінок, далекий, одноманітний, жорстоко байдужий. Ніхто не відповідав на нього.

«Але Маріо повернувся, Маріо — тут, і я піду шукати його»,—уперто повторює вона.

Ось уже багато годин — більше, ніж один день,— як вона покiрно віддалася під владу своїх передчуттів, завбачень і фаталізму. «Я не боротимуся більше. В мене вже немає сили». Їй здавалося, ніби вона спинилася на крутому схилі, де обов'язково посковзнеться. «Той схил я відчула під ногами, тільки-но зустрівся він». І тоді, коли вона вважала його інакшим, коли вважала його незламним, всемогутнім. Коли ще вона не любила його, як любила згодом і як любить тепер, хоч знає, що він боязкий, слабкий і переляканий, абсолютно нездатний до життя. Ніколи ще вона не любила його так, як цієї миті. Поза його вадами, його чеснотами, його найпростішими й найбезвиннішими вчинками. Просто так, через якусь темну силу, що виростає незалежно од волі й розуму, егоїзму чи бажання щастя. Просто так, через цю приховану страшенну силу без назви, що її годі уникнути, що штовхає його, що стала єдиним сенсом його існування. Це щось подібне до невиситимого правічного голоду, до невгамовної спраги, до якоїсь жорстокої і кровожерної релігії. «Воїни деяких племен, убивши хороброго ворога, пожирали його серце,— зринає в пам'яті вичитане колись; мов у якійсь маячні, вона йде до тої вулиці, того будинку, що стали для неї єдиним пейзажем, єдиним видноколом, єдиною метою життя.— Пожирали серце, щоб до них перейшла сміливість ворога...» Спомини, страхи, якісь слова в'ються круг її чола, ніби нічні комахи, у світлі вечора, що згасає над асфальтом, у снуванні зустрічних автомобілів, у вогнях, що спалахують, розмазані в її очах, червоні, зелені, жовті. Іза простує, ніби в тяжкому сні, до знайомої вулиці. Поволі, але невблаганно вона наближається до того місця, яке ще далеко од неї, яке ще не скоро покажеться. «Не треба поспішати,— озивається в'їдлиий, злісний голос,— не треба поспішати; все одно дійдеш».

Коли вона спинилася напроти фасаду, такого знайомого, як її власна кімната, її особисті речі, або її найпотаємніші думки, вже була глупа ніч. Консьєржка з ключем у руці збирається замикати під'їзд. Бліда й усміхнена, Іза підходить ближче, і її голос звучить суворо, якимось дивно:
— Добрий вечір. Не приїхав?..

Кінець фрази розтягується. Вона бачить, як у жінки виблискують окуляри, як легко, байдуже та заперечує. Іза тужливо дивиться на сходи, що їх мармурові марші досягають лише другого поверху... На сходи, якими вона через жінку-перепону, жінку-ширму, жінку-відмовку ні разу не піднялася. На сходи, якими їй давно хочеться вибігти: зійти на той поверх, у ті кімнати. Але ця, інша жінка, маломовна, нетерпляча, хитає головою. «Ще не приїхав. Ні, од нього немає ніякої звістки. Ні, ні, нічого. Нічого».

Іза відступає у світ, тісний і химерний, зовсім чужий, населений істотами, що спішать попереду, обабіч, позад неї; лінивими істотами, що навіть бігають, як оця дівчина, котра поспішає до під'їзду, що от-от зачиниться. «Це служниця»,— думає вона, побачивши, як наречений, розпатланий молодий хлопець у неоконкретних черевиках раптом цілує її.— Це служниця. Під'їзд. Не стій у під'їзді, як служниця»,— пригадує вона ніяково. Це зовсім інший під'їзд, розкішний і старосвітський, із консьєржкою, свідомою своєї влади, ваги своїх обов'язків, які Ізі раптом здаються безглуздими, непотрібними. (**«Щоб я не бачила тебе в під'їзді, мов служницю...»**) Знову вона відчуває, як сльози зволожують її щоки. «Я плачу на вулиці,— мляво каже вона собі.— Я блукаю по вулиці, загля-

даю в під'їзди, випрошую новини. Я стою в під'їздах, мов служниця. Я прошу милостиню в під'їздах, ніби жебрак на мосту з простягнутою рукою і сльозавими очима...»

Це було невдовзі по тому, як розпочалася їхня дружба, після перших побачень, що одурманювали її щастям, коли його вперше затримали за листівки і перевезли в Модело¹. Новину вона почула з інших вуст, з інших джерел, не від нього, звісно. Він ніколи не признався б. Тоді, напочатку, вона переймалася його жагою, була засліплена його натхненням, захватом.

Тепер же Іза знає, що їй байдуже і до мотивів Маріо, і до середовища, в якому знаходить відгук його незвичайна ідея світу (або ідея перетворити світ). Вони жили там, де жили його ідеї, це були ідеї лише одного Маріо, переконання лише одного Маріо, діяльність лише одного Маріо. Спершу вона скаржилася, шукала, докопувалася і, коли побачила його нарешті, наче благородну, прекрасну тварину, за густими ґратами, які одразу зненавиділа, в неї зродилося безумне й жагуче бажання пожертвувати собою заради нього. Вона відчула себе здатною зруйнувати світ, аби тільки він (а не його ідеї, не його цілі) домігся того, чого прагнув. «Йому, ніби маминому синкові, треба мати іграшку чи якусь забаганку». В гарячковому збудженні вона марно шукала, як би визволити його з-за тих ґрат. Як би скоротити ті двадцять днів — всі вони їй упам'ятку. Для цього вона мусила зібрати свої заощадження, знайти адвоката — друга Хайме — і забратися в хаші сумнівних зустрічей, хитрощів і мудрувань, вдаватися до таких засобів, які колись уважала для себе неприпустимими. «Все дозволено, аби лиш досягти єдиного, що має значення в світі». Маріо матиме все, що захоче. Маріо матиме все те, що Іза зможе дати йому.

Вона ніколи не забувала того ранку, коли Маріо нарешті випустили до суду з тюрми. Сукня з вибійки була їй до лица. Вона чекала в барі, серед звичайного гамору («Який рахунок!» — «Вже пішла третя». — «Ні, минає друга»... Черга, жінки, бігають по-святковому прибрані діти; адже то був недільний ранок. Незабутнє патіо. Темно-зелений колір, сірі двері, парочка, прохід, ще один прохід, галерея. «Пішла третя!» Очікувати було навіть приємно; терпко од щойно відкритого завтрашнього світу. Світу, який вона вперше відчула своїм, який належав їй цілковито і неподільно). Зараз вона відчуває лише невтишиму печаль від того, що втратила цей світ, або від того, що його вирвали з рук, або від того, що світ ніколи не належав їй.

Іза заплющує очі, їй не хочеться поринати в спомини, не хочеться наново заглядати в яму, яка відкрилася того дня (багато пізніше, аж напередодні суду, коли знову пішла до Хайме). «Хайме не був лихий, не був лихий у ту мить. Лише трохи ущипливий. Але ущипливий ледь-ледь, наскільки дозволяло його становище...» Він не принижував її, хоч вона все, все дозволила б, сприйняла, аби лиш Маріо мав те, чого хотів, чого заслуговував, чого жадав. Глибока яма відкрилася того дня, коли вона почала інтуїтивно відчувати, догадуватися, розуміти, що Маріо знав про її зусилля, що Маріо приймав їх і, може, погоджувався на них. Для Маріо не мало значення, що вона ходила до Хайме, що Хайме використав увесь свій «вплив» — темний «вплив», приписуваний йому

¹ Модело — тюрма в Барселоні (ісп.).

лякливими і заздрісними конторськими службовцями. Іза не хоче згадувати свій подив і раптовий переляк, коли прийшло перше гірке прозріння. Але яке значення мали для Ізи неймовірна сила, чесноти, якими вона наділяла в уяві незносного, неіснуючого і — тепер вона це зрозуміла — дурного Маріо? «Головне, що Маріо матиме те, чого прагнув». Та Іза боїться згадувати інше — що саме з цього й народилася її любов. Коли вона відкрила його уразливість, слабкість, він одразу став для неї своїм, доступним, зручним. Маріо слабкий. Маріо, огорнутий ляком; Маріо, що жив у дрімучому і спустошливому страхові, причини якого вона не могла і не хотіла знати. Отак поволі минулося перше засліплення і прийшла ця власницька, здійсненна любов. Набагато палкіша і похмуріша. Любов без тями, без глузду, без фальшивого кривляння чи фальшивих ілюзій, без лицемірної самоідеалізації. «Я народилася не для сновидінь,— думає вона.— Я народилася для боротьби і для досягнення конкретної мети». Нещаслива чи щаслива — вона не знає напевне — в своєму прагненні оволодівати всім, вона йде світом з єдиною метою — шалено боронити свою любов, любов без таємниці, уже без найменшої ознаки допитливості або щирості.

Вулиця збезлюдніла. Якась непевна пора. «Безглузда пора»,— зауважує вона, хоча думки її за тридев'ять земель. Зараз така година, коли ніхто не прибуває, і ніхто не від'їжджає, навіть не чути вже стукоту палиці нічного сторожа. Пора глуха, безчасна, беззмістовна.

«Маріо, Маріо». Вона чує свій кволий голос, подібний до голосу ляльки. Ніби голос маріонеток за ширмою, в парку її дитинства. Вони називалися «Красюки». У них був однаковий гугнявий голос, дурнуватий голос, що викликав у всіх дівчаток, окрім неї, сміх. Маріонетки здавалися їй нікчемними, брудними, гидкими і нецікавими. Бо Іза була незвичайна в тому місті. В тому місті Іза завжди відрізнялася од «інших».

«Маріо»,— повторює вона лише для того, щоб почути свій голос, і нараз її обіймає ляк. Вона опинилася віч-на-віч з ляком, віч-на-віч з невимовним страхом, яким сповнює її власний голос, і то саме тоді, коли нарешті оживає в ній лють. Лють вертається, охоплює її, вітає з якоюсь зловтіхою. Вона відчуває, як у горлі в неї стало грудкою бажання образити або висміяти світ. Лють піниста, щедра, бадьора рветься, злітає, наче водограй.

Свіжий вітер жене сміття, накидане перехожими вдень на узбіччя шосе, в ямки під деревами. «Маріо,— промовляє вона виразним, спокійним голосом.— Ти тонеш у лайні...» Вона поволі, глибоко зітхає. Раз, другий. «Я витягну тебе»,— вона потроху опановує себе. Свої думки вона підтримує словами, гнівом, роздратуванням. «Я витягну тебе, не бійся, хоча ти й не з тих, хто може піднести життя і країну».

У глибині вулиці спалахує і наближається зелений вогник. «Таксі» — думає вона з таким самим раптовим страхом, який вивів її з апатії й учора, страхом, чи не зупинився годинник на руці. То було вчора ввечері, або тисячу років тому, вже й невідомо коли. «Якщо не схоплю таксі, то іншого не трапиться в цю кляту пору...»

Вона стомилася, непризвичаєна стільки ходити, в неї болять ноги. Вона не в силі йти додому. Вона повинна спочити, вона не хоче завтра почуватися перевтомленою, кволою, як ганчір'яна лялька. Або як одна з тих огидних ляльок-красюків, що іншим так подобаються, а їй — ні.

Марнувати час

Він прокинувся о дев'ятій ранку. Крізь жалюзі смужечками просвічувало сонце. Троє широких вікон, що виходили на схил, були відчинені. Розплющивши очі, він бачив на підлозі сонячні промені. «Ці кімнати перебудував дядько Борха». Кажучи правду, він подумав, що дядько Борха взяв на себе половину дому. Він звелів поламати перегородки і наскидав туди цілу купу більш-менш цінного добра; дивовижні речі з найрізноманітніших країн. «Він доценту пограбував Сон Мажор,— казала йому мама,— та садиба зачарувала його давно, ще в дитинстві».

Дядько Борха страшенно любив Сон Мажор над скелястим берегом. За що було так любити той сумний, покинутий, порожній закуток? Сон Мажор поволі руйнувався. І нікого це не хвилювало. Кущі та кропива заповнили те, що, за переказами, було колись чудовим садом. Бер бачив, як розвалювалася дерев'яна балюстрада облупленого балкона. Проте все в цьому домі, здавалося, захоплювало дядька Борху. Нині залишки цього зниклого світу були зібрані в схожому на майстерню помешканні, збудованому дядьком Борхою. Для чого? Що було йому там робити, як не збирати друзів, влаштовувати пиятики чи годинами сидіти самому серед уламків того, що любив ще хлопчиком, і що, може, навіть перестало йому подобатись? «Це трапляється з усіма». Тепер і в Бера деякі речі (що раніше захоплювали) уже не викликають ентузіазму. Він не розумів, навіщо люди намагаються вернутись назад, у минуле; адже те, чого вже не існує, що померло, краще забути, полишити там, де воно й має бути. А дядько Борха назбирав морські карти, годинники, компаси, примітивні статуетки, яшмові фігурки, африканські скульптури сумнівного походження... І для чого? «Він же майже ніколи не заглядав сюди. Майже ніколи не навідувався на острів. Його життя проходило в Мадридї, в Барселоні або на Лазуровому березі. Хоч він і каже, що влітку або весною ми подамося на Великі Озера, я знаю, що це неправда. Йому не хочеться нікуди вирушати. Світ дядька Борхи — чітко окреслений, його можна з зав'язаними очима показати по карті. По-моєму, дядько завжди обманював себе, коли казав, що йому подобається подорожувати, що йому подобається читати, що йому подобається й ота струхлявіла хижа в Сон Мажорі (про яку в заповіті зроблено цікаві застереження приблизно такого змісту: «...моєму любому синові Мануелю, а в разі його відсутності...»), якраз Мануелева відсутність і ошчасливила дядька Борху). Мама розповіла про це якимось насмішкувато й сумно. Він знає, чому. Щоразу, говорячи про ці речі, вона, здавалось, насміхалася зі свого суму; але в неї і сміх несправжній, і сум. Насправді мама — добра людина; найкраща мати, яку тільки можна бажати. Вона не суне носа, куди не слід, як, наприклад, незносна Луїсова мати».

Він скочив з ліжка і подумав, що дядько Борха, який напучував його і насміхався з нього, сам не придумав нічого кращого, як наслідувати божевільного діда, котрий жив у горішніх кімнатах. Стоячи у крихітній, але унікальній ванній кімнаті під струменем холодної води, яка бадьорила, Бер ще раз подумав, що Маріо мав рацію. «Людський фактор,— пригадав він.— Точні машини, як правило, акуратно викону-

ють своє призначення, але сліпо не довіряй машинам, бо ними керують люди, а від людської істоти можна чекати всяких несподіванок: вона чхає, спотикається, вона може промовити одне слово, єдине недоречне слово — і тоді не минути лиха». От якби дядько Борха не втнув штуку з половиною дому (а він, окрім усього іншого, забрав собі кімнату, де завжди жила мама) і ні з того ні з сього не оселив маму нагорі, в одному з трьох проклятих покоїв. Якби він так не вчинив, то не довелося б з мами робити спальницю, сторожа біля Маріо. Проте,— подумав він,— на дядька Борху можна було покластися. «І, може, якби мама нічого не знала,— тобто, якби знала ще менше,— було б легше переконати його».

Крізь розчинені вікна долітав шум і багатоголосий гомін. «Великий день почався». Але ще не їхній день, не тих, хто урочисто святкував сторічний ювілей. Стара не знала, що справді настав незвичайний день.

У домі тільки й говорили про святкову програму. Мала відбутися офіційна родинна меса в домашній капличці (відколи в старій не стало сили ходити до церкви, її кабінет перетворився на молільню). Нелегко, звичайно, терпіти такі церемонії, але того дня Бер не хотів вносити ніякого дисонансу у велику родинну врочистість. Ніхто не повинен зацікавлено чи здивовано спиняти на ньому погляд. Треба грати свою роль у цій комедії, стовбичити на церемонії, як ще один її учасник. Як вазон, крісло чи фаршироване поросся.

О десятій прибуде дядько Борха, Бер повинен поїхати в аеропорт і чекати на нього в старому «сітроєні». О дванадцятій за програмою почнуться розваги. Після меси якийсь час заберуть аперитиви. Потім — сніданок **лише в родинному колі**. Звідусюди сходилася рідня: підтопані кузини, миршаві кузени; далекі, лисі й здитинілі племінники, кожен з яких мав своє ієрархічне, недоторкане місце за столом і в усій урочистості. Урочистості, що зрештою матеріалізується у величезнім помості, де подають страви. Минулої ночі він бачив поміст іще голий, без скатертин і столового посуду. Поміст, схожий на ешафот; йому пригадалася ота гравюра з проклятих кімнат, що зображує приготування до повчального прилюдного каяття.

Антонія тихенько постукала в двері і внесла тацю зі сніданком.

Дядько Борха здавався задоволеним. Не того дня, звичайно, коли ждав їх. Того, очікуваного дня у нього, мабуть, **кипіла кров** (вислів дядька Борхи). Але він був задоволений, майже радів, що повертається на «Меч-рибу». Тільки-но сів у автомобіль, як заговорив про це. Все гаразд? Ви зробили колосальну подорож, звичайно. Чудово. Бера, звісна річ, визнав за справжнього морського вовка. От славний хлопець. Дядько легенько поплескав його по плечу.

Бер крадькома подивився на нього. Не треба вірити такій життєрадісності. «Ще не час говорити з ним». Він завжди заводив мову лише про доконані факти. Із дідом Франком, із Беверлі, із мамою. Хоч би з ким зводила його дорога, щоразу, коли він потребував чогось, ніщо не давало таких гарних наслідків, як доконаний факт. «Я думаю, що завтра ми повинні вирушити десь о шостій...» — міркував він тим часом.

Машину вів дядько Борха. Вітер ледь ворухив його ріденьке волосся, акуратно підстрижене, пригладжене і збризнуте лосьйоном. Підставляючи вітрові гострий і несподівано симпатичний профіль, дядько Борха схвально повторював: «Чудово, чудово». «Звичайно»,— сказав Бер; і знову ясна усмішка, що з'являється на самоті, осяяла його лице. «Чим раніше зникнемо звідси, тим краще. Він хоче, щоб минув цей жахливий день, щоб надійшла шоста ранку».

І Бер бажав того. Беззвучне полегшене зітхання вихопилося йому з грудей. Він бажав, щоб минула шоста ранку, щоб настав інший день. Щоб усе завершилося: столітній ювілей, засідка, постріл, смерть, втеча. Життя надто дороге, щоб ним безглуздо легковажити. Бідолашний дядько Борха. Бер відчував до нього якусь незвичайну ніжність («якесь нечисте співчуття, сказати по правді»). «Дядько Борха нізащо не викаже маму. Він не з таких. Якби виказав, то не був би самим собою». Хлопець відчув раptom тверду впевненість.

Весняний вітер далеко відносить дядькові слова. Та його слова і не мають значення. «Дядько Борха знов марить морем. Море—це стихія, де дядько, може, раptom розкриється до кінця; в ньому наче-то живе якийсь інший чоловік; його життя вже здається не його життям». Коли вони повернуться в море, задум буде здійснений, ніхто вже не відступиться від нього. «А чом би й ні? Може, дядько Борха колись щиро подякує мені». Може, той імовірний день не такий простий, може, Бер і не збагне його і нічого не відповість; іноді його про щось запитують, а він не знає, що відповісти. Мамині та дядькові жарти з жалюгідною посмішкою воскрешають дитячі незгоди; незгоди, які вже не повернуться. Дядько Борха ще раз скаже мамі: **«Як не личить тобі ця зачіска!»**— скаже мама, горда своїм волоссям і одягом, ніби таким простим (лише Беверлі знає точно, скільки доларів коштувала мамина простота). Дядько Борха поцілує її (ці люди цілують усіх). Дядько Борха називає тітку Емілію **«бідолашна мама»**. Чому тітка Емілія завжди **«бідолашна»**? Чому він щоразу, як згадає її, зводить брови? Чому **«бідолашна»**!

Дядько Борха їде до старого дому, який ненавидить усім серцем, але якому не наслідуюється кидати виклик. Дому, що криє в собі порочність ста років, обжерливих і тиранічних, які сидять, мов жорсткий цербер, на великій скрині зі скарбом.

Ох, дядьку Борхо, як добре Бер розкусив тебе цього ранку, коли перед вами з'явився силует дому на тлі світлого неба; як добре бачить тебе Бер, тебе, з залишками твоєї чесності. Дядько Борха прийме цю угоду по-своєму. Він нізащо не викаже маму. Дядько Борха не вплутає маму в брудну історію, пов'язану з нелегальщиною і терором.

Але в усіх проектах, у всіх конструкціях можлива випадковість. Інакше не виникали б легенди, історії. «Може, чоловік з очима немовляти раptom порушить цієї ночі (точно в годину, коли годинники точно фіксують звички статечних, мовчазних, пунктуальних людей), може, в ту одміряну, призначену годину чоловік з очима немовляти вперше порушить свої непорушні звички. Може, постійну самоту самотнього чоловіка, якому подобається жити одинцем, порушить цієї ночі чиясь несвоєчасна і абсолютно незбагненна присутність. Може, цього чоловіка, якого ніхто ніколи не жде, вперше в житті хтось чекає в саду з виплеканими рожевими гладіолусами, геранню і маленькою повіткою, де акуратно складені рукавиці, лопата, граблі, що ними користується

методичний чоловік з методичними навичками самотнього садівника. Може, мотор цієї старої таратайки, яку веде дядько Борха, назавжди спиниться від втоми, і авто не рушить по той бік паркана. Може, невчасно загавкає собака або спіткнеться Маріо... Людський фактор не гарантує успіху».

Але той, кого спинять «може», ніде й нічого не досягне. Бер чує, як шелестить жорства під шинами і автомобіль стишує хід. Старезний, скручений ревматизмом дідок відчиняє двері в гаражі, схожому більше на стайню. «Той, кого збивають з пантелику «може», ніколи не зробить малого чи великого кроку, щоб змінити життя або світ».

Уже на сходах Бер чує, як дядько бурчить «бідолашна мама» до тітки Емілії, яка спускається вниз до **недоброго хлопчика, що ніколи не дає на себе надивитися**. Завтра о шостій, ледве засіріє, перед нами залеліє чудове, безмежне море, щойно народжений світ. Завтра, коли море переправить з острова Маріо, Бера, Борху, ніби вони ніколи там і не були, чоловік з очима немовляти ще лежатиме на підлозі, або в своєму кріслі, німий, непорушний, безсилий розладнати те, що з таким терпінням, з такою жагою, з такою самопожертвою готувалося довгих два роки. Усе піде як слід. Ніщо не відверне того, що повинно статися, що не може не статися.

Дядько Борха обнімався з «бідолашною мамою», і, йдучи за ними сходами, Бер відчув у собі неначе якийсь спалах. Відчув сліпучий огонь, нестримний гук щастя. «До дев'ятої ранку він ніколи не заходить у свій кабінет. О дев'ятій ранку ніхто не знатиме, що Маріо був на цьому острові».

Поцілунки, поцілунки, поцілунки. Хто вигадав ці звірвання, ці поцілунки, ці лункі **«цмок»** (мов розплющена на щоці жаба), ці мокрі **«цьом»**, ці **«млясь»** у повітря? Бер бачить, що всякі поцілунки високо цінуються тут цього ранку. А от Беверлі, крім усього іншого, оберігала його від такого стриманого канібальства.

Меса закінчилася. Двоє зняковілих хлопців-служок з'являються на дверях кабінету-молільні. Менший хлопчик ледве не наступає на край своєї пелерини. Бер дивиться на нього й думає, як він по-дитячому вдає з себе поважну особу. В руках він урочисто несе келих; згодом той келих має повернутися у велику скриню з родинними скарбами, звідки його й дістали **(ним користаються лише в такі урочисті дні, як сьогодні)**. А ще Бер відчуває невдоволення, пригадуючи мить, коли бабуця в першому ряду підняла руку, тонку, ніби лапка, щоб припинити нуднющу промову, яка починалася приблизно так: «Цього дня, що символізує довгу традицію владарювання й великодушності...», щоб (несподівано сильним голосом — аж дивно, що він виходив з цього горла, перев'язаного оксамитною стрічкою) виректи: «Не треба проповіді». Бер помітив, як непристойно злякався молодий, новий священник з тутешніх місць (недосвідчений простак із стриженою головою й величезними ногами).

На терасі якісь примарні кузени чекають столітнього ювілею. Всі тут старі, незалежно од віку.

Дуже жарко. «Яка нестерпна спека, так? Незвичайна навіть о цій порі року». Страшна спека надить цілі рої дрібної, золотавої мінливої

мушви, що жадібно кидається на спітнілі лоби. Бер дивиться на небо: ані хмарини. Чи, може, все небо і є величезна, рівна, гладенька хмара, що стирає тіні і розсіває металічне сяйво, змішане з місяцем і сонцем. «Млясь, млясь»; це вже не поцілунки, а пласка кістлява рука старої із зеленим оксамитом на шиї: закотивши очі, вона з насолодою давить комара, що простодушно поласився на її жовтий череп.

Як дивно, що немає мами. Чому немає тут мами? Її відсутність трохи дратує Бера. І мама не має права ні в кого викликати підозру. Ніхто не повинен привертати нічиєї уваги в такий день, як сьогодні. Мама повинна бути тут, байдужа, стримано люб'язна,— дехто помилково вважає маму дуже гордою,— коректна. Мама повинна бути тут, на своєму місці. Протягом усього дня мамі не можна покидати свого місця.

А Бер вийде звідси тільки у вирішальну годину. (О тій годині зі столу вже буде зібрано в тарілки й кошики об'їдені кістки, ціле кладовище птахів і поросят, пожовклі, очевидно, коштовні скатертини, порцеляна, кришталь, крихти і поцілунки. Вже поїдуть у своїх екіпажах — або в старезних, не знати якої марки машинах, в яких і прибули,— військові, цивільні й духівництво.) Бер бачить спітнілі лоби, тугі коміри, медалі, мундири наполеонівського крою; цікаві вияви відданості й покори визнаній, суворій владі. «Моя прабаба — це світ,— думає він то з досадою, то з повагою.— Тотем, вежа, військо...» Сині, зелені, опалові келихи виграють барвами під чистим небом. Вона якась дуже незручна, ця простора тераса, звідки не видно моря. «Куди пішла мама?»

Несподівано Бер помічає на собі непорушний погляд блискучих і сірих, як небо, очей. Уперше,— скільки він пам'ятає,— Бера проймає дрож, охоплює щось подібне до жаху, або відрази, або безмежного подиву. Пара сірих очей — нелюдських, дико жагучих — воскресають, ніби два Лазаря, на гладкому, блідому і непорушному обличчі. «Як можна мати отакі очі в сто років!» — думає він, і йому здається, ніби ці очі здатні паралізувати його руку: склянка, з якої він пив, так і застигла в нього біля уст. Крізь натовп — крізь гомін, ласкавий сміх, люб'язні вигуки — пролягає довга, тривка й сувора, ніби спис, тиша поміж тими очима і Бером. «Я не поцілував її»,— каже він собі. Якась дитинна непокора сповнює його: «І не поцілую. Це буде єдиним дисонансом, але все одно не поцілую її». Може, це од ненависті? Він опускає вії і втопляє погляд у золотистий, студений і несподівано привітний напій. «Я зроду ні до кого не почував ненависті. Я ні до кого не почував ненависті»,— повторює він в холодному заціпенінні. Одна фраза спала йому на думку по асоціації з іншою напівзабутою фразою: «Цей хлопець уже доріс, щоб пізнати вітчизну». «Цей хлопець доріс, щоб пізнати ненависть». Але це не Бєрова вітчизна, Бер не має вітчизни. Бер ніколи про це не говорить. Він не хоче заводити про це мову. «Але куди ділася мама?»

Скрип, улєсливі вигуки, давні, незрозумілі жарти, балачки про кухню та прикраси, такі невіддільні від цього дому,— все це злилося в суцільний шум тут унизу: поміж просторою їдальнею, терасою і підсобними приміщеннями.

Безлюдні сходи ваблять його тишею, що є не лише відсутністю звуків, а чимось більшим: так, ніби тиша, народжена в старому серці дому, в зупинених курантах, утворилася з екстракту усіх вигуків, усіх

земних звуків. Тиша, порушувана протягом віків наріканнями і порожніми словами, лункими зойками відчаю, любові, самопожертви, хтивості, змушує його затриматися. Спершись рукою на дерев'яне поруччя, він думає: «Мені нема чого дошукуватися, куди пішла мама. Мене не обходить, де вона. Байдуже, що...» Але його ноги йдуть, ступають по сходах, не слухаючись розуму. Вони слухаються лише похмурого поклику (схожого на інший, тривожний, як у тварини, поклик у сірих очах старої), якого він не може зрозуміти. Дрож проймає його: «Не треба одчиняти старі житла, не треба ламати старі, заржавілі замки, не треба проникати в закурені, занехаяні кімнати, де тулилися лише якісь чоловіки, щоб ніхто не взнав правди про їхню жалюгідну безпорадність...»

Але він не в силі стримати передчуття, абсурдні пориви, які ніколи не ведуть до якогось рішення. Бер сходить нагору, відчиняє двері, досягає краю світу, який кілька хвилин тому (може, саме ці стіни руїн, може, цей хор розпачливих голосів, яких у гаморі ніхто не чує і вважає за тишу) застерігав, щоб він не перестарався.

Спека спала, і над землею, над деревами й будинками западала духмяна ніч. Це та мить, коли пересичені, потомлені, обважнілі останні гості плентаються до безіменних екіпажів. Привиди якогось бучного, віджилого свята. Старі родичі, вже забуті після недавньої і ще не завершеної урочистості, знову рушають у примарну країну, звідки прибули. Рушають до облуплених стін, до картин, повернутих лицем до стіни, до муркотливих котів. До райського порога бездіяльних, осліплених, глухих мерців.

Бер дивиться на маму. Її силует здається дивовижно ясним, майже білим коло цієї сріблястої сикомори, де останні кузени розсипають на всі боки необов'язкові поцілунки, побажання щастя, похвали, призначені для церемонії, яку сплутують з останнім, родинним похороном. Вони розходяться, супроводжувані, підтримувані, підштовхувані пильними слугами, надійними охоронцями.

Мама з дядьком Борхою, останні вартіві цієї вавілонської руїни, стійко витримують виставу старечого захвату і несподіваних сліз, як-от в оцієї старої кухні, котра оплакує смерть столітньої баби, певна, що була присутня на її похороні, а не на іменинах. Тим часом вона, безпристрасна героїня, підтримувана Антонією й тіткою Емілією, знову повернулася у своє царство; голова її похнюплена, очі втуплені у вказівний палець, на який нанизані чотири персні (заширокі для нього).

Така ніч, як оця,—чудова ніч для помсти, думає Бер. Помста — це не просто слово, підхоже для цієї ночі. Коли Бер чув це слово? Його вимовив не Маріо. Він ніколи не говорив про помсту. Це слово природне лише в устах Герардо. Це слово можна було б виправдати в його вустах, хоч він і не вимовляв його. Але це слово заборонене і для Маріо, і для Бера.

Він прямує в гараж, і старий автомобіль із скреготом рушає. Може, ніхто й не звернув на нього уваги. Хоч у цю мить це вже не має значення.

Коли нарешті Бер виїжджає десь на шосе,—може, біля соснового бору, а може, там, над морем,—сонце ще посилає йому останній золотий погляд. «Може, йому відома мета моєї поїздки». Його огортає незворушний спокій. «Що мені найдужче подобається в тобі,—

казав не раз Маріо (цей спогад уперше не викликав у Бера гордості), — це твоє самовладання, твій самоконтроль, твій спокій».

Бер усміхнувся вітрові. «Витримка»,— казала Беверлі. «Бере, не забувай про витримку».

Машин там майже не було, і він легко знайшов місце для стоянки. «Треба буде багато чого переоцінити й відкинути...» Треба починати заново. Це тепер єдине, що має вагу. «Чи можна так наївно, так легко ошукувати себе, якщо неприкрашена правда дійсності вдирається нам у вуха? Чи можна так згідливо мовчати, зухвало і жорстоко боротися проти нашої внутрішньої, ілюзорної правди?»

Бер опустил шибку віконця. На тротуарі обабіч дверей бару стояли столики. Той столик, що цікавив його, був ще порожній. Бер дивився на годинника: «Лишилося п'ять чи шість хвилин».

(Іноді здається, ніби люди самі прискорюють свою загибель. Всупереч тому, як було умовлено й докладно сплановано кілька днів тому, чоловік непорушних звичок іде сьогодні вулицею вниз (постукуючи складеною газетою по коліні) на чотири хвилини раніше, ніж завжди. На розі він повертає, підходить до свого столика, кладе свою газету на мрамур і легким, майже непомітним звичним рухом підсмикує холоші. «Йому не подобається, коли холоші витягуються на колінах. Береже одяг. Це охайний, методичний, точний чоловік».)

Чоловік поволі сів, обережно розгорнув на мрамуровій стільниці газету, а тим часом підійшов офіціант, і вони стримано перекинулися кількома словами. Чоловік почухав пласким, білим пальцем над бровою. Потім пересунув пучку в кутик ока і довгенько тер його, ніби усуваючи щось неприємне. «Твоя остання неприємність,— подумав Бер. Не треба вилазити з автомобіля й підходити ближче. Отак, висунувшись у віконце, сидючи за кермом, Бер почекав, поки офіціант знову повернеться в бар. З кишені він дістав невеличкий чорний предмет і спокійно підняв його... «Прощавайте, очі немовляти»,— мимоволі проказав він уголос.

Бліда рука чоловіка різко тіпнулась. Розчепірилась, як грубе віяло, як жаба, розчавлена посеред автостради. Вже нерішуча, незграбна, полізла до чола. Сині, простодушні, незвичайно круглі очі так і залишилися приголомшені, може, на порозі неймовірного болю, надто блискавичного, щоб збагнути його. З'явилася темна, червона дірочка над абсолютно чужим і байдужим поглядом, тільки цей погляд Бер і зміг запам'ятати назавжди.

Не треба було навіть втікати або поспішати, до того ж він нітрохи не хвилювався. Він устиг завести мотор, рушити з місця, зникнути, повернутися додому.

Постріл — щось незвичайне. Чоловік з кулею в лобі — видовище рідкісне, небуденне. Як тільки щось трапиться, перехожий зупиняється, недовірливо оглядається, крутить головою й відводить очі від цього місця. Незвичайне — це, очевидно, щось надто несподіване і незбагненне, надто незрозуміле. Лишається, отже, рушити з місця і зникнути, поки не минув перший переляк або перше обурення.

(Не для того, щоб утекти, звичайно; Бер ніколи вже не втече. Може, він волів би, щоб йому не дали мчати так: спокійно, майже урочисто, відчуваючи потилицею погляди, повні жаху, майже цілковитого заціпеніння. Вони не встигли навіть обуритись. «Який дивний, справді,

який неоціненний отой людський фактор. У цьому, принаймні, Маріо мав рацію». Автострада світліє під чистим спокійним сяйвом. «Тепер люди цієї країни, яку Франк називає вітчизною, назвуть мене по-різному. «**Божевільний**»,— скажуть одні. Інші скажуть: «**Та й вищир у цього янголятка**». А хтось подумає: «**Повіїн виплодок**». Які несправедливі, щиро кажучи, всі оті репліки. В мені ані краплі геніальності, щоб я міг збожеволіти; так само ані крихти парадоксальної хоробрості самогубця, що запалює тих, хто над усе любить життя. І мама— не повія, а лише добра, вже немолода, самотня, нікому не потрібна жінка... Так, вона жінка для Маріо, замість Ізи...»)

Уже була темна ніч, коли він постукав пальцем в ті двері. Але він знав, що її там немає. Тому він одчинив їх і всередині побачив рожевий відблиск од лампи. Бер не здивувався, хоч у дверях (інших, що вели в порожню залу, а в кінці тієї зали двері відчинялися в схованку Маріо) лишилася щілина, крізь яку проникало рожеве світло од червоної скляної кулі. Запах вогкості, солі, пилу неприємно вразив його, як і першої ночі. (Минуло лише дві ночі; хоч як це дивно, здавалося, відтоді проминула ціла низка років, не поділена на дні. Або якийсь один день, довгий, мов рік, без ночі.)

Він увійшов у порожню залу, і при світлі ожили намальовані майже непристойні юнаки. Бер почув перешіптування двох раптово застуканих людей. Він стишив ходу, ледве посувався з лампою в руці. «Хай вони встигнуть зібрати все, що порозкидали; хай вони вдають подив, замішання, стриманість, хай імпровізують репліки, пози, погляди...» Зараз, так, саме зараз болісна усмішка сама собою з'явилася на його обличчі.

Там вони були втрьох, віч-на-віч. Бер помітив у них на обличчях явне збентеження (викликане страхом чи роздратуванням, чи почуттям небезпеки або приниження), що, здавалося, охопило їх обох, і його, і її. І справді, вони обоє виглядали так непевно, ніби шукали щось безнадійно забуте. Не одяг, щось інше. (І він, дивуючись зі своєї наївності, щиро засміявся, бо уявляв їх розвінчаними й голими, мов Адам і Єва.) Маріо підійшов ближче до нього з виглядом людини, готової почути щось очікуване і непоправне. Вони не були роздягнені, але здавалися спустошеними, вкрай зубожілими, позбавленими чогось безмежно дорогого. Того, що він, Бер, оце свідомо зруйнував.

«Бере»,— сказав Маріо. Хлопцеві здалося, що голос у нього нерішучий і що він машинально підніс руку до перенісся (наче вказівним пальцем доторкнувся до неіснуючих окулярів; цей жест Бер дуже добре знав, так Маріо робив щоразу, коли намагався розв'язати надто складну проблему).

Цілковита порожнеча в душі протягом минулого застиглого часу (той час уже не можна було виміряти, як хотілося б) спонукала його діяти, говорити, змусила з байдужою цікавістю піднести лампу до обличчя Маріо. В сутінках проступило бліде, зовсім незнайоме лице. Потім він спрямував світло в глибину кімнати, до непорушного силуета її. Здавалося, вона прислоняється до стіни і її оточують вицвілі ефеби. Вона, здавалося, сперлась на голі, пласкі яскраво-рожеві торси божевільних хлопців. Її очі були незворушні, майже прозорі в промінні світла. Це ще збільшувало його цікавість, і, поки говорив Маріо, він не

одводив од неї світла. Він слухав його, але не дивився на нього, він дивився лише на неї.

Маріо сказав:

— Бере, слухай, Бере.

Але хлопець перебив його:

— Я знаю. Я не повинен зараз тут бути, я маю чекати тебе на вулиці, в автомобілі, по той бік паркана.

Він говорив, але не дивився на співрозмовця. Бо обличчя Маріо вже нітрохи не цікавило його. Лише її обличчя могло відслонити в ньому якусь нову, незнану країну.

— Бере,— повторював Маріо. І, здавалося, поволі голос у нього твердішав, хоч та твердість була вже ні до чого.— Я повинен був поговорити з тобою раніше, але тебе не було в домі, твоя мати не знайшла тебе. Ти поїхав раніше призначеної години; я просив, щоб вона гукнула тебе, бо хотів щось сказати тобі. Дуже шкода, що я мушу це тобі сказати. Може, зараз ти не збагнеш, але колись, може...

«Як же це? — подумав Бер з болем.— Як же це? Маріо повторює банальні, заяложені фрази!»

— Не треба нічого робити,— вів далі Маріо.— Я передумав. Ми не здійснимо нашого плану. Я не можу докладніше пояснити тобі. Але ти не турбуйся про мене.

Він урвав пояснення, вже непотрібне, безглузде.

— Я повернуся сам, не турбуйся про мене, забудь усе, Бере. Забудь і мене. Шкода, але...

Тоді Бер неквапно повернувся і присвітив собі лампою. На його годиннику-хронометрі, що ніколи не виходив з ладу,— бо машини ламаються не так легко,— нечутно запаморочливо бігли стрілки.

— Я не турбуюся, це не має значення, діло зроблено.

Тоді він зачекав, поки тиша сповзе вниз по стінах; поміж майже невидимих крапель вологи, над стегнами, руками, безсоромними усмішками ефебів. Якусь мить він прислухався до тиші і, щоб випередити інше, більш-менш недоречне пояснення Маріо або матері, сказав:

— Я знав, що ти цього не зробиш. Я підслухав, коли ти казав про це мамі. Я не збираюся шпигувати за вами, мене не обходить мамине особисте життя і твоє теж. Але я випадково почув, як ти сказав: **«Уже нічого не станеться. Я нічого не зроблю. Я скажу Берові і нічого не зроблю»**. Отже, не треба турбуватися. Я зробив це сам.

Він вийняв руку з кишені і при рожевому світлі показав зброю. Ту, що Маріо вручив йому (зараз здавалося, ніби було це дуже давно), «бо ніщо справді цінне не повинно забуватися».

Тоді він почув щось зовсім несподіване. Не істеричний плач, не стогін невтішної жінки, не стриманий зойк. То було тихе скімлення, не властиве ні людській істоті, ані якійсь тварині; оксамитне, майже ніжне скімлення; далеко жалісніше, невтішніше, ніж плач. І оте скімлення пролунало, як дивне запитання. Запитання, що, здавалося, підповзало до його ніг. Лукаве і гірке запитання:

— А... тебе побачили? Тебе ніхто не бачив?

Раптом його охопило солоне, ядуче, як те повітря, що вливалось в кімнату, заціпеніння, прогнало усмішку, змусило оступитися до дверей і спертись на одвірок. Він так здивувався, що сказав якимсь чужим голосом:

— Ні, мене бачили всі, бо я ні від кого не ховався.

«Однині вони вже не потрібні,— подумав він, ставлячи лампу на підлогу, а тиша і світло лампи поволі робилися все примарнішими,— останні залишки шляхетності, рицарства, честі, свято бережені дядьком Борхою. Вони вже нікому не стануть у пригоді».

V

Розхристаний щоденник

Тут знову потрапляє мені на очі цей жалюгідний зошит, ці безглузді слова. Завжди цей самий зошит, ця безмежна розхристаність. Чому ж я не знищила його, не спалила, не викинула? Він потрапляє мені на очі в зовсім неслухняний час. Я беру його до рук, читаю і знову пишу. Мені здається, що і читаному, і писаному немає ні кінця, ні краю. Я перечитую його по кілька разів і не можу збагнути жодного з цих рядків. Ніби щоденник написано якоюсь чужою мовою. Я часто думала, що ніхто не в силі писати щоденник правдивий, щирий, докладний. Ось цей зошит, він потрапляє мені на очі, коли я й не шукаю його, коли, здається, хтозна-як давно загубила його.

Я хотіла написати гарний щоденник, такий, щоб можна було читати потім; прожити двічі, як запевняють реклами фотоапаратів або книжок. Але я вже не раз казала, що ніхто не спроможний відтворити клопоть по клоптю, день по дню людське буття. Бо скажіть, хто годен збагнути, розгадати час, що спливає без вороття?

Наприклад, у Бера були міцні, золотаві, ніжні руки, прекрасні хлоп'ячі руки. Мені часто пригадуються Берові руки. Але скільки б я не писала в моєму щоденнику «Бере, сину мій» (я мала сина, якого звали Бером, тобто Роджером, або скорше Ведмежатком, бо він скидався на плюшевого ведмедика), я все одно пишу, що в Бера були прекрасні руки, не здатні нікому чинити зло, все одно протягом днів, років, на незчисленних сторінках говорю про Берові руки, або про мої власні руки, коли я була ще дівчинкою, або про руки іншого хлопця (нешчасного, бідолашного, впертого дитяти, дурних дітей, що марнують час, дорогоцінний час, який ніколи не повертається, розтринькують життя в марних поривах, у марних змаганнях, які нікому не приносять користі), я все одно протягом багатьох років говорю про мої руки, про гарні засмагли й подряпані руки Мануеля чи Бера. Хто поверне мені руки одного й другого? А хто поверне мої дитячі руки, які нишпорили по одвірку, шукаючи вузлуватий сучок, щілину або вигин, ніжний і гладенький, ніби шкіра у хлоп'яти?..

Бере, де ти? Де ти зараз? Куди ти йдеш?